

Jog

történeti szemle

2019
2. szám

BUDAPEST · DEBRECEN · GYŐR · MISKOLC · PÉCS · SZEGED

A TARTALOMBÓL

**A halálbüntetés eltörlése
Németországban**

A hatósági döntések végrehajtása

**A bírói felelősség szabályozása
Magyarországon 1871-ben**

**Az erdélyi református
Házassági Főtörvénysek működése**

**A komisz, a bicskás és a királyi főügyész.
A leveldi Kozmák hivatali és civil élete**

**„Kommunista slágerpör.” A Gerő Ernő
és társai ellen lefolytatott büntetőeljárás**

**A büntetőjogi és a magánjogi felelősség
szétválása a magyar jogtörténetben II.**

**Magyar államélet a XIX. században.
Európai perspektíva
a forradalom után: Eötvös József**

**Máday István
törvényjavaslatai 1945-ben**



Kozma Sándor

TARTALOM

TANULMÁNYOK

- KOCH, Arnd – A halálbüntetés eltörlése. Németországi, európai és globális perspektívák (ford. MIREISZ Tímea) 1
TURKOVICS István – A hatósági döntések végrehajtása a polgári kori Magyarországon 12
BÓDINÉ BELIZNAI Kinga – A bírói felelősség szabályozása Magyarországon 1871-ben 19

MŰHELY

- NAGY Péter – Az erdélyi református Házassági Főtörvényszék működése. 29
LÁSZLÓ Balázs – A komisz, a bicskás és a királyi főügyész. A Leveldi Kozmák hivatali és civil élete 38
DRÓCSA Izabella – „Kommunista slágerpör”. A Gerő Ernő és társai ellen lefolytatott büntetőeljárás (1922) 47
MIREISZ Tímea – A büntetőjogi és a magánjogi felelősség szétválásának áttekintése a magyar jogtörténetben II. 56

FORRÁS

- Magyar államélet a XIX. században II. Európai perspektíva a forradalom után: Eötvös József (1813–1871)
– NAGY J. Endre 65
Dr. Máday István törvényjavaslatai 1945-ben. Emlékezés a 60 éve elhunyt orvosra
és az államtudományok doktorára – FÖGLEIN Gizella. 72

KÖNYVEKRŐL

- SZIJÁRTÓ M. István – Parlamenttörténeti tabló. Sente Zoltán könyvéről. 75
DOMANICZKY Endre – Szapolyai János király magyar diplomatája. Brodarics István új életrajzáról. 79

SZEMLE

- Marriage – Family – Child Protection in the European Legal Culture. Beszámoló a Márkus Dezső
Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport családjog-történeti tudományos üléseiről
– HERKE-FÁBOS Barbara Katalin 83

HÍREK

- E SZÁMUNK SZERZŐI 88

A címlapon:

Kozma Sándor királyi főügyész

Jog

történeti szemle

Nemzetközi szerkesztőbizottság:

Dr. Wilhelm Brauner (Bécs), Dr. Izsák Lajos (a szerkesztőbizottság elnöke), Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn), Dr. Günter Jerouschek (Jéna),
Dr. Srdan Šarkić (Újvidék), Dr. Kurt Seelmann (Bázel), Dr. Erik Štenpien (Kassa), Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Szerkesztőség: Dr. Barna Attila, Dr. Béli Gábor, Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Dr. Máthé Gábor,
Dr. Mezey Barna, Dr. Révész T. Mihály, Dr. Stipta István, Dr. Szabó Béla, Dr. Szabó István

Főszerkesztő: Dr. Mezey Barna
Szerkesztő: Bódiné dr. Beliznai Kinga



A szerkesztőség címe: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3., II. em. 211. Tel./fax: 411-6518
ISSN 0237-7284

Kiadja a Debreceni Egyetem Jogtörténeti Tanszéke, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszéke,
a Károli Gáspár Református Egyetem Jogtörténeti–Jogelméleti Intézete, a Miskolci Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Állam- és Közigazgatás-történeti Tanszéke, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszéke, a Széchenyi István Egyetem Jogtörténeti Tanszéke,
a Szegedi Tudományegyetem Magyar Jogtörténeti Tanszéke

Felelős kiadó: Dr. Mezey Barna
Kiadói munkálatok: Gondolat Kiadó

I. Bevezetés

Ma Európában a halálbüntetés eltörlése az emberi jogok érvényesülésének egyik leglényegesebb eleme. Az európai országok komoly küldetés-tudattal harcolnak a világszintű moratóriumért, végső célként pedig a halálbüntetés globális eltörléséért. Persze minden elismerés ellenére sem szabad megfeledkezni arról, hogy Németországban és Európa többi részén is csak a közelmúltban történt meg a halálbüntetés eltörlése. Az 1970-es évek elején még közel kétszáz állam büntető törvénykönyve rendelkezett a halálbüntetésről. Az elmúlt négy évtizedben ez a kép döntően megváltozott, a halálbüntetés háttérbe szorult. Napjainkban csupán ötvenhat államban szabhatja ki a bíróság ezt a súlyos szankciót.

II. Németországi perspektívák

1. A halálbüntetés eltörlése a Szövetségi Köztársaságban

1.1. Alaptörvény 102. cikk „A halálbüntetést eltörölték”

Az Alaptörvény 102. cikke lényegretörően fogalmaz: „a halálbüntetést eltörölték”. 1949-ben a halálbüntetés eltörlésével a Szövetségi Köztársaság Európa éllovasává vált.¹ Ezt megelőzően mindössze San Marinóban (1865) és Izlandon törölték el teljes mértékben a halálbüntetést.

A halálbüntetés eltörlése a Harmadik Birodalom történetének ismeretében érthető meg, amikor is a halállal fenyegetett bűncselekmények száma 1933 és 1945 között háromról 46-ra emelkedett.² Már a „boldog békeidőkben” olyan méreteket öltött a halálbüntetés alkalmazása, amely addig ismeretlen volt. A második világháború alatt pedig teljes mértékben a terror és a nyomásgyakorlás eszközüvé vált. A német bíróságok felfoghatatlan számú, mintegy 36 500 halálos ítéletet mondtak ki.³ Teljes joggal jegyezte meg 1949 elején Gustav Radbruch egyik utolsó írásában, hogy a halálbüntetés eltörlése melletti döntésnek „vastagon alá kell húznia a nemzetiszocialista múltat”.⁴

1.2. Buktatók

Nem szabad persze figyelmen kívül hagyni, hogy a Parlamentí Tanács eltörlés melletti döntése teljesen váratlanul jött, és szemben állt a háborút követő bün-

Arnd Koch

A halálbüntetés eltörlése

Németországi, európai és globális perspektívák

tegyakorlattal, a jogtudomány túlnyomó részével és a lakosság véleményével. A halálos ítélet kiszabása nem volt ritka a háborút követő időszakban. Az alaptörvényi rendelkezést megelőzően a nyugatnémet bíróságok 128 halálos ítéletet szabtak ki, amelyből 24-et végre is hajtottak.⁵ Ehhez adódik még közel 700 halálos ítélet, amelyet a nyugati zónában a szövetséges bíróságok mondtak ki.⁶ Az utolsó kivégzést Nyugat-Németországban 1949. február 18-án hajtották végre.⁷

A háború utáni jogtudomány – a nemzetiszocializmus alatt történtek ellenére – nem kérdőjelezte meg a halálbüntetés legitimitását.⁹ A közvetlenül 1945 után kidolgozott büntetőjogot megújító tervezet a gyilkosságot¹⁰ a legszigorúbb büntetéssel, lefejezéssel sújtotta. A tankönyvirodalom nagy része a halálbüntetés fenntartását nem kifogásolta. Amikor pedig kivételesen ennek tárgyalására került sor, az 1945 előtt alkalmazott fejtegetések nyelviileg megtisztított formában tartották meg. Mindenképpen reprezentatívnak tűnik az az egyetlen jogi monográfia, amelyet közvetlenül 1945 után e témának szenteltek. Egy kiadásra nem került bonni disszertáció szerint a halálbüntetés eltörlése a háborút követő drámaian magas kriminalitásra tekintettel nem aktuális, és ezért csupán „többé-kevésbé akadémiai” kérdésnek tekinthető.¹¹

Nemcsak a jogtudomány, hanem a lakosság túlnyomó része is ragaszkodott a halálbüntetéshez 1945 után. Egy 1949-es felmérés szerint a megkérdezettek nem kevesebb mint 77%-a szavazott a halálbüntetés fenntartása mellett.¹² Az élelmiszerhiányra és a virágzó feketegazdaságra tekintettel olyan vélemények is megfogalmazódtak, amelyek szerint a halálbüntetést a gazdasági bűncselekményekre is ki kellene terjeszteni. Így egyes büntető bíróságok¹³ és az Általános Német Szakszerveze-



Richard Schuh, a guillotine utolsó áldozata⁸



A kivégzések helyszíne 1981-ig (Lipcse)²⁵

ti Szövetség (*Allgemeine Deutsche Gewerkschaftsbund*) is kérték a katonai kormánytól, hogy a jövőben a súlyos élelmiszer-seftelést és a feketekereskedelmet halálbüntetéssel büntessék.¹⁴ Még az 1950-es és 1960-as években is támogatta a nyugatnémet lakosság jelentős többsége a halálbüntetést.¹⁵

1.3. Ismételt bevezetés?

Már nem sokkal a Szövetségi Köztársaság megalapítását követően elhangzottak olyan vélemények, amelyek a halálbüntetés ismételt bevezetését követelték.¹⁶ Miután 1950-ben egy erre vonatkozó javaslat meghíúsult a Szövetségi Parlamentben,¹⁷ 1952 októberében sor került a halálbüntetésről szóló utolsó nagy parlamenti vitára.¹⁸ A halálbüntetést támogatók éppen a szavazatok felét nyerték el, az Alaptörvény módosításához szükséges kétharmados többség azonban még egyértelműen hiányzott. A középosztályban persze észrevehető a véleményváltozás, amely immár gyilkosság esetén a halálbüntetés mellett szavazott. A lakosság szavazatára tekintettel nem meglepő, hogy az 1960-as évekig számos vezető politikus a halálbüntetés visszahozatala mellett foglalt állást, többek között Konrad Adenauer szövetségi kancellár és a Szövetségi Kabinet számos tagja.¹⁹ A terrorizmus súlya alatt az 1970-es évek közepén egyes konzervatív politikusok is a halálbüntetés támogatóihoz csatlakoztak.²⁰ Azóta az erre vonatkozó követeléseket kizárólag radikális elszakadó csoportok említik, amelyek a demokratikus spektrumon kívül állnak.

1.4. Összegzés

A halálbüntetés eltörlése az azzal való elképzelhetetlen visszaélésre adott válasz volt a Harmadik Birodalomban. Bátor lépésével a Parlamenti Tanács szembehelyezkedett a lakosság többségével, a politika széles körével és a jog-

tudománnyal. A halálbüntetés eltörlése a diktatúra tapasztalata mellett azon a körülményen, talán a „történelmi véletlenül” alapul, hogy a civil felek delegáltjai között abolicionisták is voltak.²¹ Az Alkotmányban rögzített rendelkezés biztosította a döntés visszafordíthatatlanságát.

2. Kitekintés: A halálbüntetés eltörlése az NDK-ban

Az Alaptörvény 102. cikkével nem ért véget a halálbüntetés története Németországban. Becslések szerint Kelet-Németországban mintegy 250 halálos ítéletet szabtak ki, és 200 kivégzést hajtottak végre.²² Az utolsó kivégzésre 1981. június 26-án került sor. Egy hajdani állambiztonsági őrnagyot, Werner Teskét végezték ki, aki röviddel Nyugatra tervezett távozását megelőzően, titkos anyagokkal teli csomagjával, a Stasi²³ karmai közé került. 1968-ig a kivégzések guillotine-nal, azután a szovjet példát követve, közelről tarkón lövéssel történtek.²⁴

A halálbüntetésről szóló nyilvános vagy tudományos viták elképzelhetetlenek voltak az NDK-ban. Így a szankció eltörlését megelőzően nem volt olyan szakirodalmi állásfoglalás, amely felülemelkedett volna a formális igazolási kísérleteken.²⁶ A halálbüntetés kérdésének tabuként való kezelése még feltűnőbb, mivel más szocialista országokban kritikai fejtegetések sora zajlott. Éppen ezért nagy volt a meglepetés, amikor az NDK, mint a Varsói Szerződés első és egyetlen országa, 1987-ben eltörlötte a halálbüntetést. Az eltörlés okairól az azt kimondó határozat előtti nem nyilvános dokumentumok adnak magyarázatot. Az NDK nemzetközi tekintélyének és az ENSZ-ben betöltött szerepének erősödését remélték e döntéstől. Az NDK-ban a halálbüntetés eltörlésére tehát külpolitikai pozicionálási okok miatt került sor. A nemzetközi színpadra lépés annyira jól sikerült, hogy az NDK gyors előre haladása egyúttal a halálbüntetéshez továbbra is ragaszkodó „nagytestvér”, a Szovjetunió „sípocsonton rúgását” jelentette.²⁷

II. Európai perspektívák

1. A halálbüntetés száműzése – a *ius européenne* (nehéz) születése

Európa *de facto* és *de iure* „halálbüntetés-mentes övezetnek” számít.²⁸ Kivételes helyet foglal el Fehéroroszország, ahol továbbra is szabnak ki és hajtanak végre halálbüntetést. Az orosz büntető törvénykönyvben ugyan még szabályozzák a halálbüntetést, de Jelcin elnök egyik dekrétumának, valamint az orosz alkotmánybíróság egy 1999-ben, illetve egy 2010-ben hozott ítéletének értelmében nem alkalmazzák.²⁹ Már az 1980-as években, az ún. „Soering-ítéletben” Nyugat-Európa vonatkozásában az Emberi Jogok Európai Bírósága megállapította, hogy a „halálbüntetés a jövőben már nem egyeztethető össze a nemzeti igazságossági elképzelésekkel”.³⁰ A halálbüntetés száműzését ma az „európai emberi jogok alapvető alkotóelemének”,³¹ „területi nemzetközi szokásjognak”³² és az európai *ordre public*³³ részének tekintik. Meghaladása az európai identitás, így mindenképpen az Európán kívüli hatalmaktól, különösen az Egyesült Államoktól történő elhatárolás részét képezi.³⁴ Az EU igazságügyi miniszterei október 10-ét – bár ez a nyilvánosság számára jobbra ismeretlen – szimbolikusan „a halálbüntetés elleni világnapnak” nyilvánították.³⁵

A halálbüntetés elleni küzdelem terén elért eredmények miatti jogos büszkeség ellenére nekünk, európaiaknak el kell kerülnünk az éles kritikákat, illetve általában a morális fölény demonstratív „mutogatását”. Az ilyen magatartás ugyanis nemcsak kontraproduktív lenne, hanem a történelem, a múlt elfeledését is jelentené. Ugyanis nem szabad szem elől téveszteni, hogy a halálbüntetést csak néhány évtizede, olykor csak pár éve száműzték a büntető törvénykönyvekből. Kivétel nélküli megszüntetése számos országban csak az 1980–90-es években sikerült (Franciaország, 1981; Hollandia, 1982; Magyarország, 1990; Spanyolország, 1995; Belgium, 1996; Lengyelország, 1997; Nagy-Britannia, 1998). Az új évezredben Szerbia (2002), Törökország és Görögország (mindkettő 2004), Albánia (2007), végül Lettország (2012) következtek a halálbüntetést eltörlő országok sorában. Az utolsó kivégzésekre Franciaországban 1977-ben, Törökországban 1984-ben³⁷ Lengyelországban 1988-ban, Szerbiában 1992-ben, Lettországban 1996-ban és Ukrajnában 1997-ben került sor. Az önelégült európai emberi jogi retorikát

éppen ezért figyelmeztetni kell. Főként, ha a néhány évtizede még Spanyolországban alkalmazott iszonyatos kivégzési eljárásra gondolunk. Az 1970-es évek közepéig itt az ún. *garottét* (fojtópántot) használták az állam által elrendelt halálbüntetés végrehajtásához.³⁸

2. Szakaszok

Ma azonban, alig egy generációval az utolsó kivégzést követően, a halálbüntetés elutasítása helyesen az *idée européenne* identitástudathoz számít.³⁹ Elevenítsük fel a jelentős jogi szakaszokat:⁴⁰

- Az Emberi Jogok Európai Egyezménye 1950-ben kiemelt helyen rögzítette az élethez való jogot. Mégis az

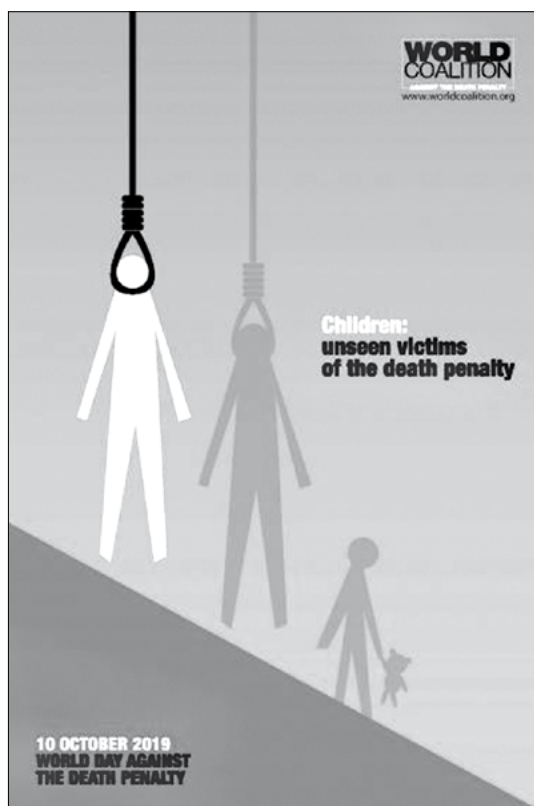
EJEE 2. cikkének (1) bekezdés második mondata még kifejezetten megengedi a halálbüntetés kiszabását: „*Senkit nem lehet életétől szándékosan megfosztani, kivéve, ha ez halálbüntetést kiszabó bírói ítélet végrehajtása útján történik, amennyiben a törvény a bűncselekményre ezt a büntetést állapította meg.*”⁴¹

Az EJEE 3. cikke megtiltja a kínzást és a megalázó büntetéseket. Az EJEE 2. cikkének (1) bekezdés második mondatának egyértelmű kijelentése alapján a közelmúltig egységes volt az álláspont a tekintetben, hogy az EJEE 3. cikke csupán meghatározott végrehajtási formákat, de semmiképpen sem a halálbüntetést mint olyat zárta ki.⁴²

–Csak a halálbüntetés Franciaországban történt eltörlését követően vált szabadabbá az út, hogy azt Európa-szerte száműzzék. 1983-ban a Hatodik Kiegészítő Jegyzőkönyv határozottan kimondta (1. cikk): „*A halálbüntetést el kell törölni. Senkit sem*

lehet halálbüntetésre ítélni, sem kivégezni.”⁴³ Persze a halálbüntetéssel való fenyegetés a 2. cikk alapján háború idején vagy közvetlen háborús veszély esetén továbbra is megengedett maradt.

- A közvetlen joghatás hiánya ellenére a Kiegészítő Jegyzőkönyv pár évvel később korábban nem sejtett politikai hatást fejtett ki; akkor ugyanis, a Szovjetunió összeomlását követően új demokráciák sűrűsödtek Európa után. Így a Parlamenti Közgyűlés 1044. számú határozata (1994) alapján az Európa Tanácsba, illetve az Európai Unióba való felvételnek a feltétele az EJEE aláírása a Hatodik Kiegészítő Jegyzőkönyvvel együtt.⁴⁴ Bizonyos értelemben a halálbüntetés eltörlése lett „a politikai ár az európai államközösségbe”.⁴⁵ Olyan országok, mint Lengyelor-



World Day against the Death Penalty 2019³⁶

szág, Ukrajna, a balti államok vagy akár Törökország nem abolicionisztikus meggyőződésből döntöttek a halálbüntetés ellen, sokkal inkább az „Európa vagy a halálbüntetés” alternatívát mérlegelték.

- Az EJEE 2002. évi Tizenharmadik Kiegészítő Jegyzőkönyve végül a halálbüntetés teljes eltörlését követelte meg. A háborús időkre és a szükséghelyzetre vonatkozó kivételek vagy a fenntartások kikötésével történő ratifikálás nem megengedett. Eddig a Kiegészítő Jegyzőkönyvet 42 állam ratifikálta, és további három aláírta. Csupán Oroszország és Azerbajdzsán mondtak le eddig a bármelyikben való részvételről.⁴⁶ A Tizenharmadik Kiegészítő Jegyzőkönyv nyomban összekapcsolta a már elért halálbüntetés száműzését az emberi jogok gondolatával. Így proklamálja a preambulum, hogy „a halálbüntetés eltörlése nélkülözhetetlen [...] a minden emberben természetből benne rejlő méltóság teljes elismeréséhez”.⁴⁷ A halálbüntetés eltörlése így részévé vált az európai emberi jogi viszonyoknak, megszületett az új *idée européenne*.
- Európai szinten a halálbüntetés eltörlése az Európai Unió Alapjogi Kartájának közvetítésével vihető végbe. A „senkit sem lehet halálra ítélni és kivégezni” bekezdés 2009 óta a (kodifikált) elsődleges uniós joghoz számít. Az Európai Unió kívüli európai államok számára továbbra is az EJEE és a Kiegészítő Jegyzőkönyvei megállapításai érvényesek.⁴⁸

3. Összegzés

Még néhány évtizeddel ezelőtt is utópisztikusnak tűnt a halálbüntetés nélküli Európa elképzelése. Németországban e súlyos szankció eltörlése a lakosság többségi véleménye ellenére történt.⁴⁹ Erdemes Nyugat-Németországgal összehasonlítani az okot, amely számos kelet-közép-európai államot is rábírta a halálbüntetés eltörlésére. A Szovjetunió összeomlása és az állami függetlenség elnyerése után a halálbüntetés eltörlése az új kezdet és az elnyomás alóli felszabadulás szimbóluma lett.⁵⁰ Más kelet-közép-európai államok, így Törökország is, ez a lépést csak pár évvel később, kevésbé idealisztikus indokokból fogantatosította. Hasonlóan, mint annak idején az NDK-ban külpolitikai számítás állt az előtérben. Az Európához való kapcsolódás fontosabbnak tűnt, mint a halálbüntetés megtartása.⁵¹ Az EJEE Kiegészítő Jegyzőkönyvei és az Európa Tanács politikája a „halálbüntetés nélküli Európa” úttörőjének bizonyul.

III. Globális perspektívák

1. A halálbüntetés tagoltsága

Mára összesen 106 államban törölték el teljesen a halálbüntetést, nyolc állam békeidőben felfüggesztette alkalmazását, 28 állam a gyakorlatban nem használja, 56 államban pedig továbbra is kiszabhat halálbüntetést a bíróság.⁵² 2018-ban világszerte 2398 embert ítélték halálra.

A legtöbb kivégzést Kínában hajtották végre.⁵³ A lakosság számára viszonyítva a legmagasabb kivégzési rátákat hagyományosan Szaúd-Arábia, Kuvait, Észak-Korea és Szingapúr mutatják.⁵⁴

Nem csupán Európa, hanem Közép- és Dél-Amerika nagy része sem alkalmazza a halálbüntetést.⁵⁵ Kivételt csupán Kuba és Guatemala jelent, Brazíliában, Chilében, El Salvadorban és Peruban a halálbüntetés kiszabására háborús időszakokban van lehetőség. A népes Mexikó 2005-ben törölte el a halálbüntetést, 2008-ban pedig Argentína. Brazíliában utoljára több mint 140 éve, 1876-ban hajtottak végre kivégzést.⁵⁶ A katonai diktatúra időszakára kitekintve persze nagyon is érthető, hogy a formális abolicionizmus nem volt képes megakadályozni az önkényes állami gyilkosságokat. A halálbüntetést minden nyugati ipari nemzetben eltörölték az Egyesült Államok és Japán kivételével.⁵⁷ Afrikában is egyre több állam mond le róla, a kontinens déli részét erősítve.⁵⁸ Ellenben széles elterjedésnek örvend a halálbüntetés Ázsiában.⁵⁹ „Az abolicionizmus szigetét” képezi Kambodzsa, a Fülöp-szigetek, a nepáli Himalája-államok és Bután, úgymint az elő-ázsiai egykori szovjet köztársasági Kirgizisztán, Türkmenisztán és Üzbegisztán. Eddig csupán négy iszlám állam mentes a halálbüntetéstől (Azerbajdzsán, Dzsibuti, Türkmenisztán, Törökország). A legnépesebb tíz államból nyolc hajt végre továbbra is kivégzéseket (Kína, India, Egyesült Államok, Indonézia, Pakisztán, Japán, Banglades és Nigéria).⁶⁰ A világ népességének kétharmada él olyan országban, amely ismeri a halálbüntetést.

2. A halálbüntetés és a nemzetközi jog

2.1. Megszorító törekvések

A kijózanító eredményt helyezük előtérbe: a halálbüntetés ugyan német és európai perspektívából emberiség-ellenes lehet, a nemzetközi joggal azonban nem ellenkezik.⁶¹ Kétségbevonhatatlan és köztudomású egyetemes szokásjogi tilalom a halálbüntetésre nincsen. A nemzetközi szokásjog kölcsönös általános gyakorlatból és jogi meggyőződésből ered,⁶² ennél fogva a halálbüntetés bemutatott elterjedéséről szó sem lehet. Mindazonáltal nemzetközi szinten világos megszorítási törekvéseknek van helye:⁶³

- Az 1966. évi Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezménye 2. cikk (2) bekezdésében a halálbüntetést a „legsúlyosabb bűncselekményekre” korlátozta („*most serious crimes*”). Az (5) bekezdés kizárja alkalmazását 18. életévét betöltött fiatalokú elkövetők, illetve várandós nők esetén. Figyelemre méltó módon az Egyesült Államok volt az egyetlen ország a 165 szerződő állam közül, amely a ratifikációval egy, a fiatalokúak kivégzési tilalmával szembeni fenntartást helyezett kilátásba.⁶⁴ Az egyezmény mindeddig nem ismeri a halálbüntetés általános tilalmát, és a halálbüntetéssel sújtott deliktumok eredményes csökkentése sem igazán jöhetne szóba. A különböző előértelmezésekre tekintettel mindenképpen alkalmas a „súlyos bűncselekmények” fordulat mint

„kompromisszum formula”. A pontos definiálás joga megmaradt az egyes államoknál.⁶⁵ Olyan viselkedésmódok, amelyek nyugati szemszögből kevésbé jelentősek, és semmiképpen sem halálbüntetéssel sújtandónak tűnnek, néhány iszlám vagy ázsiai állam szemszögből súlyos bűncselekménynek minősülnek. Példaként szolgálhat a kábítószer-kereskedelem, a prostitúció vagy a házasságtörés.⁶⁶ A kivégzés ilyen cselekményekért a mi szemszögünkből nézve aránytalan és elvetendő; hogy azonban a súlyos kábítószer-bűncselekmények miatt történő kivégzés elmentés-e az egyezményvel, vagy sem, az kérdéses.⁶⁷

– A Második Fakultatív Jegyzőkönyv a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányához (1989) ennél jóval tovább megy, és békeidőben a halálbüntetés kiszabásának és a kivégzések végrehajtásának tilalmát vetíti elő. Az aláíró államok kötelezik magukat, hogy minden szükséges intézkedést megtesznek, hogy a halálbüntetést felségterületükön eltöröljék. Ez a kötelezettség persze csak annál a 73 szerződő államnál áll fenn, amelyek a Második Fakultatív Jegyzőkönyvet ratifikálták.⁶⁸

– Az elmúlt években sokasodnak a jelek a halálbüntetés nemzetközi visszaszorítására. Így hiányzik az ún. *ad hoc* bíróságok kompetenciája a halálbüntetés kiszabására. Ezeket a bíróságokat köztudottan az ENSZ Biztonsági Tanácsa hozta létre, hogy az egykori Jugoszláviában, illetve Ruandában elkövetett nemzetközi bűncselekményeket elítélje.⁶⁹ Ugyanez vonatkozik a hágai Nemzetközi Büntetőbíróságra, amely „a nemzetközi államok közösségének első független büntetőbírósága”.⁷⁰ Jóllehet a bíróság a nemzetközi büntetőjog legsúlyosabb bűncselekményeiben hoz döntést (népirtás, emberiség elleni bűncselekmények, háborús bűncselekmények, agresszió), hatásköre a Nemzetközi Büntetőbíróság Statútumának 77. cikke alapján csupán életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabására van.

– Ugyancsak az európaiak könyvelhetik el a világ-szintű moratóriumért való fáradozásaikért az első sikert.⁷¹ Miután a korábbi indítványok kudarcba fulladtak, az ENSZ Közgyűlése 2007-ben és 2010-ben határozatokat fogadott el, amelyek azonnali megálljt parancsoltak a kivégzésnek.⁷² Ezeknek a határozatoknak a jelentését persze nem szabad túlbecsülni. A közgyűlés határozatainak kizárólag ajánló, illetve szimbolikus jellege van, közvetlen jogkövetkezmény

nem származik belőle.⁷³ Mindamelllett az ENSZ-határozatok politikai szinten jelet adnak, és megalapozzák az érvekkel bizonyítható előrelépést.

2.2. Összegzés

Az országok egyre nagyobb hányada mond le a halálbüntetésről. Mivel vannak olyan államok, amelyek továbbra is ragaszkodnak hozzá, a halálbüntetés nem nemzetközi-jog-ellenes. A döntő lépést az egyetemes eltörlés irányába az jelentené, ha további nagyhatalmak mondanának le alkalmazásáról. Vajon egy ilyen szcenárió valószínű-e, a továbbiakban példaként szolgál az Egyesült Államok és Kína vizsgálata.⁷⁴

3. Halálbüntetés az Egyesült Államokban

3.1. Történeti fejlődés és a jelenlegi állapot

Ma az Egyesült Államokban az 50 szövetségi állam közül 33 alkalmazza a halálbüntetést.⁷⁵ Az egyes szövetségi államok között a halálbüntetés megítélése tekintetében lényeges kulturális és jogi különbségek figyelhetők meg. New England és Középnnyugat néhány állama eddig több hasonlóságot mutatott Európával, mint a déli államok.⁷⁶ Az utolsó évtizedben a halálbüntetést nem alkalmazó szövetségi államok száma látványosan megnőtt. Eltörölték a halálbüntetést New Yorkban, New Jerseyben, Illinoisban, Connecticutban, valamint Washingtonban (2018).⁷⁷

1977 óta 1277 embert végeztek ki az Egyesült Államokban.⁷⁸ Mégis a kivégzések éves átlaga visszaesett, 2010-ben „csupán” 46 volt.⁷⁹ Jelenleg több mint 3000 férfi és nő várakozik a siralomházban kivégzésére, illetve harcol annak elhalasztásáért.⁸⁰ A domináns kivégzési módszer a méreginjekció. Ellentétben a korábban alkalmazott kivégzési módokkal (akasztás, villamosszék, gázkamra, golyó általi kivégzés), mára a halálbüntetés végrehajtása elveszítette a fájdalmas, véres ölési cselekmény látszatát. A folyamat sokkal inkább hasonlít egy hétköznapi orvosi eljárásra, a tényleges beszűrési hely fertőtlenítésével bezárólag.⁸¹

A nyugati iparnemzetek közötti kivételes helyzetének köszönhetően lassan feledésbe merült, hogy az Egyesült Államok hosszú ideig az abolicionista mozgalom élén állt. Már a XIX. században lemondott az élet elleni büntetésekről Michigan (1846), Rhode Island (1852), Wisconsin



(1853) és Maine (1887).⁸² A századfordulóra számos szövetségi állam követte őket. Az 1950-es évek óta a kivégzések száma folyamatosan csökken, 1967-ben országszerte két kivégzés volt, 1968 és 1976 között pedig *de facto* moratórium volt.⁸³

3.2. A Legfelsőbb Bíróság (*Supreme Court*) „leading cases” ítéletei

A kivégzés megállításának és a halálbüntetés visszatérésének okai az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának (*Supreme Court*) ítélkezési gyakorlatát megvizsgálva érthető meg. Az egyik leghíresebb ítéletben, a *Furman v. Georgia* ügyben, amelyet 1972-ben összesen három hasonlóként kezelt ügygel együtt tettek közzé, a halálbüntetés alkotmányossága került górcső alá.⁸⁴ William Henry Furman egy betörés alkalmával lelötte áldozatát, és a terhére felhozható súlyosbító körülményeket is figyelembe véve, emberölés miatt halálra ítélték. Furman fekete, míg áldozata fehér bőrű volt. Furman ügyvédei arra hivatkoztak, hogy a halálbüntetés „kegyetlen és szokatlan” büntetés („*cruel and unusual punishment*”), ezért az Alkotmány 8. kiegészítésébe ütközik.⁸⁵ De megszegi az Alkotmány 14. kiegészítését, a törvény előtti egyenlőség alapelvét is.⁸⁶ A védekezés sikeres volt, a *Supreme Court* 5:4 arányú többségi szavazattal mondta ki, hogy a halálbüntetés kiszabása és végrehajtása alkotmányellenes. A döntést hozó kilenc alkotmánybíró különvéleményt is megfogalmazott, de közülük csak kettő vetette el nyíltan a halálbüntetést. A másik hét bíró a *jury* szabad, „diszkriminációval terhes” mérlegelését támadta különböző okokból. Az élet és a halál feletti ítélkezést, így az ítélet kvintesszenciáját nem szabad az esküdteknek átengedni anélkül, hogy az ítélet meghozatalához szükséges egyértelmű törvényi zsinórmértéket jogi normába ne foglalták volna.⁸⁷

A bírói gyakorlat alapján a kivégzések végrehajtását felfüggesztették. A szövetségi államok pedig ezalatt lázasan dolgoztak az új eljárási törvényeken, igazodva a *Furman*-ügyben megfogalmazott követelményekhez. Négy évvel később a *Gregg v. Georgia* ügyben a halálbüntetéssel sújtott elítélt nem járt sikerrel.⁸⁸ A *Supreme Court* 7:2 arányú szavazattal elutasította a halálbüntetés elleni panaszt, amely egy újonnan elfogadott eljárási törvényen alapult. A *jury* mérlegelése nyomán, azaz a különösen a súlyosbító körülmények pontos számbavétele esetén, a halálbüntetés alkotmánykonform lesz. A *Gregg*-üggyel megtört a tilalom, és a mintegy egy évtizeddel korábban felfüggesztett kivégzéseket újra felelevenítették. A *Supreme Court* ezt követően nem foglalkozott többet elvi szinten a halálbüntetés alkotmányosságával. Ítéleteiben egyedül a szankció alkalmazhatóságával találkozunk egyetlen eset vonatkozásában. A kérdésfelvetés úgy hangzott, vajon a halálbüntetés meghatározott deliktumok esetére, illetve személyek csoportja számára alkotmányellenes „kegyetlen és szokatlan büntetést” jelentett-e. Az *Atkins v. Virginia* (2002) ügyben a *Supreme Court* 6:3 szavazatarány mellett kimondta, hogy az értelmi fogyatékosok kivégzése alkotmányelle-

nes.⁸⁹ Három évvel később a *Roper v. Simmons* ügyben a bíróság csekély többséggel, 5:4 arányban alkotmányellenesnek ítélte a halálbüntetés kiszabását az elkövetés idején fiatalkorúval szemben.⁹⁰ Ezzel a *Supreme Court* szakított ezzel a gyakorlattal, amely az Egyesült Államokat izolálta a világ többi részétől. A *Kennedy v. Louisiana* ügyben végül ugyancsak 5:4 arányban szavazott a bíróság a 14 éven aluli sértett sérelmére elkövetett nemi erőszak esetén alkalmazott halálbüntetés alkotmányellenessége mellett.⁹¹ Ettől kezdve a halálbüntetés csupán a szándékos vagy legalább eshetőleges szándékkal elkövetett emberölési bűncselekmények esetén lehet alkotmánykonform. Habár a *Supreme Court* közel négy évtizede nem vizsgálta a halálbüntetés legitimitását, egyes bírók látványosan kisebbségi szavazatukkal alkotmányellenesnek minősítették a halálbüntetést. Így csatlakozott Harry Blackmun közel két évtizeddel ezelőtt az abolícionista táborához, és bejelentette: „*From this day forward I no longer shall tinker with the machinery of death*” („Ettől a naptól kezdve nem kell kontárkodnom a halál gépezetével”).⁹² John Paul Stevens csak nemrégiben nyilatkozott úgy, hogy az állam által végrehajtott „emberölés” anakronisztikus és a 8. alkotmánykiegészítésbe ütközik.⁹³

3.3. Összegzés: „national consensus of decency”

Jó szándékkal azt a köztes, optimista következtetést vonhatjuk le, hogy a halálbüntetés vonatkozásában az Egyesült Államokban visszavonulót fújnak, sőt talán még megszüntetése is megvalósulhat pár évtizeden belül. Azok a döntő tényezők, amelyek Németországban és Európa nagy részén a halálbüntetés eltörlését szorgalmazták, az Egyesült Államokban hiányoztak. Ennélfogva Németországban és némely kelet-európai államban a halálbüntetés eltörlésére, ahogy fent bemutatásra került, a totalitárius elnyomásra adott válaszként került sor. Más államok elsősorban (kül)politikai okokból áldozták fel a halálbüntetést. Az Egyesült Államok számára ezzel szemben idegen a totalitárius hatalmi visszaélés tapasztalata,⁹⁴ és hiányzik a politikai ösztönzés (illetve kényszerítő eszköz) is az eltörlésre. Ehhez hozzájárul az is, hogy az amerikai jogrendszer „demokratikusabb”, mint az európai, mert a „nép hangja” különböző szinteken talál meghallgatásra.⁹⁵ Ez különösen az esküdtbíróság intézményén keresztül történt, amely a legsúlyosabb büntetőügyekben hoz ítéletet. Ezenkívül figyelembe kell venni a számos szövetségi államban elterjedt gyakorlatot, a bíró, illetve az ügyész választhatóságának lehetőségét.⁹⁶ A bűnözéssel szembeni erőteljes fellépés ígérete („*tough on crime*”) egyértelműen emeli a választási esélyeket, a halálbüntetés ellenzése „a puha liberalizmus” szimptomájának számít. Míg Németországban a halálbüntetés hangoztatása véget vetne egy politikai karriernek, addig az Egyesült Államokban a halálbüntetés támogatása bizonyos magasabb pozíciók elérésének feltételét jelenti.⁹⁷ Különösen fontos az is, hogy a *Supreme Court* a tilos „kegyetlen és szokatlan büntetés” tartalmának megállapításánál figyelembe veszi a nép akaratát. A 8. alkotmánykiegészítés értelmezése a *standards of de-*

ency alapján történik, azaz megkérdézik, vajon nemzeti konszenzus van-e a halálbüntetéssel, és annak fiatalokkal, nemi erőszakot elkövetőkkel és gyengeelméjűekkel szembeni alkalmazásával kapcsolatban.⁹⁸ Kiindulópont a megfelelő törvényi rendelkezések meghozatala az egyes szövetségi államokban. A Gregg-ügyben az alábbi nyilvános véleményhez folyamodott a *Supreme Court*:

„*The petitioners in the capital cases [...] renew the »standards of decency« argument, but developments during the four years since Furman have undercut substantially the assumptions upon which their argument rested. Despite the continuing debate [...] over the morality and utility of capital punishment, it is now evident that a large proportion of American society continues to regard it as an appropriate a necessary criminal sanction.*”⁹⁹

A *Supreme Court* utal egy kaliforniai népszavazás eredményére is, amely egyértelműen a halálbüntetés támogatásával végződött.¹⁰⁰

A *Supreme Court* kizárólag a halálbüntetéssel szembeni nemzeti konszenzus esetén fogja annak, mint „kegyetlen és szokatlan büntetési nem” alkotmányellenességét kimondani. Azt, hogy egy ilyen konszenzustól milyen távol áll az USA társadalma, alátámasztják az idevonatkozó közvélemény-kutatások. A háborút követő időszakban az egyetértési ráta közelített az akkori Nyugat-Németországban tapasztalathoz,¹⁰¹ ez a kép néhány évtizede jelentősen átalakult. A kivégzések megszűnését követően, az 1960-as évek végén a halálbüntetés ellenzői rövid időre többségben voltak. Az 1970-es években egy markáns véleményváltozás figyelhető meg. Az 1980-as évek óta a lakosság jelentős része, akár 70-80%-a támogatta a halálbüntetést.¹⁰² A vélemény megváltozását és ezzel az „amerikai külön út” kezdetét számos ok és hipotézis befolyásolta. Politológusok és (jog)történészek többek között az evangélikus elképzelések terjedésére,¹⁰³ az Európával összehasonlítva sokkal csekélyebb mértékű szekularizációra,¹⁰⁴ a megtorlási gondolat ismételt felerősödésére,¹⁰⁵ a Frontier-tapasztalatokra,¹⁰⁶ az elbizonytalanításra, illetve a „fehér Amerika újrafelfedezésére”¹⁰⁷ vagy a méreginjekció használatára, mint elfogadható, látszólag „humánus” kivégzési módra hívják fel a figyelmet.¹⁰⁸ Európában a halálbüntetés eltörlését a politikai elit a lakosságon belüli többségi akarat ellenére vitte véghez.¹⁰⁹ Az Egyesült Államokban ennek feltételei „rendkívül kedvezőtlenek”.¹¹⁰ Egyedül az jöhet szóba, hogy kidolgozzák a halálbüntetést támogató jelenleg fennálló „nemzeti konszenzus” megszüntetését.

4. Halálbüntetés Kínában

4.1. Történeti fejlődés és a jelenlegi állapot

Kína, mint már említésre került, az az ország, ahol világszerte a legtöbb kivégzést hajtják végre. A kivégzések számadatai „államtitoknak”¹¹¹ minősülnek. Becslések szerint évente 1000 és 15 000 között mozog a kivégzések

száma.¹¹² Ez több mint 90%-a az egész világon végrehajtott kivégzéseknek.¹¹³ Sokáig egyetlen kivégzési módot, a méreginjekciót használták.¹¹⁴ A korábbi évtizedekben, különösen az 1980-as és 1990-es években az ún. „*strike-hard*” („kemény csapás”) időszakában tömeges agyonlövéseket hajtottak végre. Ettől az eljárástól, amelyet nyílt koncepciós perek kísértek, a vezetés elrettentő és nevelő hatást várt.¹¹⁵ Habár Kínában a halálbüntetés érzékeny téma, mégsem számít tabunak – nem úgy, mint az egykori NDK-ban. Jogtudományos szakirodalomban sincs hiány, az abolicionista állásfoglalások is előfordulnak. A halálbüntetés alkalmazásának gyakorlata Kínában nem kiegyensúlyozott, az elmúlt években visszafogott¹¹⁶ megközelítés figyelhető meg.

4.2. Fejlődési vonalak

4.2.1. „*Strike-hard*”

A maoizmus legyőzését követően Kína teljesen új jogrendszer alakított ki. Az 1979. évi büntető törvénykönyv 28 – elsősorban az állam biztonságát veszélyeztető – bűncselekmény büntetési tételeként szabályozta a halálbüntetést.¹¹⁷ Ez a gyakorlattal összehasonlítva a kulturális forradalom időszakában jelentős korlátozást jelentett.¹¹⁸ Az 1997. évi büntető törvénykönyvvel kiszélesedett a halálbüntetéssel fenyegetett bűncselekmények köre, alkalmazását különösen a gazdasági bűncselekményekre terjesztették ki. Halállal fenyegették többek között a korrupciót, a rablás minősített eseteit, a lopást és a csalást, az adócsalást, a kulturális javak csempészését, illetve a prostitúciót is.¹¹⁹ Másfelől a törvénykönyv az eljárásjogi szabályokon is javított.¹²⁰ Ennek köszönhetően a várandós nőkre, illetve a 18. életévüket még nem betöltött fiatalok elkövetőkre nem lehetett halálbüntetést kiszabni. A főbenjáró esetek elbírálására még egy további bírósági ellenőrző hatóságot is felállítottak.

4.2.2. „*Kill fewer, kill carefully*”

2007-ben új szakasz kezdődött. Bár a kormány célkitűzései között nem szerepelt a halálbüntetés eltörlése, de egy igazságos és biztonságosabb eljárás bevezetése igen, az akkori Legfelsőbb Népbíróság alelnökének szavaival: „*Kill fewer, kill carefully.*”¹²¹ A leglényegesebb újítás az volt, hogy a Legfelsőbb Népbíróságnak előzetesen valamennyi halálbüntetést jóvá kellett hagynia.¹²² Alapeszméje egy igazságos, „harmonikus társadalmat” tétel fel. Az új elgondolást a Legfelsőbb Népbíróság, a Legfelsőbb Népbíróság Ügyészsége, az Igazságügyi Minisztérium és a Belügyminisztérium fogalmazta meg közös nyilatkozatában.¹²³ Cél a halálbüntetés alkalmazásának fokozatos visszaszorítása, valamint a szociális stabilitás és „szociálisan harmonikus társadalom” megteremtése. Egy hivatalos lapban megjelent közlemény szerint ki kell küszöbölni a téves ítéleteket és az igazságszolgáltatással való visszaélést.

4.2.3. A legújabb fejlődés

2010 óta a halálbüntetés óvatos visszaszorításának politikája látszik körvonalazódni.¹²⁴ A Legfelsőbb Népbíróság azzal a kéréssel fordult a kiegészítő bírósághoz, hogy alacsony legyen a halálbüntetések száma. Így emelkedett a már az 1979. évi büntető törvénykönyvben szabályozott „felfüggesztett halálbüntetések” száma.¹²⁵ A végrehajtásra csak akkor került sor, ha az elítéltet két éven belül újabb szándékos bűncselekmény elkövetése miatt bűnösnek mondta ki a bíróság.¹²⁶ Amennyiben büntetlen maradt, akkor az ítéletet – a próbaidőhöz képest – életfogytig tartó szabadságvesztésre vagy 15 és 20 év közötti szabadságvesztésre enyhítették. 2011 februárjában az 1997. évi büntető törvénykönyv 8. kiegészítése 13 halálbüntetéssel sújtandó bűncselekményt (többek között a feketekereskedelmet és a lopás alakzatait) törölt el.¹²⁷ Végül a 2013. január 1-én hatályba lépett új büntető eljárásjog jelentősen javított a vádlott eljárásjogi helyzetén.¹²⁸ Súlyos bűncselekmények esetén kötelező a kihallgatásról hang- vagy képfelvételt készíteni, bevezették a kötelező védelem intézményét, és hangsúlyozták a tisztességes bírósági meghallgatást. A szabályozta a nem megfelelő módon szerzett bizonyítékok felhasználásának tilalmát.

5. Összegzés

Az újabb reformokat követve néhány megfigyelő úgy véli, hogy Kína a halálbüntetés tényleges eltörlésének útjára lépett. Ez a prognózis merésznek tűnhet.¹²⁹ Minden eljárásjogi javítás ellenére a kínai büntető törvénykönyv 55 tényállás esetén továbbra is ismeri. A rendelkezésre álló empirikus vizsgálatok alapján a lakossági egyetértés magas.¹³⁰ Ráadásul széles körben elterjedt a hit a büntetés elrettentő hatásában. Az összehasonlító kriminológiai fejtegetések azt mutatják, hogy mind a kínai, mind az amerikai diákok jelentős többséggel támogatják a halálbüntetést.¹³¹ Míg az amerikaiak mindenekelőtt megtorlásra hivatkoznak, addig kínai egyetemi hallgatótársaik főként az elrettentő hatás mellett kötelezték el magukat.¹³² A diákokhoz hasonlóan kínai vezető jogászok, akik szintén ehhez a büntetési célhoz csatlakoznak: „*And thus the death penalty becomes the most powerful barrier to the*

potential offenders as well as the most effective means of deterring them from committing crimes.”¹³³ Vagy egy kínai legfelsőbb népbíró szavaival: „*We sentence people to death not to seek revenge but to educate others – by killing one we educate one hundred.*”¹³⁴

IV. Végkövetkeztetés

A halálbüntetés nem igazságos büntetés, embertelen, nem akadályozza meg a bűncselekmény elkövetését, és brutalizálja a társadalmat.¹³⁵ Ezt illetően Németországban és Európában messzemenő egyetértés áll fenn. Ha ezeket a gondolatokat az Egyesült Államokban, Kínában, vagy akár Szaúd-Arábiában osztanánk meg, egészen másként állnának a dolgok. Az európai emberi jogi retorikával nem lenne helye diszkusszióknak. A halálbüntetés globális eltörlése akkor fog sikerülni, ha a halálbüntetést még alkalmazó államokat meggyőzik annak haszontalanságáról. A teokratikus büntetésfelfogás követői számára, illetve a szigorú megtorlási érvelés szempontjából a halálbüntetés az igazságosság parancsa. Másként megfogalmazva: ha a halálbüntetést a vallás (így számos iszlám államban) vagy a metafizika igazolják (így az Egyesült Államokban elterjedt megtorlási érvelés), a kritikus hangok nem találnak meghallgatásra. Teljesen eltérő szemléletűek azok az államok, amelyek egészen napjainkig fenntartották a halálbüntetést. Találón fogalmaz egy karikatúra a különben ellenséges országok szövetségéről:¹³⁶ „*Jó – mondja Obama, volt amerikai elnök (egyébként maga is a halálbüntetés pártolója) – az egykori ellenségek kerekasztala, akik egy békés, új világot akarnak megterem-*



teni.” – „*Nem, nem!*”, ellenkezik Sam bácsi,¹³⁷ meghitt körben ülve egy kínaival, egy szaúdi sejjel, egy iráni mullahal és egy pakisztáni katonatiszttel, „*a halálbüntetés öt legaktívabb országának éves találkozója*”.

Minden kétkedés ellenére csak remélni lehet, hogy a következő évtizedben ennek a körnek a résztvevői további találkozókra vesznek részt, és az abolicionisták táborához fognak csatlakozni.

(Fordította Mireisz Tímea)

KOCH, ARND

Die Abschaffung der Todesstrafe. Nationale, europäische und globale Perspektiven (Zusammenfassung)

Die Ächtung der Todesstrafe zählt heute zum unantastbaren Kernbestand des europäischen Menschenrechtsverständnisses. Mit großem Sendungsbewusstsein kämpfen die europäischen Staaten für ein weltweites Moratorium und letztlich für die globale Abschaffung der Todesstrafe. Bei aller Einmütigkeit darf freilich nicht vergessen werden, dass die Ächtung der Todesstrafe sowohl in Deutschland als auch in Europa jüngeren Datums ist. Noch zu Beginn der 1970er Jahre war die Todesstrafe in den Gesetzbüchern von nahezu 200 Staaten vorgesehen. In den letzten vier Jahrzehnten hat sich das Bild entscheidend verändert. Die Todesstrafe befindet sich auf dem Rück-

zug. Sie kommt derzeit in lediglich 56 Staaten tatsächlich zur Anwendung.

Im Folgenden soll zunächst an die Beseitigung der Todesstrafe in Deutschland erinnert werden, um sodann die Entwicklung auf europäischer Ebene in den Blick zu nehmen. Der letzte Abschnitt thematisiert globale Perspektiven. Nach einem Überblick über die weltweite Verbreitung der Todesstrafe und völkerrechtliche Grundlagen wird die jüngere Entwicklung in den USA und China skizziert, den beiden „Supermächten“, die weiterhin an der Todesstrafe festhalten.

Jegyzetek

- ¹ KOCH, Arnd: Die Todesstrafe in der DDR. *Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft (ZStW)*, 1998. 1. sz. 89. p.; uő: Die Abschaffung der Todesstrafe in der Bundesrepublik. *Recht und Politik (RuP)*, 2005. 4. sz. 203. p.; uő: Das Ende der Todesstrafe in Deutschland. *Juristen Zeitung (JZ)*, 2007. 14. sz. 719. p.; KOCH, Arnd – ROSSI, Matthias (hrsg.): *Gerechtigkeitsfragen in Gesellschaft und Wirtschaft*. Augsburg, 2013, Nomos, 165. p. A halálbüntetés németországi történetéhez DÜSING, Bernhard: *Die Geschichte der Abschaffung der Todesstrafe in der Bundesrepublik Deutschland*. Offenbach / Main, 1952, Bollwerk Verlag; EVANS, Richard J.: *Rituale der Vergeltung. Die Geschichte der Todesstrafe in Deutschland 1532–1987*. Berlin–Hamburg, 2001, Kindler Verlag.
- ² LÁSD LÜKEN, Erhard-Josef: *Der Nationalsozialismus und das materielle Strafrecht*. Göttingen, 1988, Georg-August-Universität.
- ³ EVANS 2001, 831. p.
- ⁴ RADBRUCH, Gustav: Das Ende der Todesstrafe. *Rhein-Neckar-Zeitung* vom 14. Mai 1949, 3. p. In KAUFMANN, Arthur (hrsg.): *Gesamtausgabe. Bd. 9. Strafrechtsreform*. Heidelberg, 1992, C. F. Müller, 339. p.
- ⁵ EVANS 2001, 910. p.
- ⁶ Bundesminister der Justiz. Bericht über die Verfolgung nationalsozialistischer Straftaten. In *Deutscher Bundestag*, Drucksache IV/3124 vom 26. Februar 1965
- ⁷ TEUFEL, Manfred: Die Todesstrafe. Eine gerechte Vergeltung? Die letzte Hinrichtung vor 50 Jahren. *Kriminalistik*, 1999. 9. sz. 621–623. p. A 28 éves rablógyilkost, Richard Schuht a tübingeri börtön udvarán guillotine-nal fejezték le, holttestét a helyi egyetemi klinika patológiájára szállították. (*A szerk.*)
- ⁸ www.welt.de/geschichte/article188998555/Todesstrafe-in-Deutschland-Der-letzte-Einsatz-der-Guillotine.html
- ⁹ RADBRUCH, Gustav: Die Wandlung (1947). In KAUFMANN, Arthur (hrsg.): *Gesamtausgabe. Bd. 3. Rechtsphilosophie*. Heidelberg, 1990, C. F. Müller, 112. p. „Der Tod ist in den zwölf Jahren der Diktatur so billig geworden, in so riesenhaften Zahlen und in so grauenhaften Formen wirklich geworden, daß man es nicht verstehen würde, wenn er gerade den Schuldigsten erspart bliebe.”
- ¹⁰ A német jogban a „Totschlag”, illetve „Mord” kettőssége figyelhető meg. A StGB 211. §-a az emberöléstől elkülöníti és külön elnevezéssel, külön tényállásként kezeli a magyar jogban az emberölés minősített eseteinek megfeleltethető tényállásokat. (*A ford.*)
- ¹¹ MICEVICIUS, B.: *Das Problem der Todesstrafe-Abschaffung*, Diss. jur. Bonn, 1947, 95. p.
- ¹² DÜSING 1952, 294. p.; EVANS 2001, 950. p.
- ¹³ MICEVICIUS 1947, 95. p.
- ¹⁴ BADER, Karl S.: *Soziologie der Deutschen Nachkriegskriminalität*. Tübingen, 1949, Verlag Mohr, 134. p.
- ¹⁵ LÁSD KREUZER, Arthur: Die Abschaffung der Todesstrafe in Deutschland – mit Vergleichen zur Entwicklung in den USA. *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik (ZIS)*, 2006. 8. sz. 320–326. p. www.zis-online.com/dat/artikel/2006_8_50.pdf
- ¹⁶ BÖVEBBEN HÖTZEL, Yvonne: Debatten um die Todesstrafe in der Bundesrepublik Deutschland von 1949 bis 1990. *Juristische Zeitsgeschichte*, Abteilung 3, Bd. 41, 2010
- ¹⁷ Deutscher Bundestag, 1. Wahlperiode, Stenographische Berichte, 52. Sitzung vom 27. 3. 1950. 1892. p.
- ¹⁸ Deutscher Bundestag, 1. Wahlperiode, Stenographische Berichte, 232. Sitzung vom 2. 10. 1952, 10 607. p.; a vitához DÜSING 1952, 237. p.; EVANS 2001, 946. p.; HÖTZEL 2010, 84. p.
- ¹⁹ LÁSD EVANS 2001, 951. p.; HÖTZEL 2010, 115–225. p.
- ²⁰ HÖTZEL 2010, 262. p.
- ²¹ Az utóbbi időben azt a tézist támogatják, hogy a 102. cikk csak azért kerülhetett be az Alaptörvénybe, mert a jobboldali konzervatív politikusok a Parlamenti Tanácsban arra törekedtek, hogy megóvják a háborús, illetve a náci bűnelkövetőket. EVANS 2001, 936, 939. p.; FREI, Norbert: *Vergangenheitspolitik. Die Anfänge der Bundesrepublik und die NS-Vergangenheit*. München, 1999, C. H. Beck, 171. p.; az NDK szemszögéből HÖTZEL 2010, 324. p. Bövebben az Evans-féle tézist ellenző véleményekről KOCH 2005, 230. p.
- ²² EVANS 2001, 1031. p. Ezt követően állam elleni bűncselekmény elkövetése miatt 77, politikai bűncselekmények miatt 69, emberölés miatt 55 kivégzést hajtottak végre.
- ²³ Stasi (Ministerium für Staatssicherheit) az NDK állambiztonságért felelős központi államigazgatási szerve volt.
- ²⁴ EVANS 2001, 1023. p.
- ²⁵ A *dpa* felvétele. www.welt.de/geschichte/article166721424/DDR-Henker-toeteten-mit-unerwartetem-Nahschuss.html
- ²⁶ KOCH 1998, 89, 110. p.
- ²⁷ SCHROEDER, Friedrich-Christian: Zweimal „sozialistischer Humanismus”. Die Abschaffung der Todesstrafe in der DDR ist ein Affront gegen Moskau. *Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ)* vom 29. 7. 1987, 10. p.
- ²⁸ BERNSDORFF, Norbert – BOROWSKY, Martin: Die Charta der Grundrechte der Europäischen Union. Handreichungen und Sitzungsprotokolle. In MEYER, Jürgen (hrsg.): *Charta der Grundrechte der Europäischen Union. 4. Aufl.* Basel, 2014, Helbing & Lichtenhahn.
- ²⁹ Az oroszországi fejlődéshez PARAMONOVA, Svetlana: Russia’s Constitutional Court and the death penalty. In ARROYO, Luis – BIGLINO, Paloma – SCHABAS, William A. (ed.): *Towards universal abolition of the death penalty*. Valencia, 2010, tirant lo blanch, 167–176. p.
- ³⁰ Europäischer Gerichtshof für Menschenrechte (EGMR). *Neue Juristische Wochenschrift (NJW)*, 1990. 2183, 2186. p.

- ³¹ ROSENAU, Henning: Europäische Rechtspolitik zur Abschaffung der Todesstrafe. *ZIS*, 2006, 338, 342. p.; HENGSEN, Thomas – JANNING, Birgit – MANSFELD, Michael: Europa – Ein Kontinent ohne Todesstrafe? In BOULANGER, Christian – HEYES, Vera – HANFLING, Philip (hrsg.): *Zur Aktualität der Todesstrafe*. 2. Aufl. Berlin, 2002, Berliner Wissenschafts-Verlag, 269, 293. p.
- ³² ROSENAU 2006, 338, 342. p.; SCHMAHL, Stefanie: *Die Abschaffung der Todesstrafe in Europa*. DTIEV-Online Nr. 2/2011. 16. p. ub-deposit.fernuni-hagen.de/servlets/MCRFileNodeServlet/mir_derivate_00000371/schmahl_dtiev-online_2011_2.pdf
- ³³ PETERS, Anne: Die Mißbilligung der Todesstrafe durch die Völkerrechtsgemeinschaft. *Europäische Grundrechte Zeitschrift (EuGRZ)*, 1999. Vol. 26. 656. p.; ROSENAU 2006, 338, 342. p.; SCHMAHL 2011, 16. p.
- ³⁴ HEINEN, Armin: Das „neue Europa“ und das „alte Amerika“. Die Geschichte der Todesstrafe in Deutschland, Frankreich und den USA und die Erfindung der zivilisatorischen Tradition Europas. In METZGER, Chantal – KAEUBLE, Hartmut (hrsg.): *Deutschland – Frankreich – Nordamerika: Transfers, Imaginationen, Beziehungen*. Stuttgart, 2006, Franz Steiner Verlag, 209, 225. p.
- ³⁵ DREIER, Horst (hrsg.): *Grundgesetz*. 2. Aufl. Heidelberg, 2008, Mohr Siebeck Verlag.
- ³⁶ 2019-ben a 17. halálbüntetés elleni világnap mottója a következő volt: „*Children, unsean Victims*” (A szerk.) www.worldcoalition.org/media/allpics/bbaf948a84c6eb11ae8aa368b2955bcf_3.jpg
- ³⁷ SOKULU-AKINCI, Fusun: The abolition process of death penalty in Turkey. In ARROYO–BIGLINO–SCHABAS 2010, 159. p. 1965-ig a kivégzéseket nyilvánosan hajtották végre.
- ³⁸ Spanyolországban fojtócsavarral végeztek ki két férfit még 1973-ban is. INGENDAAY, Paul: Der Mann, der aus dem Schatten tritt Kurzer Ruhm, falscher Name, grausamer Tod: Ein Deutscher in Spanien, hingerichtet durch die Würgeschraube. *FAZ* vom 27. 2. 2004, 46. p.
- ³⁹ ROSENAU 2006, 338, 342. p.
- ⁴⁰ ROSENAU 2006, 338. p.; SCHMAHL 2011.
- ⁴¹ *BGBI.* II 1952, 685. p.
- ⁴² Soering-Urteil. *EuGRZ*, 1990. 2183. p. Az ítélet az Emberi Jogok Európai Egyezményének 3. cikkére hivatkozva megtagadta a kettős gyilkosság feltételezett elkövetőjének kiadatását. A 2. és a 3. cikk értelmezéséhez SCHMAHL 2011, 12. p.; YORKE, Jon: Inhuman punishment and abolition of the death penalty in the Council of Europe. In ARROYO–BIGLINO–SCHABAS 2010, 77, 93. p.
- ⁴³ *BGBI.* II 1988, 662. p.
- ⁴⁴ HENGSEN–JANNING–MANSFELD 2002, 269, 289. p.; KLEIN, Eckart – SCHMAHL, Stefanie: Die Internationalen und die Supranationalen Organisationen. In WITZTHUM, Wolfgang Graf – PROELSS, Alexander (hrsg.): *Völkerrecht*. 7. Aufl. Berlin–Boston, 2016, De Gruyter, 4. Abschnitt, Rn. 247; PETERS 1999, 655. p.; SCHMAHL 2011, 14. p.
- ⁴⁵ ROSENAU 2006, 338, 341. p.
- ⁴⁶ SCHMAHL 2011, 5. p.
- ⁴⁷ *BGBI.* II 2004, 983. p.
- ⁴⁸ Az Emberi Jogok Európai Bíróságának álláspontja szerint a halálbüntetés a körülményektől függetlenül mindig az Emberi Jogok Európai Egyezményébe ütközik. Az „Al Saadon and Mufdhi v. The United Kingdom” ügyben a bíróság az Egyezmény 2. cikke 2. bekezdésének első mondatát az európai államok gyakorlata alapján idejét múltnak vélte: „*These figures, together with consistent State practice in observing the moratorium on capital punishment, are strongly indicative that Article 2 has been amended so as to prohibit the death penalty in all circumstances.*” SCHMAHL 2011, 14. p.
- ⁴⁹ Néhány évvel ezelőtt még a britek 50%-a, illetve a lengyelek 60-80%-a támogatta a halálbüntetés újbóli bevezetését. OBERWITTLER, Dietrich – Qi, Shenghui: *Public Opinion on the Death Penalty in China*. 2009, 2. p. cesl.cupl.edu.cn/upload/201208245894395.pdf
- ⁵⁰ HEINEN 2006, 225. p. 1990-ben Magyarországon, Csehországban, Szlovákiában, Szlovéniában és Horvátországban eltörölték a halálbüntetést.
- ⁵¹ ROSENAU 2006, 338, 341. p.
- ⁵² Wenn der Staat tötet. Liste der Staaten mit und ohne Todesstrafe (2019) www.amnesty-todesstrafe.de/files/reader_wenn-der-staat-toetet_laenderliste.pdf; további áttekintés UN ECONOMIC AND SOCIAL COUNCIL (ed.): *Capital punishment and implementation of the safeguards guaranteeing protection of the rights of those facing the death penalty. Report of the Secretary-General*. 2009, 58. p. digital-library.un.org/record/682264; HOOD, Roger – HOYLE, Carolyn: *The Death Penalty. A Worldwide Perspective*. 4th ed. New York, 2008, Oxford University Press, 404. p. DOI:10.1093/acprof:oso/9780199228478.001.0001
- ⁵³ NEUBACHER, Frank – BACHMANN, Mario – GOECK, Ferdinand: Konvergenz oder Divergenz? Einstellungen zur Todesstrafe weltweit. *ZIS*, 2011. 517. p. www.zis-online.com/dat/artikel/2011_6_587.pdf
- ⁵⁴ *Report of the Secretary-General* 2009, 24. p. A 2004 és 2008 közötti időszakra nézve.
- ⁵⁵ Dél-Amerikához BERDUGO GÓMEZ DE LA TORRE, Ignacio: The death penalty in the Iberoamerican penal codes (1975–2009). In ARROYO–BIGLINO–SCHABAS 2010, 223. p.
- ⁵⁶ Brazíliához SALOMAO SHECAIRA, Sergio: The abolition of the death penalty in Brazil. In ARROYO–BIGLINO–SCHABAS 2010, 265. p.
- ⁵⁷ A halálbüntetés újkori japán történetéhez ISHIZUKA, Shinichi: Todesstrafe in Japan. Ein schlechtes Gewissen in der internationalen Gesellschaft. *ZIS*, 2006. 8. sz. 330–337. p. www.zis-online.com/dat/artikel/2006_8_52.pdf; JOHNSON, David T. – ZIMRING, Frank E.: *The next Frontier. National Development, Political Change, and the Death Penalty in Asia*. New York, 2009, Oxford University Press, 45. p.
- ⁵⁸ Eltörölték a halálbüntetést Angolában, Burundiban, Elefántcsontparton, Dzsibutiban, Gabonban, Mauritiuson, Mozambikban, Namíbiában, Ruandában, Szenegálban és Dél-Afrikában.
- ⁵⁹ Tanulságos országtanulmányokkal JOHNSON–ZIMRING 2009
- ⁶⁰ ROSENAU 2006, 338. p.; Indiában a XX. század végén csak nagyon ritkán alkalmazták. JOHNSON–ZIMRING 2009, 423. p.
- ⁶¹ PETERS 1999, 650, 654. p.; ROSENAU 2006, 338. p.; SCHMAHL 2011, 7. p.
- ⁶² A nemzetközi szokásjog kialakulásának feltételei WITZTHUM–PROELSS 2016, 1. Abschnitt Rn. 131.
- ⁶³ Nagyon optimista PETERS 1999, 650, 660. p., mivel a nem túl távoli jövőben valószínűleg megszűnik a halálbüntetés alkalmazása a nemzetek közösségében.
- ⁶⁴ PETERS 1999, 650, 658. p. Az elkövetés idején 18. életévét még be nem töltött elkövetővel szemben halálbüntetést nem lehet kiszabni a gyermekek jogairól szóló nemzetközi egyezmény (1989) értelmében. Az egyezményt az USA kivételével valamennyi állam ratifikálta. ZAPATERO, Luis Arroyo: Die Todesstrafe. Plädoyer für ein weltweites Moratorium. In HEINRICH, Manfred – JÄGER, Christian – SCHÜNEMANN, Bernd (hrsg.): *Festschrift für Claus Roxin zum 80. Geburtstag am 15. Mai 2011*. Bd. 2. 2011, 1151. p. Valamennyi nemzetközi jogi tilalom ellenére 2010-ben a következő hat országban végeztek ki fiatakorúakat: Irán, Pakisztán, Szaúd-Arábia, Szudán, Egyesült Arab Emírátság. NEUBACHER–BACHMANN–GOECK 2011, 517, 520. p.
- ⁶⁵ DE LA CUESTA, José L.: The death penalty and drugs. In ARROYO–BIGLINO–SCHABAS 2010, 373. p.
- ⁶⁶ PETERS 1999, 650, 657. p.; további példák SCHABAS, William A.: *The Abolition of the Death Penalty in International Law*. 3rd ed. Cambridge, 2002, Cambridge University Press, 106. p.; NEUBACHER–BACHMANN–GOECK 2011, 517., 519. p. 2010-ben Thaiföldön a fogvatartott halálra ítélték (összesen 708 személy) közel felét kábítószerrel való visszaélés miatt ítélték el.
- ⁶⁷ A paktum megszégéséről NEUBACHER–BACHMANN–GOECK 2011, 517, 521. p.; részletesen SCHABAS 2002, 104. p.
- ⁶⁸ SCHMAHL 2011, 8. p.; Übersicht über die eingegangenen völkerrechtlichen Bindungen der einzelnen Staaten. In *Report of the Secretary-General* 2009, 30. p.; HOOD–HOYLE 2008, 414. p.
- ⁶⁹ A halálbüntetésről való lemondás odavezetett, hogy Ruanda egyedülként tiltakozott a Ruandai Nemzetközi Büntető Törvényszék (International Criminal Tribunal for Rwanda, ICTR) bevezetése ellen, jóllehet a bíróság felállítását ő maga kezdeményezte. PETERS 1999, 650, 653. p.

- ⁷⁰ SATZGER, Helmut: *Internationales und Europäisches Strafrecht*. 5. Aufl. 2011, § 14 Rn. 2.
- ⁷¹ ZAPATERO 2011, 1148. p.
- ⁷² A szavazás eredményéről ZAPATERO 2011, 1153. p.
- ⁷³ KLEIN–SCHMAHL 2016, 4. Abschnitt, Rn. 138.
- ⁷⁴ www.worldcoalition.org/media/allpics/40294021ada14010f65cc-4aaf18e399b_2.jpg
- ⁷⁵ *Wenn der Staat tötet. Todesstrafe in den USA (2019)*. www.amnesty-todesstrafe.de/files/reader_todesstrafe-in-den-usa.pdf; HAY, Peter: *US-Amerikanisches Recht*. 5. Aufl. München – Wien, 2011, C. H. Beck – Helbing & Lichtenhahn – MANZ Verlag, 701. p.
- ⁷⁶ HEINEN 2006, 209, 211. p.
- ⁷⁷ A halálbüntetést a következő államokban törölték el: Alaszka (1957), Connecticut (2012), Delaware (2016), Hawaii (1957), Illinois (2011), Iowa (1965), Maine (1887), Maryland (2013), Massachusetts (1984), Michigan (1846), Minnesota (1911), New Jersey (2007), New Mexico (2009), New York (2004), North Dakota (1973), Rhode Island (1984), Vermont (1965), Washington (2018), West Virginia (1965), Wisconsin (1853), valamint District of Columbia (1972). *Wenn der Staat tötet. Todesstrafe in den USA (2019)*
- ⁷⁸ *Wenn der Staat tötet. Todesstrafe in den USA (2019)*
- ⁷⁹ Uo.
- ⁸⁰ Uo.
- ⁸¹ MARTSCHUKAT, Jürgen: *Die Geschichte der Todesstrafe in Nordamerika*. München, 2002, C. H. Beck, 168. p. A kivégzési módok történetéhez SARAT, Austin: *When the State Kills. Capital Punishment and the American Condition*. Princeton, 2001, Princeton University Press, 61. p., részletesen BANNER, Stuart: *The Death Penalty. An American History*. Cambridge, 2003, Harvard University Press, 169. p.
- ⁸² HEINEN 2006, 216. p.; részletesen BANNER 2003, 120. p.
- ⁸³ MARTSCHUKAT 2002, 135. p.
- ⁸⁴ *Furman v. Georgia*, 408 U.S. 238 (1972); BANNER 2003, 257. p.; FRANKOWSKI, Stanislaw: *Die Todesstrafe in den USA*. *ZStW*, 1998, 955. p.; GIEGERICH, Thomas: *Richtermacht und Todesstrafe in den USA*. *EuGRZ*, 1995, 1, 8. p.; MARTSCHUKAT 2002, 138. p.
- ⁸⁵ Amendment VIII (1791): „*Excessive bail shall not be required, nor excessive fines imposed, nor cruel and unusual punishment inflicted.*” Az értelmezési kérdésekhez GIEGERICH 1995, 1, 5. p.
- ⁸⁶ Amendment XIV (1868), Section 1: „*All persons born or naturalized in the United States and subject to the jurisdiction thereof, are citizens of the United States and of the State wherein they reside. No State shall make or enforce any law which shall abridge the privileges or immunities of citizens of the United States; nor shall any State deprive any person of life, liberty, or property, without due process of law; nor deny to any person within its jurisdiction the equal protection of the laws.*”
- ⁸⁷ FRANKOWSKI 1998, 956. p.
- ⁸⁸ *Gregg v. Georgia*, 428 U.S. 153 (1976); BANNER 2003, 272. p.; FRANKOWSKI 1998, 957. p.; GIEGERICH 1995, 1, 8. p.; MARTSCHUKAT 2002, 153. p.
- ⁸⁹ *Atkins v. Virginia*, 536 U.S. 304 (2002). Az Amerikai Egyesült Államokban 1977 és 2001 között 44 értelmi fogyatékos személyt végeztek ki. *Wenn der Staat tötet. Todesstrafe in den USA (2019)*
- ⁹⁰ *Roper v. Simmons*, 543 U.S. 551 (2005). A bíróság nem látta alkotmányértőnek a halálbüntetés kiszabását a bűncselekmény elkövetésének idején 16 éves elkövetővel szemben sem. *Stanford v. Kentucky*, 492 U.S. 361 (1989).
- ⁹¹ *Kennedy v. Louisiana*, 554 U.S. 407 (2008). Gyermekkel szemben elkövetett nemi erőszak miatt Amerikában utoljára 1964-ben hajtottak végre kivégzést. 1930 és 1964 között gyermekkel, illetve felnőttel szemben elkövetett nemi erőszak miatt 455 embert végeztek ki. *Kennedy v. Louisiana*, 554 U.S. 407, 422 (2008).
- ⁹² *Collins v. Collins*, 510 U.S. 1141, 1145 (1994); SARAT 2001, 251. p.
- ⁹³ *Baze v. Rees*, 553 U.S. 35, 73-90 (2008), amelyben Stevens egy szövegrészt a Furman-ítéletből vesz át: „*I have relied on my own experience in reaching the conclusion that the imposition of the death penalty represents the pointless and needless extinction of life with only marginal contributions to any discernible social or public purposes. A penalty with such negligible returns to the State (is) patently excessive and cruel and unusual punishment violative of the Eighth Amendment.*”
- ⁹⁴ HEINEN 2006, 213, 225. p.
- ⁹⁵ HEINEN 2006, 212. p.; SAVELSBERG, Joachim J.: *Kulturen staatlichen Strafers: USA und Deutschland*. In GERHARDS, Jürgen (hrsg.): *Die Vermessung kultureller Unterschiede. USA und Deutschland im Vergleich*. Wiesbaden, 2000, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 204. p.
- ⁹⁶ HAY 2011, 3. melléklet
- ⁹⁷ Hasonlóképp MARTSCHUKAT 2002, 176. p.
- ⁹⁸ A módszertani kérdésekhez GIEGERICH 1995, 1, 6. p.
- ⁹⁹ *Gregg v. Georgia*, 428 U.S. 153, 179 (1976)
„A főbenjáró ügyekben a kérvényezők [...] megújították a »standard of decency« érvelést, de az elmúlt négy év fejlődése Furman óta alapjaiban ásta alá azokat a hipotéziseket, amelyekben érvelésük alapult. A halálbüntetés moralitása és hasznossága feletti folyamatos vita ellenére [...] evidens, hogy az amerikai társadalom jelentős hányada továbbra is úgy tekinti, mint egy megfelelő, szükséges büntetőjogi szankciót.
- ¹⁰⁰ *Gregg v. Georgia*, 428 U.S. 153, 181 (1976); más szövetségi államokban is a halálbüntetés mellett voksoltak. HEUSSNER, Hermann K.: *Volksgesetzgebung und Todesstrafe*. *RuP*. 1999, 92, 94. p.
- ¹⁰¹ HEINEN 2006, 218. p.; SAVELSBERG 2000, 191. p.
- ¹⁰² KREUZER 2006, 320, 326. p.
- ¹⁰³ HEINEN 2006, 212. p.; MARTSCHUKAT 2002, 172. p.
- ¹⁰⁴ HEINEN 2006, 212. p.
- ¹⁰⁵ BANNER 2003, 282. p.; HAY 2011, 703. p.
- ¹⁰⁶ HEINEN 2006, 212. p.
Lásd Frederick Jackson Turner Frontier téziséét az amerikai identitástudatról.
- ¹⁰⁷ HEINEN 2006, 221. p.; SAVELSBERG 2000, 204. p. Magyarázatok a büntetőkedv növekedésére az Egyesült Államokban.
- ¹⁰⁸ HEINEN 2006, 223. p.; MARTSCHUKAT 2002, 167. p.
- ¹⁰⁹ HEINEN 2006, 213. p.
- ¹¹⁰ Uo. Egyes országokban sikert hozhat egy ilyen jellegű puccs, de a halálbüntetés teljes körű eltörlése a lakosság akarata ellenére, kivételként tűnik.
- ¹¹¹ JOHNSON–ZIMRING 2009, 225. p.
- ¹¹² YUNHAI, Wang: *The Death Penalty and Society in the Contemporary China*. *Punishment & Society*, 2008, 137. p. journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1462474507087196; JOHNSON–ZIMRING 2009, 236. p.
- ¹¹³ JOHNSON–ZIMRING 2009, 232. p.; LU, Hong – MIETHE, Terance D.: *China's Death Penalty*, Abingdon, 2007, Routledge, 7. p.
- ¹¹⁴ JOHNSON–ZIMRING 2009, 275. p.; LU–MIETHE 2007, 115. p.
- ¹¹⁵ MAIER, Astrid: *Die Todesstrafe in der VR China*. Mitteilungen des Instituts für Asienkunden, Nr. 382. Hamburg, 2005, 78. p.
- ¹¹⁶ LU–MIETHE 2007, 124. p. A halálbüntetés legitimálására XUAN, Gao Ming: *A brief dissertation on the death penalty in the Criminal Law of the People's Republic of China*. *Revue Internationale de Droit Pénal*, 1987, 3-4. sz. 399, 402. p. Itt olvasható a következő elgondolkodtató kijelentés: „*The scope of the death penalty is quite limited, an hence the very small number of offenders who are really sentenced to death.*”
- ¹¹⁷ Az 1979. évi kínai büntető törvénykönyv a halálbüntetéséről MAIER 2005, 59. p.; WANG, Shizhou: *China auf dem Weg zur Abschaffung der Todesstrafe*. In SCHULZ, Lorenz – REINHART, Michael – SAHAN, Oliver (hrsg.): *Festschrift für Imme Roxin*. Heidelberg, 2012, C. F. Müller, 855. p.; YUNHAI 2008, 137. p.
- ¹¹⁸ A halálbüntetés 1979 előtti történetéhez LU–MIETHE 2007, 27. p.; LU, Hong – ZHANG, Lening: *Death Penalty in China. The Law and Practice*. *Journal of Criminal Justice*, 2005, 4. sz. 367. p.; MAIER 2005, 37. p.
- ¹¹⁹ Részletesen LU–ZHANG 2005, 373. p.; MAIER 2005, 131. p.
- ¹²⁰ WANG 2012, 857. p.; YUNHAI 2008, 148. p.

- ¹²¹MINAS, Stephen: Kill Fewer, Kill Carefully. An Analysis of the 2006 to 2007 Death Penalty Reforms in China. *UCLA Pacific Basin Law Journal*, 2009. 1. sz. 36, 53. p. escholarship.org/uc/item/5s8975kk
- ¹²²MINAS 2009, 36–37. p.; YUNHAI 2008, 148. p.
- ¹²³„At present, China may not abolish death penalty but shall gradually reduce its application [...]. In handling death penalty cases, it shall be based on the requirement of building up a socialist harmonious society and safeguarding social stability (and) prevent(ing) the occurrence of miscarriage of justice [...]”. MINAS 2009, 36, 45. p.
- ¹²⁴Összegzi WANG 2012, 858. p.; uő: Current Chinese efforts to abolish death penalty. In ARROYO–BIGLINO–SCHABAS 2010, 309. p.
- ¹²⁵Az 1979. évi kínai büntető törvénykönyv 43. cikke szerint: „In the case of a criminal element who should be sentenced to death, if immediate execution is not essential, a two-year suspension of execution may be announced at the same time the sentence of death is imposed, and reform through labor carried out and the results observed”; XUAN 1987, 399, 403. p.; Pontosabban az 1997. évi büntető törvénykönyv 50. cikke értelmében: „If a person [...] does not intentionally commit a crime during the period of the stay, his punishment shall be commuted to life imprisonment upon the expiration of the two-year period; if he performs substantial meritorious service, his punishment shall be commuted to fixed-term imprisonment of not less than fifteen years no more than twenty years [...]; if it is verified that he has committed an intentional crime, the death penalty shall be executed upon the order or approval of the Supreme People’s Court.” LU–ZHANG 2005, 367, 371. p.
- ¹²⁶LU–ZHANG 2005, 370. p.; WANG 2012, 857. p.; XUAN 1987, 399, 402. p.
- ¹²⁷WANG 2012, 858. p.
- ¹²⁸China’s New Criminal Procedure Law: Death Penalty Procedures. *Human Rights Journal*, 3 April 2012 www.duihuahrjournal.org/2012/04/chinas-new-criminal-procedure-law-death_03.html
- ¹²⁹WANG 2012, 858. p.
- ¹³⁰JIANG, S. – LAMBERT, E. – WANG, J. – SAITO, T. – PILOT, R.: Death penalty views in China, Japan and the U. S. An empirical comparison. *Journal of Criminal Justice*, 2010. 862, 864. p.; LU–MIETHE 2007, 122. p. Egy felmérés szerint a megkérdezettek 78%-a támogatta a halálbüntetés kiszabását emberölés esetén. Több mint 50% feletti volt azok aránya, akik a halálbüntetés alkalmazására szavaztak halált okozó testi sértés, kábítószer-kereskedelem, valamint 14. éven alul leánygyermekkel szemben elkövetett nemi erőszak esetén. OBERWITTLER–QI 2009, 11, 25. p.
- ¹³¹JIANG–LAMBERT–WANG–SAITO–PILOT 2010, 862, 866. p.
- ¹³²Uo.
- ¹³³XUAN 1987, 399, 401. p.
„[...] és ily módon a halálbüntetés lett a legcélravezetőbb akadály a potenciális elkövetőkkel szemben, a leghatékonyabb eszköz az elrettentésben, a bűnelkövetéstől való visszatartásban.”
- ¹³⁴LU–ZHANG 2005, 367–368. p.; JIANG–LAMBERT–WANG–SAITO–PILOT 2010, 862, 864. p.
„Nem azért ítélünk halálra embereket, hogy bosszút álljunk, hanem hogy másokat tanítsunk – egy megölésével százat tanítunk.”
- ¹³⁵Az amerikai vitához HOOD–HOYLE 2008, 317. p.; német szemszögből KREUZER 2006, 320–321. p.; NEUBACHER–BACHMANN–GOECK 2011, 517–518. p.
- ¹³⁶A karikatúra korábbi dátumú, a kivégzések tekintetében ma már részben más államok a legaktívabbak.
www.swissinfo.ch/image/8299532/2x3/640/960/2517850d8a5cbb4dc9a0f0e8831c539b/iD/cartoon_17_vadot-jpg.jpg
- ¹³⁷Sam bácsi Amerikát megtestesítő képzelte személy – viccekben.



Turkovics István

A hatósági döntések végrehajtása a polgári kori Magyarországon¹

I. Előfeltevés

A hazai közigazgatás fejlődésében mérföldkönek nevezhető a polgári Magyarország kialakulásának időszaka,² azon belül is a 1867. évi kiegyezést követő időszak. Hazánk történetében ugyanis a modern közigazgatás kialakulásának gazdasági, társadalmi, jogi, politikai feltételei ekkorra teremtődtek meg. Jól tükrözi ezt az állapotot a közigazgatás tudományának fejlődése is, amelynek kezdete a kiegyezést követő évekre tehető, ezt a korabeli források is jól tükrözik.

Fésüs György a közigazgatási jog oktatásában úttörőnek számító munkájában leírta, „tulajdonképeni közigazgatási jogot rendszeresen tárgyaló munkával egyáltalán

nem bírnak”.³ A szerző ugyanebben a munkájában természetesen megnevezte ennek az állapotnak az okait is.⁴ A fentiekben említettek eredményeként a hatósági döntések végrehajtásának kutatását szükségtelen a korábbi időszakokra kiterjeszteni. Az 1867-es évet követően már lassan kialakult egy olyan joganyag, amely megteremtette annak a jogi feltételét, hogy a közigazgatási jog egyes kérdéseit, például a döntések végrehajtását tudományos, szakmai vizsgálat tárgyává tegyük.⁵

II. A polgári kori Magyarország közigazgatási joga

Ezt az időszakot a közigazgatási jogszabályok egyre szélesebb tárgykörben való megjelenése jellemezte. E jogszabályok azonban még jellemzően nem rendszerizettek anyagi és eljárásjogi kategóriák szerint, ebből a szempontból vizsgálva vegyes jogszabályokként határozhatók meg. Ennek köszönhető, hogy a közigazgatási jog mint önálló diszciplína egyre inkább a kutatások tárgyának középpontjába került. A tudományos igényű munkák szaporodása mellett, vagy fogalmazhatunk úgy, annak eredményeként, a közigazgatási jogban markáns jogfejlődés követhető nyomon. Ennek olyan folyamod-

ványai láthatóak, mint a közigazgatási, illetve a pénzügyi közigazgatási bíróság felállítása.⁶ Másrészt a közigazgatási hatósági eljárás szabályozásának problematikája, amely a közigazgatási döntések végrehajtásának szempontjából fontos kérdés, valamint harmadrészt az ágazati minisztereknek a jogalkalmazást alapjaiban meghatározó, a jogegységet szolgáló döntéseinek megjelenése.

A közigazgatási döntések végrehajtásának kérdéskörében a hatósági eljárásjog fejlődése bír kiemelt jelentőséggel, hiszen gyakorlatilag az eljárás egy önálló szakaszról beszélhetünk. A hatósági eljárások területén az volt a jellemző, hogy szinte minden egyes szakigazgatási területre önálló eljárási szabályok kerültek megalkotásra.⁷ Ennek az az oka, hogy az egyes igazgatási területeken egymás után jelentek meg a szabályozási igények.

Természetesen a jogalkotó számára az volt az elsődleges szempont, hogy ilyen helyzetben az adott igazgatási területre vonatkozó és a gyakorlatban alkalmazható jogszabályt hozzon létre. Ahogy nőtt a közigazgatási jogszabályok száma, ezzel egyenes arányban a különböző eljárási szabályok száma is megnövekedett. Csak idő kérdése volt, hogy ebben a nehezen átlátható és kezelhető rendszerben felmerüljön az igény egy egységes hatósági eljárás megalkotására. Az általános eljárási szabály megalkotását erősítette az a tény, hogy a polgári,⁸ illetőleg a büntetőjogban⁹ már létezett általános eljárási szabály, amelyekre bizonyos tekintetben alapozni is lehetett.¹⁰ Másrészt azonban a hatósági eljárások sokszínűsége miatt kétségesnek tűnt, hogy ezen a területen általános eljárási szabályt lehet alkotni. A hazai gyakorlatra nem lehetett alapozni – hiszen csak most merült fel ez az igény –, de a nemzetközire sem, mivel ebben a korszakban más államokban sem léteztek általános hatósági eljárási törvények.¹¹

Az alapvető dilemma érthetően az volt, hogy a közigazgatás által ellátandó minden feladatra nézve – legalábbis kiemelten azt, amely az eljárást illeti – egyáltalán célszerű-e egy egységes, kötelező érvényű rendelkezéseket tartalmazó jogi norma megalkotása.

Az általam vizsgált korszakban a gyakorlati szakemberek és a tudományos élet kiemelkedő képviselői körében azonban még nem volt teljesen elfogadott – ahogyan ez jelenleg is viták tárgyát képezi – az „egyszerűsítő” elképzelés.¹² Mindezek ellenére, vagy talán éppen ennek hatására a XX. század elejére az eljárás egységesítését szolgáló törekvések térnyerésének köszönhetően megszületett az első jogszabály, amely a közigazgatás egyszerűsítése céljával általános eljárási szabályokat tartalmazott.¹³

Annak ellenére, hogy az országgyűlés által csekély vita árán elfogadott és az uralkodó által 1891. július 27-én szentesített új jogszabály előremutatónak tekinthető, meg kell jegyezni, hogy tulajdonképpen csak egy szabályozási kísérletként értékelhető, hiszen gyakorlatilag kizárólag a jogorvoslati eljárásra vonatkozott. Így tehát csak részleges eredmény született, hiszen a törvény előkészítése során meghatározott szabályozási területeknek mindössze egy részére vonatkozott. Az eredeti elképzelés szerint a szabályozás kiterjedt volna a végrehajtási eljárásra is.¹⁴ Így hatósági eljárási kódex nem született, hiszen az alapeljárás és a végrehajtási eljárás általános szabályozása elmaradt.

A törvény hatálybalépését követő évek a hazai történelem egyik legviharosabb időszakaként jellemezhetők. Az első világháborút, az azt követő békeszerződést, a társadalmi-politikai változásokat, valamint a gazdasági világválságot olyan gazdasági, társadalmi tendenciák követték, amelyek a hatósági eljárás újraszabályozásának igényét vették fel. Az eredmény nem is váratott sokáig magára, megszületett a következő eljárási törvény, amelyet a Magyar Törvénytárba 1929. évi XXX. törvénycikként vettek fel.¹⁵ A hatósági döntések végrehajtásának kérdésében sajnos ez a jogi norma sem tartalmazta. Az új jogszabály eredeti formájában nem volt hosszú életű, mivel a kor elvárásait megfogalmazó szempontsört tekintve a legfontosabbnak, a közigazgatás olcsóbbá tételének, nem tett eleget. A törvény már 1933-ban átfogó módosításon ment keresztül.¹⁶ E kiemelten fontos módosítás azonban nem érintette a végrehajtás kérdését, tehát annak szabályozása – általános szinten – továbbra is megoldatlan maradt.

A polgári kori Magyarország fennállásának időszakában új eljárási törvény nem született. Ebből következően megállapítható, hogy a közigazgatási jog fejlődésének fő irányát az általánosan alkalmazható hatósági jogszabályok megalkotása jelentette, míg az ahhoz kapcsolódó, azal szoros összefüggésben levő döntések végrehajtásának általános szinten történő szabályozása nem valósult meg. Jól szemléltetik a végrehajtás szabályozásának állapotát Ladik Gusztáv szavai:

„A végrehajtásnak – a határozatok természetéhez képest – sokféle módja van, amelyek egységes szempontok szerint történő szabályozást kívánnak. Nálunk nincs ilyen egységes szabályozás, azért csak elvi követelményképpen lehet hangoztatni, hogy a végrehajtási kényszer csak elkerülhetetlen szükség esetében, és csak olyan módon alkalmaztassék, amely a felek jogait a legkevésbé sérti.”¹⁷

A döntések végrehajtásának szabályait tehát továbbra is a különböző jogszabályok tartalmazták, az adott terület szabályozásában megjelenő igényekhez igazítottan. Korábban említettem, miszerint a vizsgált korszakban előfordult, hogy egyes eljárási cselekmények kapcsán a jogalkotó és a jogalkalmazó a másik két klasszikus eljárás szabályaira támaszkodott. Ezért fontos kitekintenünk a másik két jogág – a polgári, illetőleg a büntetőjog – tekintetében, hogy a végrehajtás szabályozása terén a jogfejlődés milyen szinten állt.

III. A polgári perjog végrehajtásra vonatkozó szabályozása

A polgári perjog területén a fejlődés korábban megindult, mint a közigazgatási eljárásjogban. A végrehajtási jog területén azonban hasonló folyamatok végbemenetele figyelhető meg, mint később a közigazgatási jog területén. Az 1840. évi XV. törvény hatálybalépése előtt gyakorlatilag nem volt a végrehajtást szabályozó eljárási norma, a

törvényekben csak elvétve találkozhatunk a végrehajtást érintő passzusokkal.¹⁸ Ezekből azonban, ahogy azt Imling Konrád is megállapította, a végrehajtási eljárásra vonatkozó meghatározó jogelvek összeállítása sem lehetséges.¹⁹ A polgári perjogban a végrehajtás szabályozása alapvető kérdésként merült fel, amin nem is csodálkozhatunk, hiszen a döntések végrehajthatósága lesz az az eszköz, amely a leginkább az önkéntes jogkövetésre sarkallja a társadalom tagjait.

A polgári perrendtartás javítása tárgyában Teleszky István már 1874-ben – a végrehajtási eljárásra is vonatkozó – törvénytervezetet nyújtott be, ez azonban javaslati szinten maradt.²⁰ 1876-ban új váltójogot szabályozó törvény született,²¹ a végrehajtás kérdését az igazságügyi miniszterre bízva, aki rendeleti úton szabályozta azt,²² de kizárólag átmeneti jelleggel, hiszen már 1878-ban törvényjavaslatot nyújtott be, amelyben a végrehajtási eljárást önállóan, a polgári perrendtartástól elkülönítetten kívánta rendezni.²³ A javaslatot még bizottsági szinten sem tárgyalták, ennek oka abban keresendő, hogy akkor más prioritást élvező kérdések felé fordult a jogalkotói figyelem.

A jogfejlődés azonban nem állt meg ezen a szinten, és ennek köszönhető, hogy 1879. február 22-én a végrehajtást érintő újabb törvényjavaslat került benyújtásra.²⁴ E javaslat hátrányaként említhető meg, hogy bár a végrehajtás kérdését fontosnak tartotta, nem kívánta önállóan szabályozni, csak külön cím alatt, jóllehet a részletes szabályozást tartotta indokoltnak.²⁵ Az országgyűlés igazságügyi bizottsága azonban másképp ítélte meg a szabályozás kérdését. Ebben jelentős érdeme van Teleszkynek. Az ő álláspontja a következőkben foglalható össze:

„a törvényjavaslatot általánosságban a részletes tárgyalás alapjául elfogadván [...] a végrehajtási eljárást tárgyzó része gyökeres új alkotás jellegével bír [...] a végrehajtást tárgyzó részt, mint oly maradandó jellegű alkotást a mely csekély változtatással a szóbeliség és közvetlenség elvén alapuló végleges perrend mellett is fentartandó leszen.”²⁶

A bizottság döntése értelmében a végrehajtási eljárás önálló törvényjavaslatként került a képviselőház elé megvitatásra, amelynek eredményeként több átdolgozást követően a javaslatból törvény lett.²⁷ Ez a szabályozás jelentős hatást gyakorolt a közigazgatási döntések végrehajtására, hiszen a vizsgált korszakban a közigazgatási jogban általános érvényű eljárási jogszabály nem létezett, ugyanakkor a közigazgatási jog fejlődése nagyon dinamikus volt.

A végrehajtási törvény mindenekelőtt a végrehajtás alapjául szolgáló közokiratok körét határozta meg. Ebben a körben külön nevesítette a közigazgatási és a pénzügyi hatóság végrehajtható határozatait.²⁸ Fontos megjegyezni, hogy e jogszabály csak annyiban vonatkozott a közigazgatási hatóságok döntéseire, amennyiben azt jogszabály bírói végrehajtásra utalta. A közigazgatási eljárásokban találkozhatunk olyan normákkal, amelyek éltek is a lehetőséggel, és bírói eljárásra utalták a döntés végrehajtását. Ezt az opciót alkalmazták a kisajátítási egyezséget megállapító jogerős határozatban a kisajátítási árra vonatkozó

végrehajtás tekintetében,²⁹ valamint bírói útra tartozónak tekintette a törvény a gyámhatóság jogerős határozatának végrehajtását, ha az ingatlanokra irányult.³⁰

Látható tehát, hogy egyes hatósági döntések végrehajtására irányuló eljárásban a bírói út igénybevételenek lehetősége megoldást jelentett a közigazgatási jogalkalmazás számára. Hangsúlyoznunk kell, hogy ez a közigazgatásban csak kiegészítést jelentett, hiszen több eljárásban a jogszabályok a közigazgatási hatóságok saját hatáskörébe utalták a végrehajtás feladatát. Ilyen szabályokat találunk többek között a gyámügy területén, ha a végrehajtás nem ingatlanra vonatkozott,³¹ az erdei kihágásokra vonatkozóan,³² vagy a vízi társulások által kivetett járulékok beszedése tárgyában.³³

Az új törvénynek a közigazgatásra gyakorolt szerepét tehát nem abban jelölhetjük meg, hogy a közigazgatási döntések végrehajtását átvállalta volna a közigazgatási szervektől, vagy egységes szabályozást vezetett volna be, hiszen mint láttuk, csak egyes esetekben volt alkalmazható. A törvény olyan eljárási kérdéseket rendezett, amelyek a végrehajtás során alapvető jelentőséggel bírtak. Más nem lévén, a közigazgatási jogalkalmazás átültethette e szabályokat a saját eljárásába is. Meghatározásra került a végrehajthatóság kérdése, amelynek értelmében a közokiratban meghatározott határidő eredménytelen leteltéhez kötötte a törvény a végrehajthatóságot.³⁴

Definiálta továbbá a törvény az alaki jogerőt – mint a végrehajthatóság feltételét – oly formában, hogy a végrehajthatóság feltételévé tette a határozat halasztó hatályú jogorvoslattal történő megtámadásának elmaradását. A végrehajthatóság további kritériumaként meghatározásra került a kötelezett tudomásszerzése, amely a jogbiztonság szempontjából alapvető elvárás.³⁵ Egyértelműen a hatóságok kötelezettségévé tették annak igazolását, hogy a végrehajtás feltételei fennálltak-e. A hatóságoknak kötelessége lett a végrehajtható határozatra záradék formájában vagy önálló okirattal igazolni, hogy az érintett határozat végrehajtható-e.³⁶

A törvény különbséget tett az ún. kielégítési végrehajtás, valamint a biztosítási végrehajtás között, ugyanis az 1. §-ban a törvény tárgyaként a kielégítési végrehajtást határozta meg a jogalkotó. Ez előremutató szabályozást alapozhatott volna meg, de a további rendelkezések már nem alkalmazták következetesen a rájuk vonatkozó előírásokat. Egyes intézkedések mindkét végrehajtási típusra,³⁷ mások csak a kielégítési végrehajtásra vonatkoztak.³⁸

A törvény a végrehajtható okiratok körét csak alaki jogi szempontból határozta meg, amikor azok típusait felsorolta az 1. §-ban. Tartalmi szempontból azonban nem definiálta azokat, ami a jogszabály hiányosságaként értékelhető. A korabeli gyakorlat és magyarázat egyértelműen az olyan határozatokat tartotta idesorolandónak, amelyek valamilyen kötelezettséget tartalmaztak a kötelezett oldalán.³⁹ Elmondhatjuk tehát, hogy a korszak polgári perrendtartásának, illetőleg a mellette önállósult, a végrehajtásra vonatkozó jogfejlődés a közigazgatási jogi döntések végrehajtására nézve pozitívan hatott, annak alkalmazását segítette.

IV. A büntető eljárásjog végrehajtásra vonatkozó szabályozása

A büntető eljárásjog kisebb mértékben hatott a közigazgatási eljárás fejlődésére. Ennek egyik oka az, hogy gyakorlatilag a szokásjog alapján, valamint az 1853. július 29-én kelt császári parancsként kiadott büntető perrendtartás és az Országbírói Értekezlet által elfogadott Ideiglenes Törvénykezési Szabályok vonatkozó részei alapján⁴⁰ folyt a büntetőeljárás. A közigazgatási jogban azonban szükség-szerű a szankció alkalmazása. Ezzel kapcsolatosan a legfontosabb kívánalom, hogy a büntetőjogban meghatározott bűncselekményektől és azok jogkövetkezményeitől pontosan elhatárolásra kerüljenek a közigazgatási szankciók. E kívánalomnak a korszak jogalkotása eleget tett. Ebben jelentős szerepet játszott a büntető anyagi jogi törvény, valamint a kihágási büntető törvénykönyv hatálybaléptetése.⁴¹ A végrehajtás tárgykörében a közigazgatási jogban elsősorban a kiszabott bírság meg nem fizetése miatt a közigazgatási jog a szabadságelvonás intézményét alkalmazta, amely büntetőjogi alapokon nyugodott. Ennek jelentősége egyértelműen csökkent a kihágások szabályozásának bevezetésével, hiszen gyakorlatilag a mai szabálysértési jog alapjai kerültek meghatározásra, amely tárgykörét tekintve a közigazgatási joghoz közel állónak volt tekinthető. Az azt követő időszakban a szabályozás inkább azt az elvet követte, hogy egyes közigazgatási jogi jogszabálysértéseket kihágásnak minősített, így arra az 1879. évi törvény rendelkezéseit alkalmazta.

V. A hatósági döntések végrehajtása

A polgári korszakban az állam beavatkozási igénye megváltozott a társadalmi viszonyok egyre szélesebb spektrumára kiterjedően. A beavatkozási területek nőttek, a szakigazgatási területek száma emelkedett, és a szabályozottság egyre részletesebb lett. A közigazgatás működéséből eredően a közhatalom gyakorlása során gyakran alkalmaztak kötelezettségeket tartalmazó döntéseket. Ezek a döntések jellemzően vagy kötelezettségeket keletkeztetnek a jövőre nézve, és így meghatározásra kerül a követendő magatartásforma, vagy egy jogszabálysértésre reagáltak a szankciók nyújtotta eszköztárak alkalmazása útján.

Az előbbi esetben a jogkövető magatartás meghatározása volt a cél, az utóbbi esetben a további jogsértésektől való visszatartás, illetőleg az ügyfélnek a jogkövető magatartásra való rákényszerítése. Mindkét esetben akkor lehetett a jogalkalmazás eredményes, ha a döntés kikényszerítésére reális esélye nyílik a hatóságnak vagy egyéb szerveknek. Ezt az alapvetést a polgári kori Magyarország jogalkotói is ismerték, és ennek megfelelő tartalommal igyekeztek a jogszabályokat megalkotni.

Mint láthattuk, a közigazgatásban nincs a korszakban általános végrehajtásra vonatkozó szabály, inkább a sokszínűség volt a jellemző. A végrehajtás területén alapvető jelentőséggel bírt a végrehajtandó döntés tartalma. Ha a

döntés kötelezettséget tartalmazott, nem vált mindig közvetlenül kikényszeríthetővé, a mulasztást gyakran szankció kiszabása követte, és gyakorlatilag a szankció súlya volt az a körülmény, amely az alapkötelezettség teljesítését eredményezhette. Ebből eredően a végrehajtás és a szankció kérdése szoros kölcsönhatásba került. Voltak olyan esetek is, amikor nem a szankció és annak végrehajtása, hanem maga a végrehajtási eljárás, illetőleg annak várható következményei voltak azok, amelyek az önkéntes jogkövetésre sarkallták az ügyfeleket, ilyenkor a végrehajtás afféle szankciót is hordozott magában. Ha valamely pénzkövetelés képezte a végrehajtás tárgyát, az teljességgel bizonyos, hogy az eredményes végrehajtás a kötelezettre nézve súlyosabb következményekkel járt, mintha az önszántából teljesített volna. Ezek az igények gyakorlatilag meghatározták a végrehajtási szabályokkal szemben támasztott követelményeket is.

Az egyik ilyen követelmény, hogy a végrehajtás lehetőleg eredményre vezető legyen, azaz tudja azt a kötelezett, hogy ha az önkéntes teljesítés elmarad, nem bízhat abban, hogy a végrehajtás eredményeként kötelezettsége kikényszerítése elmarad, vagy csak részben valósul meg, és gyakorlatilag jobban járhat. További elvárás a végrehajtási szabályokkal kapcsolatosan, hogy megfelelő viszatartó erőt képviseljenek. A végrehajtási cselekményt mindig *ultima ratió*ként kell alkalmaznia a hatóságoknak, de mindenkinek az a legmegfelelőbb, ha nem kerül rá sor. Ennek elérése érdekében a végrehajtás szabályait úgy célszerű megalkotni, hogy a kötelezettet mindenképpen azok elkerülésére ösztönözzék. A sikeres végrehajtás eredményeként többletkötelezettség jelentkezik – akár csak a végrehajtás költségeiben – a kötelezett oldalán nem éri meg tehát az időhúzás. Ebből az is következik, hogy összességében alapvetően a végrehajtásnak preventív hatásúnak kell lennie. E kívánalom azonban nemcsak a közigazgatási végrehajtásra igaz, hanem a jogrendszer minden területére. Ezért lehetséges a már más jogterületek által hatékonyan alkalmazott szabályokat a jogterület sajátosságaihoz igazítottan átültetni egyikből a másikba. A jogfejlesztés ezen a ponton közelebb képes hozni egymáshoz az egyes jogágakat.

A végrehajtásnak azonban igazodnia kell a társadalmi viszonyokhoz is. A szabályokat olyan tartalommal szükséges megalkotni, hogy minden érintett érdeke megfelelő mértékben védve legyen. Előfordulhat, hogy a kötelezett rajta kívül álló okból kifolyólag vált a végrehajtásban kötelezetté. Nem feltétlenül szándéka vagy nemtörődömsége okozta önkéntes teljesítésének elmaradását. Ilyen esetben vajon milyen megoldás a célravezető?

Vajon az a cél, hogy a kötelezettet büntetésként ellehetlenítsük, vagy az érdekeit figyelembe véve olyan helyzetet teremtsünk, amelynek révén végül a teljesítés megtörténhet? Nyilvánvalóan a második megoldás a kívánatos. Nem könnyű feladat tehát olyan végrehajtási szabályokat alkotni, amelyek kiállják az idő próbáját. Talán az eljárásjogoknak ez a szakasza a legérzékenyebb a társadalmi változásokra. Ha egy gazdaságban regresszív folyamatok következnek be, azok az alapeljárásra vagy a fellebbvitelre jellemzően a költségek tekintetében gya-

korolnak hatást. A végrehajtás eredményességét azonban egészen biztosan befolyásolni fogják, sőt valószínűleg a végrehajtások számára is komoly hatást gyakorolnak majd. A gazdasági viszonyok a történelem tanúsága szerint igen gyorsan képesek változni, gyakran akár egy világviszonylatban meghatározó személy kijelentése is elég akár világméretű gazdasági folyamat elindításához. A jogszabályok ilyen gyorsasággal történő megváltoztatása nem lehetséges, ráadásul nem valószínű, hogy egy ilyen helyzetben a végrehajtási szabályok kérdése élvezne elsőbbséget. Mindenesetre leszögezhető, hogy olyan szabályokat megalkotni, amelyek minden vázolt igénynek eleget tesznek, és egyben időtállóak is, nagyon nehéz.

VI. A végrehajtás tárgya

A végrehajtás tárgyán nem a végrehajthatóság szempontjából jelentőséggel bíró, a határozatokkal szembeni alaki követelményeket értem, hanem a határozatok tartalmát.

A végrehajtás tárgyát tekintve a korszakban már ismeretes volt a végrehajtás két klasszikus esetköre, a pénzkövetelés, valamint a meghatározott cselekmény, amelyekre végrehajtás foganatosítása lehetséges volt.

A cselekmények végrehajtására több példát is találunk. Ilyen esetkör, amikor a vízszabályozási társulat a szabályozási tervében foglaltakat nem hajtja végre, vagy a védés szabályozási műveit nem tartja karban.⁴² Hasonló esetkört képezett az erdőtüzek megakadályozására kirendelt személyek oltási kötelezettsége, vagy a rovarkárok megakadályozása tárgyában tett esetleges fakivágások.⁴³ Jól látható, hogy ezekben az esetekben a kötelezetteknek valamely jellemzően közérdekből fontos cselekményt kellett elvégezniük, tehát kötelezettségüknek gyakorlatilag nincs anyagi vonzata, a közérdek kifejezetten a meghatározott cselekvés elvégzését kívánta meg.

A végrehajtás másik tárgykörét a pénzkövetelések végrehajtása jelenti. A pénzkövetelés végrehajtására vonatkozó eljárások száma jóval magasabb, mint a meghatározott cselekmény végrehajtására vonatkozó eljárások száma. Ennek az egyik oka abban rejlik, hogy az ilyen eljárások alapja gyakran adófizetési kötelezettségekből, illetőleg azok megszegéséből fakad.

A közigazgatási jogban az adófizetési – és ezt mindenfajta adónemre kiterjedően értem (ezek száma a korszakban is magas volt) – kötelezettség elmulasztása miatt lefolytatott végrehajtási eljárások magas arányt képviselnek az összes végrehajtás körében.

A másik jellemző oka a pénzkövetelésre irányuló eljárásoknak a közigazgatási bírságokban meghatározott pénzfizetési kötelezettségek elmulasztásán alapul. A közigazgatási jogban a korszakban egyértelműen megállapítható a közigazgatási szankciók körében a közigazgatási bírságok alkalmazásának meghatározó szerepe. Ez gyakorlatilag evidensnek tekinthető, hiszen a közigazgatási jogszabálysértések súlyára való tekintettel, legmegfelelőbb jogkövetkezmény a pénzbírság kiszabása.

Harmadrészt az előző két esetkörhöz képest kisebb, de összességében nem elhanyagolható számban előfordulnak

olyan esetek is, amelyekben nem az állam irányába merül fel fizetési kötelezettség, hanem a magánjogi viszonyokban keletkeznek, de a közigazgatási jog tárgykörébe kerülnek.⁴⁴ Nem utolsósorban érdemes megjegyezni, hogy különösen az adó, de a bírságokból befolyt összeg is az államháztartás bevételeit képezik, ezért ezek kezelése elsődleges szempontként jelenik meg. Nem kétséges, hogy e körülményeket felismerve a jogalkotó a közigazgatási végrehajtási eljárások körében az elsők között rendezte az adóvégrehajtás kérdését az 1868. évi XXI. törvénycikk megalkotásával.

A törvény önálló fejezetben, részletesen rendelkezett az elmulasztott adók behajtásáról.⁴⁵ Nem meglepő, hogy a jogfejlődés talán ezen a területen volt a legintenzívebb, hiszen már 1876-ban új, az adóigazgatást szabályozó törvény született.⁴⁶ Ez a jogszabály is önálló fejezetet szentelt az adóvégrehajtásra vonatkozóan, amelyben elődjéhez hasonlóan részletesen meghatározta az adóvégrehajtás szabályait.⁴⁷ Az adóvégrehajtás szabályainak megalkotása a közigazgatási végrehajtás szempontjából mérőföldkőnek volt tekinthető, hiszen a nem adóbefizetés elmulasztása miatt keletkezett és be nem fizetett pénzkövetelésekre is megfelelően alkalmazhatónak bizonyult, amelyet a jogszabályok általában alkalmaztak is.⁴⁸ Több esetben előfordult, hogy ágazati jogszabályokban a pénzbírság végrehajtása tárgyában a szabályozást az ágazati miniszter hatáskörébe utalta a törvény, ezekben az esetekben az adótörvények szolgáltak alapul.

VII. A végrehajtás eszközszerkezete

A végrehajtási szabályokban a legfontosabb kérdés – álláspontom szerint – annak meghatározása, hogy a végrehajtást foganatosító szervnek milyen kényszerítő eszközöket biztosítanak a jogszabályok a döntésekben meghatározottak realizálására. Ez egy rendkívül kényes kérdés, hiszen kétféle, egymással ellentétes kívánalmat kellett egyszerre kielégíteni.

Az egyik oldalon az állam működésének a hatékonysága jelenik meg. Nem kérdés, hogy egy államszervezet hatékony működésének egyik alapfeltétele, hogy döntései a bennük meghatározott joghatásokat kiváltsák, azaz realizálódjanak. Ha e kívánalom nem valósul meg, az állam működése elégtelenné válik, amelynek akár beláthatatlan következményei is lehetnek. Másfelől azonban a közhatalom gyakorlása a döntések állami úton történő kikényszerítésében csúcsosodik ki. E cselekménynek csak a jogszabályok képezik a korlátját.

Azt, hogy ezek a korlátok hol húznak határt, igencsak kényes kérdés. Ha a közhatalom gyakorlásának tulajdonképpen nincs határa, vagy az lehetőséget teremt az önkényre, ennek eredményeként – legalábbis a mai felfogás értelmében – egy eltorzult rendszer alakul ki. Csak idő kérdése, hogy radikális társadalmi, politikai következményeket generáljon. Ezt a kérdést nagymértékben befolyásolja a társadalmi fejlettség foka. Egy fejlett társadalomban nyilvánvalóan nem fogadható el olyan eszközök alkalmazása, amelyek kötelezettek megcsonkítása vagy

életének kioltása útján kívánják a meghatározott célokat elérni.

Az ilyen esetekben jellemzően a végrehajtás e formája erőteljesen büntetőjogi jellegűt öltött, annak is a leg-radikálisabb formájában és a végrehajtásnak a preventív szerepét helyezve előtérbe. Egy megcsonkított vagy életétől megfosztott embertől teljesítés nyilván nem várható. Ma már ez elképzelhetetlen. Elgondolkodtató, milyen társadalmi reakciót váltana ki, ha egy engedély nélkül folytatott halászat vagy fakivágás csonkításos jogkövetkezést vonna maga után. Ezzel szemben természetesen az sem elfogadható, ha nincs meg a megfelelő visszatartó erő, mert a végrehajtás eszközei túlságosan enyhének bizonyulnak. Ma már, véleményem szerint, sokkal inkább ez a tendencia figyelhető meg. Most azonban nézzük, hogy a polgári kori Magyarország jogalkotói miként oldották meg ezt a feladatot.

Elsőként a pénzkövetelés végrehajtásának eszközrendszerét vizsgáljuk meg. Azért élvez ez a kérdés prioritást, mert gyakran a cselekmény elmulasztásának pótlására tett intézkedés mögött is végső soron pénzkövetelés jelenik meg. A pénzkövetelés végrehajtásának eszközrendszerét alapvetően a közzadók kezelésére vonatkozó jogszabályok tartalmazták.⁴⁹

E jogi normák a közzadók végrehajtásának három eszközét határozták meg, az intést, a zálogolást, valamint az árverést. Előremutató rendelkezés, hogy az egyes eszközök és azon belül az egyes intézkedések súlyuk arányában kötött sorrendben voltak alkalmazhatóak. Ebből is látható, hogy ekkortájt már visszaszorult az önkényes végrehajtási szabályok alkalmazásának gyakorlata, és megjelent az adós védelmének igénye is. Az intés egyben felhívást jelentett az adós számára, hogy elmaradt kötelezettségét teljesítse, de bírságként is funkcionált, hiszen illetékfizetési kötelezettséget keletkeztetett.⁵⁰ Az adóhátralék megállapítását hirdetményi úton közzhírré tette az illetékes hatóság, ezáltal is ösztönözve a mulasztókat az önkéntes teljesítésre.

A következő lépés a zálogolás volt, amely csak akkor került foganatosításra, ha az intés ellenére sem történt önkéntes teljesítés. A zálogolás kettős jogi jelleggel bírt. Egyrészt szankciót testesített meg, hiszen illetékfizetési kötelezettséget keletkeztetett (zálogolási illeték), másrészt biztosítási végrehajtás jelleggel bírt, hiszen ebben a szakaszban még nem volt kényszerértékesítés, csak a követelés biztosítására tett intézkedés valósult meg. Kiemelendő, hogy a kötelezettnek még a végrehajtás e szakaszában is lehetősége volt az önkéntes teljesítésre, természetesen az illetékfizetési kötelezettség terhe mellett. A zálog tárgyát képezhette a kötelezett bármilyen jövedelme, ideértve a vagyoni értékű jogokat is. Ezt a törvények tágan értelmezték.⁵¹

A zálogolás szabályainak meghatározásában újabb főkötőt iktatott be a jogalkotó azzal, hogy meghatározta azoknak a vagyonelemeknek a körét, amelyek nem képezhettek zálogolás tárgyát.⁵² Jellemzően olyan vagyonelemek tartoztak ide, amelyek az alapvető létfenntartás biztosítását szolgálták.

A végrehajtási eljárás következő lépése az árverés volt. Gyakorlatilag az árverés lefolytatásával realizálódott a

mulasztott cselekmény pótlása, azaz a pénzfizetési kötelezettség teljesítése. Árverést csak annyiban lehetett alkalmazni, amennyiben a zálog alá vett jövedelem nem fedezte a fennálló tartozást. Az árverés nyilvánosan történt, egy előre hivatalosan meghatározott és megfelelően közzétett időpontban, amely az árverés jogszerűségét, visszaélésektől való mentességét volt hivatott garantálni. Az árverés folyamán is követték a sorrendiséget, azaz a végrehajtást elsődlegesen a zálogolt ingóságokra vezették. Ha ez nem volt elégséges, vagy csak részleges eredményt hozott, akkor következhetett az ingatlanra vezetett végrehajtás.

Az ingatlanokra vezetett végrehajtás esetében további garanciaként jelent meg, hogy azt bíróságok végezték külön jogszabályok szerint. Ha a kötelezettnek nem volt lefoglalható vagyona, vagy az árverés után kötelezettsége részben fennmaradt, jellemzően adóelengedés formájában mentesült további kötelezettsége alól.⁵³ Ez a rendelkezés a jogbiztonság követelményének garanciájaként fogható fel, hiszen ezzel az eljárás végérvényesen lezárásra került. Az árverés során befolyt összegek kezelését is meghatározta a törvény, elsősorban a levonások és a visszatérítések tekintetében.⁵⁴

A pénzkövetelésekre nézve, véleményem szerint, egy jól kezelhető rendszer került kidolgozásra, amely a végrehajtási szabályokkal szemben támasztott követelményeknek többnyire megfelelt, és amely kétséget kizáróan a hazai jogfejlődés progresszív jegyeit hordozta magán. Ennek folytán hatékony eszközrendszer került megalkotásra, amivel a kötelezett érdekei is megfelelő és arányos védelemben részesültek. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azonban, hogy az adófizetési kötelezettség megállapítása egy olyan személyi kör meghatározását eredményezte, amely önmagában hordozta a végrehajtási szabályok eredményességét, de ennek értékelése nem tárgya jelen tanulmányunknak.

A meghatározott cselekmények végrehajtása tárgyában általános szabály nem lévén a különböző ágazati jogszabályokban lelhetők fel az alkalmazható eszközök. Az iparügyek területén találkozhatunk a kisajátítás alkalmazásával olyan esetekben, amikor a végrehajtandó cselekmény tárgya egy tevékenység gyakorlásának a megszüntetésére irányult.⁵⁵ Korábban a kisajátításról szóló törvény is szabályozta ezt a kérdést,⁵⁶ ebből is látható, hogy a közbiztonság védelme érdekében a kor szabályai akár a legradikálisabb tulajdonba való beavatkozást is lehetővé tették. Ez hatékony eszköznek bizonyult, amellyel a jogalkotói cél elérése szavatolható volt, de a kötelezett érdekei is megfelelő védelemben részesültek, hiszen a kártalanítás természetesen megtörtént.

Radikálisnak volt tekinthető a kötelezett személyi szabadsága megvonását eredményező végrehajtási cselekmény alkalmazása. A szabadságelvonás intézményét jellemzően csak prioritást élvező esetekben alkalmazták, ahol a közérdek védelme ezt fokozottan igényelte.⁵⁷ Az ilyen esetekben is csak akkor, ha a cselekmény pótlására való rákényszerítés céljából közigazgatási bírság került kiszabásra, és ezt a kötelezett önként nem fizette meg. Előremutató rendelkezés volt, hogy a jogalkotó tisztázta e jogintézmények jogági hovatartozását, hiszen általános-

ságban leszögezte, hogy ezek a szabályok kizárólag akkor kerülhetnek alkalmazásra, ha a közigazgatási jogszabály-sértés súlya a büntetőjogi kategóriát még nem érte el.

Alkalmazta a korszak végrehajtási joga az elmulasztott cselekmény más által történő elvégzésének jogintézményét is. Meglátásom szerint ez a legmegfelelőbb végrehajtási jogintézmény az elmulasztott cselekmény pótlásának tárgyában. A jogalkotó szándéka így volt a legrövidebb idő alatt elérhető. Gyakorlatilag irreleváns, hogy ki által került a cselekmény elvégzésre, a lényeg, hogy gyorsan történt. E jogintézmény alkalmazása kapcsán is szükséges több kérdés tisztázása.

Ki által került a cselekmény elvégzésre, ki viselte a költségeket, esetleges károkat? Megállapítható, hogy a megjelölt kérdéseket a végrehajtási szabályok általában megfelelően rendezték. Az elmulasztott cselekmény mielőbbi pótlásának igénye merült fel például az erdőigazgatás⁵⁸ vagy a vízügyi igazgatás⁵⁹ területén. Az említett esetekben jól látható, hogy a jogalkotó célja, hogy a meghatározott cselekmény a lehető legrövidebb időn belül megvalósuljon, hiszen a késedelem beláthatatlan következményekkel járhatott.

Az ismertetett jogintézmények mellett a jogszabályok leggyakrabban a közigazgatási bírság kiszabását alkalmazták.⁶⁰ Ennek valószínűleg az lehetett az oka, hogy ez kiválóan alkalmas volt a cselekmény pótlása tárgyában. Az esetek többségében ugyanis a közigazgatási bírság által eredményezett joghátrány elegendő kényszerítő erőt képviselt, és a végrehajtás betöltötte szerepét. Másrészt a bírság mértékének megállapítása viszonylag széles határok között mozoghatott, amelynek révén gyakorlatilag a

mulasztott cselekmény költségigénye – ha másképp nem lehetséges – előteremthető volt. A bírság akár többszörösen is kiszabható volt, tehát fokozni lehetett a kényszerítő erejét. Nem utolsósorban lehetőséget teremtett az átváltásra, hiszen a szabadságelvonás mértéke gyakran ennek függvényében került meghatározásra. Gazdaságossági szempontból is előnyös volt, hiszen bevételi forrásként jelent meg a közigazgatás számára, és általában könnyen kikényszeríthető volt, mint láttuk akár szabadságelvonás, akár pénzügyi végrehajtás útján.

VIII. Konklúzió

Összességében megállapítható, hogy a polgári korszak közigazgatási jogában a jogalkotó a hatósági döntések végrehajtása tárgyában olyan szabályrendszert alkotott, amely a végrehajtási jogszabályokkal szemben felállítandó követelményeket jellemzően kielégítette. Általában az egyes igazgatási területeken a jogalkotói szándék elérésére alkalmasnak bizonyultak. A szabályozás hátránya, hogy nem egységes, hanem szerteágazó. Ez azonban annak köszönhető, hogy a vizsgált korszak a közigazgatási jog fejlődésének első szakasza volt. Ebben az összefüggésben komoly eredménynek tekinthető, hogy egy olyan jogszabályi környezet került megalkotásra, amely megfelelő alapot szolgáltatott a további jogfejlődésnek az adott tárgykörben. A következő lépés, azaz a végrehajtási szabályok egységes, átlátható, általános szabályozásának előkészítése tehát megtörtént.

TURKOVICS, ISTVÁN

Die Vollstreckung von Verwaltungsentscheidungen im dualistischen Ungarn (Zusammenfassung)

Der vorliegende Aufsatz stellt den Beginn der Vollstreckungsbestimmungen von Verwaltungsentscheidungen vor. Der Autor erforscht die Gesetze, die in der ungarischen Rechtspraxis die ersten Verwaltungsvorschriften enthielten. Neben dem materiellen Recht werden auch die relevanten Ergebnisse der Verwaltungswissenschaft

bearbeitet. Das Ziel des Aufsatzes ist es zu beweisen, dass in der entscheidenden Phase der Entwicklung des Verwaltungsrechts in der dualistischen Ära in Ungarn die Entwicklung von Rechtsnormen zur die Vollstreckung behördlicher Entscheidungen im Vordergrund stand.

Jegyzetek

- ¹ A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében működtetett *Egyed István Posztdoktori Program/Lőrincz Lajos Professzori Programban*, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.
- ² A polgári kori Magyarország kialakulásának alapjait az 1848. évi áprilisi törvények határozták meg. KONCZ Ibolya Katalin: *A hatalom-megosztás kérdése a polgári Magyarországon. Miskolci Jogi Szemle*, 2017. különsz. 88. p.
- ³ FÉSÜS György: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*. Budapest, 1876, Hoffmann és Molnár, 12. p.
- ⁴ FÉSÜS 1876, 10–12. p.
- ⁵ FÉSÜS 1876, 10–11. p. „A magyar közigazgatási jog kútforrásai” című fejezetben, gyakorlatilag a magyar kormány 1867. március 10-én meginduló, *Budapesti Közlöny* címet viselő hivatalos lapjában

közöttett jogszabályokat tekinti a magyar közigazgatási jog forrásainak.

- ⁶ 1896. évi XXI. törvénycikk a magyar királyi közigazgatási bíróságról. Bővebben STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1997, Multiplex Média, 150. p.; STIPTA István: *Történeti érvek az önálló közigazgatási bírászkodás és a körültekintő igazság-szolgáltatási reformok mellett*. In VARGA Zs. András – FRÖHLICH Johanna (szerk.): *Közérdekvédelem – A közigazgatási bírászkodás múltja és jövője*. Budapest, 2011, PPKE Jog- és Államtudományi Kar – KIM, 57–66. p.
- ⁷ *Képviselőházi irományok*. 1896. XXXVI. kötet, 1049. szám, 143. p.; CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig*. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó, 248. p.; SZÜCS István: *Az államigazgatási hatósági eljárás főbb elméleti kérdései*. Budapest, 1976, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 164. p.

- ⁸ 1868. évi LIV. törvény a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában.
- ⁹ 1896. évi XXXIII. törvény a bűnvádi perrendtartásról.
- ¹⁰ VALLÓ József: *Közigazgatási eljárás*. Budapest, 1937, Budapest székesfőváros házi nyomdája, 8. p.; CSIZMADIA 1976, 251. p.
- ¹¹ VALLÓ 1937, Előszó. Ausztria (*Verwaltungsverfahrensgesetz*, 1925), Csehszlovákia (1928. január 13-i kormányrendelet), Lengyelország (1928. március 22-i törvény), Jugoszlávia (1930. november 9-i törvény). A nyugat-európai országokban ebben a korszakban gyakorlatilag nem volt hatályban általános hatósági eljárási jogszabály.
- ¹² KMETTY Károly: *A magyar közigazgatási jog kézikönyve*. Budapest, 1902, Politzer-féle Könyvkiadóvállalat, 64. p.; CONCHA Győző: *Közigazgatástan*. Budapest, 1905, Eggenberger-féle Kiadó, 105. p.
- ¹³ 1901. évi XX. törvény a közigazgatási eljárás egyszerűsítéséről.
- ¹⁴ Az 125.000/1900 B. M. rendelet A közigazgatási eljárás egyszerűsítésére vonatkozó részletes javaslatok bekívánására. In CSIZMADIA 1976, 251. p.
- ¹⁵ 1929. évi XXX. törvény a közigazgatás rendezéséről.
- ¹⁶ 1933. évi XVI. törvény a közigazgatás rendezéséről szóló 1929. évi XXX. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről.
- ¹⁷ LADIK Gusztáv: *Közigazgatásunk fejlődése 1867 óta*. Budapest, 1932, Fővárosi Könyvkiadó Részvénytársaság, 79. p.
- ¹⁸ 1840. évi XV. törvénycikk a váltó-törvénykönyv behozaték. II. rész 11. fejezet a határozatok végrehajtásáról.
- ¹⁹ IMLING Konrád: *Végrehajtási törvény*. Budapest, 1907, Franklin-Társulat, 13. p.
- ²⁰ IMLING 1907, 14. p.
- ²¹ 1876. évi XXVII. törvény a váltó-törvényről.
- ²² 1876. évi XXVII. törvény 118. §.
- ²³ IMLING 1907, 15. p.
- ²⁴ IMLING 1907, 16. p.
- ²⁵ IMLING 1907 (VIII. cím 489–751. §), 16. p.
- ²⁶ IMLING 1907, 16. p.
- ²⁷ 1881. évi LX. törvény a végrehajtási eljárásról.
- ²⁸ 1881. évi LX. törvény 1. § h) pont.
- ²⁹ 1881. évi XLI. törvény a kisajátításról 41. §.
- ³⁰ 1877. évi XX. törvény a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről, 191. § (3)–(4) bekezdés.
- ³¹ Uo.
- ³² 1879. évi XXXI. törvény erdőtörvény, 162. §.
- ³³ 1885. évi XXIII. törvény a vízjogról, 122. §.
- ³⁴ 1881. évi LX. törvény 8. §. (3) bekezdés.
- ³⁵ 1881. évi LX. törvény 9. §.
- ³⁶ IMLING 1907, 47. p.
- ³⁷ 1881. évi LX. törvény, például 6., 8., 11., 15. §.
- ³⁸ 1881. évi LX. törvény 28. § a végrehajtás felfüggesztése tárgyáról, 30. § a végrehajtás megszüntetés iránti kereset, 41. § visszégrehajtás, stb.
- ³⁹ IMLING 1907, 22. p.
- ⁴⁰ 1896. évi XXXIII. törvény magyarázata.
- ⁴¹ 1878. évi V. törvény a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről; 1879. évi XL. törvény a kihágási büntettekéről.
- ⁴² 1871. évi XXXIX. törvény a vízszabályozási társulatokról, 24. §.
- ⁴³ 1879. évi XXXI. törvény erdőtörvény, 12., 14. §.
- ⁴⁴ 1877. évi XX. törvény a gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről. Példaként 115. § a gyám számadási kötelezettsége tárgyában.
- ⁴⁵ 1868. évi XXI. törvény a közadók kivetése, befizetése, biztosítása, behajtása, és pénzügyi törvényszékek felállítása iránt. Harmadik fejezet, a közadók biztosításáról és behajtásáról.
- ⁴⁶ 1876. évi XV. törvény a közadók kezeléséről.
- ⁴⁷ 1876. évi XV. törvény, III. fejezet.
- ⁴⁸ 1877. évi XX. törvény, 191. §.
- ⁴⁹ Az 1868. évi XXI. törvénycikk, valamint az azt felváltó 1876. évi XV. törvénycikk között az adóvégrehajtás eszközei tekintetében nem mutatkozik különbség, gyakorlatilag ugyanazon eszközrendszer került meghatározásra a tárgykörben.
- ⁵⁰ 1876. évi XV. törvénycikk, 56. §.
- ⁵¹ Ide értendő: 1868. évi XXI. törvény értelmében, 37. §; az 1876. évi XV. törvény értelmében, 54. §.
- ⁵² E vagyonelem köre gyakorlatilag megegyezik az 1868. évi XXI. törvény, 40. §, valamint az 1876. évi XV. törvény 40. §-ban.
- ⁵³ 1876. évi XV. törvény, 59. §.
- ⁵⁴ 1876. évi XV. törvény, 55. §.
- ⁵⁵ 1872. évi VIII. törvény, 19. §.
- ⁵⁶ 1898. évi LVI. törvény, 2. §.
- ⁵⁷ Ilyen a közegészségügy területe, ahol a törvény általános jelleggel alkalmazni kívánta a szabadságelvonás intézményét. 1876. évi XIV. törvény a közegészségügy rendezéséről, 7. §. Ezt az általános rendelkezést alkalmazták például a gyermek orvosi ellátásának elmulasztása esetén (20., 21. §), altató, kábító hatású orvosi szerek alkalmazására vonatkozó szabályok megsértése esetén (26. §), vagy a himlő elleni védőoltás elmulasztása miatt (95. §).
- ⁵⁸ 1879. évi XXXI. törvény, 15. § (2)–(3) bekezdés.
- ⁵⁹ 1871. évi XXXIX. törvény A vízszabályozási társulatsokról, 24. §.
- ⁶⁰ Az eddig forrásként megjelölt korabeli közigazgatási tárgyú jogszabályok, amelyek valamilyen cselekvés tanúsítását határozták meg hatósági döntés tárgyaként. Általában alkalmazták a pénzbírság kiszabásának lehetőségét a cselekmény kikényszerítésére.



I. A bírói felelősség fogalma

Jogállamban minden hatalom, így a bírói hatalom gyakorlásával is együtt jár az azért való felelősség. Ahogy Henri François d'Aguesseau (1668–1751), a párizsi parlament ügyésze fogalmazott 1699 áprilisában, „elegendő gyakran egyetlen bíró gyanús volta az egész testület hírnevének sárba vonására”.¹ A bíró elsődleges kötelessége igazságot szolgáltatni, a második pedig megőrizni méltóságát, megbecsülni önmagát, és nem utolsósorban „tisztelni hivatása szentségét”.

A bírói kar méltóságának, tisztességének és tekintélyének fenntartása elképzelhetetlen, ha a bíró visszaél hatalmával, hanyagul látja el ítélkező tevékenységét, vagy éppen kötelességességét követ el. Egy erős, képzett és

Bódiné Beliznai Kinga

A bírói felelősség szabályozása Magyarországon 1871-ben

független ítéskészítő csak úgy működhet, ha a törvényalkotó a felelősség szabályait is rögzíti.

A bíró tehát – úgyszintén a bírósági hivatalnok – hivatali kötelességének megszegéséért felelősséggel tartozik,

valamint azokért a károkért is, amelyeket hivatali kötelességének megsértésével okozott – amennyiben az okozott kár a törvényben meghatározott perorvoslással nem háritható el.

A bírói felelősség kérdésével is foglalkozott Eötvös József a XIX. század uralkodó eszméiről írt terjedelmes munkájában. Eötvös ebben kiemelte, hogy a bírókkal szemben elvárásaként nemcsak a „minden idegen befolyástól” való függetlenség fogalmazódik meg, hanem az is, hogy a bíró „a törvénytől mindig függőnek érezze magát”, ami csak akkor valósulhat meg, ha „azon eszközökön kívül, mikkél a bírót idegen befolyásoktól megóvni törekszenek, egyszersmind motívumokról gondoskodunk, melyek kötelessége teljesítésére buzdítsák”. Ilyen „motívum” a felelősség.

Eötvös nézete szerint a bírót a megvesztegetésen kívül csak akkor lehet felelősségre vonni és szankcionálni, ha „szemlátomást megsértette a törvény által megszabott formákat”. A kérdés az, hogy ezekben az esetekben mely hatóság legyen jogosult eljárni. „Legkevésbé alkalmas erre a törvényhozó hatalom” – szögezi le Eötvös, mivel a bíró függetlenségét bizonyos esetekben „éppen az ellen kell leginkább védeni”.² A „törvényes felelősséget” így nem fogadja el, viszont elengedhetetlennek tartja a bíró erkölcsi felelősségének követelményét. E kérdést illetően Jeremy Bentham gondolatait idézi, miszerint egy bíró „tisztessége felelősségétől függ, akár a közvélemény ítélőszéke, akár a törvények ítélőszéke irányában álljon fenn az. Ez a felelősség a maga egészében csupán egy egyedülálló bíróra nehezül [...] létezik az erényhez való, de egyáltalán nem létezik a becstelenséghez való ragaszkodás.”³

A bírói – különösen a fegyelmi – felelősség és a bírói függetlenség összefüggését hangsúlyozta Csemegi Károly is a Magyar Jogász Egylet 1889. január 9-i teljes ülésén mondott beszédében. Úgy fogalmazott, hogy

*„a bírói fegyelmi törvény nem lehet más, mint bővebb kifejtése, mint korolláriuma a bírói függetlenségnek, mely annak alapja s mely az a kiindulási szempont, a melyből mindaz, a mi a bírói intézményre vonatkozik, megállapítandó és megítélendő”.*⁴

II. A bíró felelőssége a XI–XVIII. századi Magyarországon

A XIX. század közepéig, a bírói hatalom gyakorlásáról szóló, az igazságszolgáltatást a közigazgatástól elválasztó 1869. évi IV. tc. megalkotásáig a törvénykezéssel megbízott tisztviselőkre a közigazgatási tisztviselők felelősségére vonatkozó általános szabályok voltak az irányadóak. Mindezzel együtt a bírói felelősség határait már korai törvényeink is igyekeztek megvonni. A bíróval, a jog kimondójával (*jus dicens*)⁵ szemben követelményként nemcsak az fogalmazódott meg, hogy igazságos, becsületes és feddhetetlen, valamint jogban jártas legyen, hanem az is, hogy a törvény ismerőjeként a törvények – és a szokások – szerint járjon el, a jog szerint bíraskodjon. A bírói munka

legteljesebb műveléséhez, az ítélkezési jog gyakorlásához elengedhetetlen az is, hogy a bíró rendelkezzen a törvényértelmezés képességével.⁶ Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a középkorban a bíró gyakorta szembesült alyz a helyzettel, hogy az elé kerülő ügyekre nézve hiányosak, vagy éppen egymásnak ellentmondóak voltak a törvényi rendelkezések. Ez a fajta szabályozatlanság, illetve adott esetben a megfelelő törvényi előírás hiánya, olyan szabad döntési, tág mérlegelési jogot biztosított a bírónak, amelynek korlátait a jogalkotó nem mindig határozta meg szigorúan.⁷

A XI. századtól kezdve főként tiltó és fenyítő szabályok születtek, amelyek elsősorban a hatáskörét – nem feltétlenül bűnös szándékkal – túllépő bíró megbüntetésére irányultak. Bűnhődnie kellett annak a bírónak is, aki a dekrétumokban meghatározott díjknál magasabb összeget fogadott el a peres felektől. A törvények szóltak azokról a büntetésekről is, amelyeket a hatalmukkal visszaélő, illetve a perlekedő feleknek kárt okozó bírókkal szemben kellett kiszabni.

A bírói önkény ellen már Szent László király fellépett: ha a bíró ártatlan embert akasztatott fel, akkor „száztiz pénzt” kellett fizetnie, és az elítélt „minden javait” vissza kellett adnia családjának (II:6.). Megcsapással rendelte büntetni azt a bírót, aki valamely pert „harmincz napon tul” halogatott (III:24.), az igazságtalanul ítélő bírót pedig kétszeres büntetéssel szankcionálta (III:25.).

Az igaztalanul eljáró bírót a királyi jelenlét bírósága előtt vonták felelősségre (Kálmán I:23.). Ha a bíró segítse, a poroszló (*pristaldus*) „méltatlanul” kárt okozott valakinek, akkor a kárt a bíró vagyonából kellett megtéríteni (Kálmán II:31.).

Bár e korai, XI–XII. századi dekrétumokban megtaláljuk a bírói felelősség szabályozásának csiráit, mégsem garantálták teljes mértékben, hogy a kötelességét megsértő bírót valóban felelősségre vonják. Ennek oka egyszerű, hiszen a bírókat a király nevezte ki és mozdította el, és előfordulhatott, hogy az igazságtalan ítélet épp a király érdekében – vagy utasítására – született.⁸ Így a büntetés elmaradt.

A bírói felelősség „valóságga” csak az 1231:3. tc.-kel vált, amely az ország – a király utáni – legfőbb bírójának, a nádornak a felelősségre vonásáról rendelkezett. E szerint, ha a nádor „rosszul intézné a király és az ország ügyeit, könyörögni fognak nekünk, hogy helyére hasznosabbat állítsunk, akit akarunk, és mi az ő kéréseiknek engedni fogunk”.

A XIV. században a bíró felelősségét megalapozhatta, ha a bíró érdekelt (*iudex suspectus*) volt az előtte folyó perben. A „gyanúság” különös esetének tekintették a saját perben való ítélkezést, amely szintén visszaéléshez vezethetett. Zsigmond ezért 1421-ben a Pozsony vármegye számára tartott bírói közgyűlésen általános érvénnyel kijelentette, hogy senki sem lehet bíró és felperes ugyanabban az ügyben.⁹

Az 1486. évi *Decretum maius* olyan szolgabírák megválasztásáról intézkedett, akiknek az esetében nem kellett arra számítani, hogy „félelemtől, kedvezésből és fizetésért” valamely „haszontalanságot” követnek el. A XVIII.

század elejéig a bírók nem kaptak rendszeres fizetést, jövedelmük a bírságpénzekből és a peres felek ajándékaiból származott. A Mátyás-féle törvény a bírók megvesztegetését úgy találta elkerülhetőnek, ha szolgabírákká minden vármegyében az ott élők közül nemcsak „derék és érdemes”, hanem „jómódú”, azaz vagyonos, birtokkal rendelkező férfiakat választanak meg (1486:9. tc.).

Ha a vármegyei ítélkezésben tevékeny ispán „a kezéhez szolgáltatott” gonosztevőt „el hagyná menni”, akkor bírságot kellett fizetnie, és annak, aki neki a gonosztevőt átadta, „megfizetni és a sérelmeseknek káraikra nézve eleget tenni” tartozott (1492:80. tc.).

A XV. század végén hivatalának elvesztését kockáztatva az a bíró, aki nem a törvényes rend szerint szolgáltatott igazságot a perlekedő feleknek, vagy nem gondoskodott kellő módon az ítélet végrehajtásáról, illetve a fellebbezést a „szokott módon” nem küldte fel a királyi Kúriába (1498:71. tc.).

Bírságot és az okozott kár megtérítését szabták ki azaz az ispánnal és alispánnal szemben, aki bármely nemes előtte indított perében hozott ítélet végrehajtását elmulasztotta. A kötelességét megsértő ispánt vagy alispánt felelősségre vonták, „a királyi curiába, tudniillik az ország rendes birái elébe törvényesen perbe kell hívni”. Ha bűnösséget megállapító ítélet született, akkor az elmarasztalt ispánnak és alispánnak egyfelől száz aranyforintot kellett fizetnie, másfelől „az ilyen eljárás által okozott s a miatt szenvedett, és csakis a felperes részére fizetendő költségekben és károkban” marasztalták őket (1504:9. tc.).

Az 1505. évi *Székelly nemzeti constitutio* szerint, ha

„a Bírák közül valamelyik Istenit elfelejtvén és a maga üdvösségét is hátra hadván, vagy könyörgésért, vagy ajándékért, vagy pedig maga hasznáért az igaz útból valamelyfelé kitérne, az olyan mindgyárt örök számkivetésre sententiaztassék, minden ingó-bingó marháját és örökségit is elveszesse, és annak utánna, mint olyan hamishitű és Névbeli személy Székelyországban ne maradhasson s lakhassák”.¹⁰

Werbőczy a Hármaskönyvben a bíró erkölcsi felelősségét említi: „Mert a bíró, ha mindjárt igazságos ítéletet mond is, felelős a lelkiismeret ítélő széke előtt, ha azt inkább gyűlölségből, mint az igazság szeretetéből tette.”¹¹

Modor 1619-ben, majd 1640-ben kiadott statútumai a bírókra vonatkozó szabályokat is tartalmazott (*Ordo iudiciorum dominum iudicem concernentium*). Többek között felhívták a városi bíró figyelmét arra, hogy életvitelével, magaviseletével példát kell mutatnia a városi polgároknak, így a kocsmáktól – 1664-től a játéktermektől is¹² – és a részegségtől távol kell tartania magát.¹³ Hasonlóképpen rendelkeztek Máramaros megye statútumai 1650-ben. Ha a bíró vagy a bírósági ülnök „részegen megyen” a vármegyei törvényszék ülésére, 24 forintot kell büntetesként fizetnie.¹⁴

Az 1723:9. tc. szerint hűtlenséget követett el az a hiteles pecséttel eljáró bíró, aki „hamis leveleket” készített.

III. A bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről szóló 1871. évi VIII. tc.

Ferenc József az 1869. április 24-re meghirdetett országgyűlést megnyitó trónbeszédében kiemelte, hogy „a jó, gyors és részrehajlatlan igazságszolgáltatás a rendezett államélet első kellékei közé tartozik”. A bírói hatalom gyakorlásával kapcsolatban a függetlenség elvének és garanciáinak megvalósításáról szólt, hiszen elengedhetetlen, hogy „egyrésztől az, akire a nagy horderejű bírói hatalom gyakorlása bízva van, mind egyesek, mind a közhatalom irányában a függetlenség minden biztosítékával elláttassék, másrésztől viszont mindenki biztosítva legyen a bírói hatalom túlerjeszkedése ellen”.¹⁵

Magyarországon a bírói felelősség szabályait, amelyeket a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. tc. 24. §-a külön törvénynek tartott fenn, az 1871. évi VIII. tc. foglalta magában.

A törvény a bírói felelősség tartalmát nem terjesztette ki a bírói tevékenység valamennyi elemére, hanem csak azokra a funkciókra, amelyek a bíráskodással és ítélkezéssel álltak szoros kapcsolatban. A kezelés és az adminisztratív teendők tekintetében a felügyeleti úton érvényesített jogi felelősség szabályainak alkalmazását – a korábbi szabályoknak megfelelően – érintetlenül hagyta.

I. A törvényjavaslat

Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter a bírói felelősségről szóló törvényjavaslatot a bírák áthelyezésére és nyugdíjazására vonatkozó törvénytervezettel együtt nyújtotta be országgyűlési tárgyalásra. A két törvényjavaslat alapos előkészítése után a miniszterelnökségi, a minisztertanács, valamint az osztályok és a központi bizottság előtti tárgyalások, majd az országgyűlési viták következtek.

A bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvény megalkotása három hónapot vett igénybe, a bírói felelősségről, illetve a bírák áthelyezéséről és nyugdíjazásáról szóló törvények kihirdetését nyolc hónap igazságügyi kormányzati és országgyűlési munka előzte meg.

Elgondolkodtató, hogy Horváth Boldizsár az országgyűlés mindkét háza által 1870 májusában elfogadott tervezeteket, miért csak 1871. március 1-jén küldte meg Andrassy Gyula miniszterelnöknek, csatolva a tárgyakra vonatkozó összefoglalóját.¹⁶

A két törvényjavaslat szentesítését gátolta, hogy azok olyan rendelkezéseket is tartalmaztak, amelyek később létrehozandó intézményekre vonatkoztak. A bírói felelősségről szóló tervezetben többek között „a még nem létező ügyészek¹⁷ nem létező hatáskörét formulázták”.¹⁸ Bár még hiányzott az egységes bírósági szervezet szabályozása,¹⁹ a javaslat már meghatározta a fegyelmi vétségek felett ítélő bíróságok felépítését és feladatait.

1.2. A törvényjavaslat országgyűlési vitája

Az országgyűlés 1869 októberében kezdte meg a bírák és bírósági hivatalnokok felelőségéről szóló törvényjavaslat általános vitáját, amelynek során számos kritika is érte a tervezetet.

A kormánypárti és az ellenzéki képviselők között nézeteltérés alakult ki a törvényjavaslat 3. §-át illetően, amely szerint a törvény hatálya kiterjedt volna az esküdtszék²⁰ tagjaira is. Az ellenzék álláspontja az volt, hogy ez összeegyeztethetetlen az intézmény lényegével. Bár Horváth Boldizsár igyekezett kiigazítani az ezzel kapcsolatos félreértéseket, mint mondta „hivatali büntettek tekintetében a jelen törvény hatálya az esküdtszék tagjaira is, de csakis hivatali büntetteknel, ki van terjesztve, ellenben fegyelmi eljárás az esküdtek ellen nincs”.²¹ Ennek ellenére Nyáry Pál azt hangoztatta, hogy „semmiféle törvény az esküdtet nem kötelezi arra, hogy valakit bűnösnek vagy nem bűnösnek nyilatkoztasson. Ez tökéletesen tőle függ.”²² Magyarozatként hozzáfűzte azt is, hogy azokban az országokban, ahol az esküdtszék megfelelő módon működik, ott az „a törvényhozásnak némi correctivumát szolgáltatja, mert nem lévén kötelezve arra, hogy ő törvény szerint ítéljen, ha valamely törvény rossz, ő nem ítél a szerint”. Úgy vélekedett, hogy az esküdtszéki bírókat épp ezért „ne alacsonyítsuk le a közönséges [...] bírói intézmény szintjére”.

Végül a gyakorlatban követendő visszavetési (*recusationalis*) jog létre utalva elegendő garanciát találtak, hiszen az esküdt kizárólag a tény felett ítél. Ha ennek során visszaélést követ el, csak a közönséges törvények alapján lehet felelőségre vonni.²³ Ezt a felfogást elfogadta a főrendiház is.

Tovább vizsgálva a javaslatban foglaltakat, kiemelni Ghyczy Kálmán képviselő felszólalását, aki nem értett egyet azzal, hogy a fegyelmi ügyek elbírálására mindössze egy, még hozzá Pesten működő fegyelmi bíróság felállításáról szolt a tervezet. Költségesnek és hosszadalmasnak vélte a fegyelmi vizsgálat, illetve az eljárás lefolytatását úgy, hogy

*„a királyi táblának kebléből fognak az ország legszélső vidékeire kiküldetni a vizsgáló közegek, és ha a bíróság előtt lesznek a tanuk kihallgatandók, akkor azok az ország széléről is ide Pestre fognak idéztetni”.*²⁴

Észrevételeket fogalmaztak meg az országgyűlés tagjai az igazságügyi felügyeleti jog gyakorlásával kapcsolatban is. A bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvényben foglaltakhoz igazodva, a bírói felelőségről szóló javaslat az igazságügy-miniszter felügyeleti jogának kereteit hangsúlyozta. A főrendiházi vita során ugyanakkor az ezzel kapcsolatban indítványozott módosítások eredményeként a végleges szövegben a király legfőbb felügyeleti joga nyert kifejezést. E módosító javaslat elfogadását a képviselőházban az ellenzéki Tisza Kálmán igyekezett megakadályozni.

A polgári liberális elveknek megfelelő államszervezeti modell kialakítása és végrehajtása érdekében²⁵ kiemelte, hogy

*„a törvényhozói jogot [...] gyakorolják az országgyűlés s a fejedelem együtt; a végrehajtó hatalmat a törvények korlátai közt s a törvénytiszta módon gyakorolja a fejedelem; az igazságszolgáltatás pedig gyakoroltatik a törvényekben megállapított, s ha jó igazságszolgáltatást akarunk, a végrehajtó hatalomtól függetlenné teendő testületek, vagyis törvényszékek által”.*²⁶

Tiszához csatlakozva az ellenzéki felszólalók többsége a törvényhozás következetességét követelte. Ha az 1869. évi IV. tc. a bírákat „lefelé” teljesen függetlenné tette, akkor a további cél az, hogy „felfelé”, azaz a kormány irányában is megvalósuljon a függetlenség.

A törvényjavaslatot előterjesztő Horváth Boldizsár igazságügy-miniszter a tervezetet támogató, illetve kifogásoló felszólalásokra reflektálva emlékeztetett arra, hogy „roppant hatalom az, amit a független bíró kezébe leteszünk”. A jogkereső közönséget pedig biztosítani kell arról, hogy a bíró ezzel a hatalommal ne éljen vissza, „gondoskodni kell arról, hogy azon hatalom, melyet a bíró gyakorol, ne az önkény, ne a szélső, hanem a törvény hatalma legyen”. Hozzátette azt is, hogy a bírói felelőséget követeli „alkotmányunk szelleme, mely a személyes felelőség elvén alapszik”.²⁷

A főrendiház 1869. december 10-i ülésén az igazságügy-miniszter kitért arra, hogy a tervezet kidolgozása során a leglényegesebb kérdés, amelyre választ kívánt adni, az volt, hogy „mily esetekben tartozik a bíró felelőséggel”? Mint mondta, „valamely jogi kérdésnek netáni téves megoldása, valamely törvénynek netaláni hibás alkalmazásáért a bírót coram foro fori” felelőségre vonni nem lehet, mivel „ezért csak istennek és saját lelkiismeretének tartozik számat adni”. Szólt arról is, hogy „a felelőséget ezen tere átvenni nem lehet, mert akkor a legfelső bíró fölé ismét bírót kellene állítani”, és „a fellebbvitelnek végtelen fokozata állana elő, úgyszólván Jákob lajtorjája, mely végtelenül felnyúlnék az égbe anélkül, hogy ez úton az ég megnyugtató végítéletével találkoznék”. A bírót csak azokért a cselekményekért, illetve mulasztásokért lehet felelőségre vonni, amelyek

*„már természetüknél fogva sem vehetik igénybe a subjectiv felfogás immunitását. Továbbá felelős a bíró oly törvények vagy rendeletek megszegéséért, melyekre nézve, habár [...] a subjectiv nézetek egymástól eltérhetnek is, de a fennforgó körülmények kézzelfoghatólag igazolják, hogy a cselekvésben vagy mulasztásban a bíró nem meggyőződésének, lelkiismeretének, hanem nemtelen ösztönöknek sugalmát követte.”*²⁸

2. A bírói felelősség tartalma

Az 1871. évi VIII. tc. a bírói felelősség tartalmát illetően kimondta, hogy a bírók és a bírósági hivatalnokok hivatali kötelességük szándékos vagy vétkes gondatlanságból elkövetett megszegéséért felelősséggel tartoznak, úgyszintén azokért a károkért is, amelyeket hivatali kötelességük megsértésével okoztak. A javaslatnak a hivatali büntettekkel – és a fegyelmi vétségekkel – foglalkozó fejezeteit a parlamenti vita során jelentősebb lényegi változtatás nélkül fogadta el a két ház.

A bírói felelősség fogalomkörét a jogalkotó általános körülírással adhatta meg csupán, amelynek egyik oka az volt, hogy a bírói hivatal működésével járó szerzteágazó kötelezettségeket nem egy törvény foglalta magában, hanem különböző jogszabályi rendelkezések írták elő. Másfelől a dolog természeténél fogva lehetetlen lett volna azokat a cselekményeket taxatívén felsorolni, amelyek a bírói, illetve a bírósági hivatalnoki állás tekintélyét csorbíthatják. Ebből adódóan a felelősség szükségességének elvét szem előtt tartva „a megtorlást igénylő esetek” csupán egyes csoportjai voltak megjelölhetők és körülhatárolhatóak a törvényben.²⁹

Azokat a legfőbb irányelveket és cselekményeket, amelyek megsértéséért a bíró felelősséggel tartozik, az 1869. évi IV. tc. állapította meg. Idetartozik a 19. §-nak az a rendelkezése, miszerint a bíró „a törvények, a törvény alapján keletkezett s kihirdetett rendeletek s a törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni és ítélni”, valamint „a rendesen kihirdetett törvény érvényét” kétségbe nem vonhatja. E törvény 5. §-a rögzítette, hogy a bíró „a törvényben meghatározott illetékeken és díjakon kívül ingyen tartozik” a peres felek ügyében eljárni. Az 1869. évi törvény kimondta továbbá azt is, hogy a bíró „senkitől meg nem tagadhatja, ki illetősége körében hozzá folyamodik” az igazságszolgáltatást, valamint azt is, hogy a hivatalával együtt járó feladatok ellátását nem utasíthatja vissza (22. §). A bírót a törvény kötelezte a más bíróktól, illetve bíróságoktól érkezett megkeresések teljesítésére, és köteles volt „általában az igazságszolgáltatás tárgyában kölcsönösen segédkezet nyújtani” (23. §).

A bíró azonban nemcsak hivatali ténykedéseiért felel, hanem a hivatalán kívül tanúsított magatartásáért is. Az 1869. évi IV. tc. erre nézve is megjelölt bizonyos szempontokat. Így felsorolta azokat az állásokat és foglalkozásokat, amelyek a bírói állással összeférhetetlenek, továbbá megjelölte azokat a jövedelmeket, illetve javadalmazásokat, amelyeket a bíró állásánál fogva nem fogadhatott el (8–13. §).

A törvény hatálya kiterjedt valamennyi bíróra, a bírósági segédszemélyzetre – beleértve a joggyakorlókat és a díjnokokat is –, valamint a bíróságoknál alkalmazott ügyészekre és a koronaügyészre, a kezelőszemélyzetre és a bírósági állandó szakértőkre.

A bírók és a bírósági hivatalnokok felelősséggel tartoztak azokért a károkért is, amelyeket hivatali kötelességük megsértésével okoztak. A törvény a vagyoni (kártérítési) felelősséget a felsoroltakon kívül mind-

azokra a törvényhatósági és községi hivatalnokokra is kiterjesztette, akik állásuknál fogva peres vagy peren kívüli eljáráshoz tartozó polgári vagy büntetőügyekben valamely hatósági cselekmény teljesítésére vagy bírói meghagyás, illetve megkeresés foganatosítására hivataluknál fogva kötelezettek (67. §).

3. A felügyeleti úton érvényesített jogi felelősség

A bíróságok felett a legfőbb felügyeleti jogot – igazságügy-minisztere útján – a király gyakorolta. De a bíró felett felügyeleti jogot gyakorolt saját ítélkező fórumának elnöke, valamint a szervezetben felette álló bíróság elnöke is, aki kisebb szabálytalanságokért rendreutasíthatta, meginthette a bírót.³⁰

Az 1871. évi VIII. tc. 28. §-a szerint „csekélyebb rendtelenségek” esetén a bíróság elnöke hivatalosan megintheti a törvényszéknél vagy annak területén alkalmazott bírókat és bírósági hivatalnokokat. A 29. § pedig előírta, hogy a megintés előtt az illető bírót, illetve bírósági hivatalnokot nyilatkozattételre kell felszólítani. A megintés írásban történt, amely ellen a fegyelmi bírósághoz fordulhatott jogorvoslatért az a bíró vagy bírósági hivatalnok, aki „a megintésben sérelmet lát”.

1834. február 13-án a bíróságok rendezéséről szóló törvényjavaslatot tárgyaló kerületi ülés „a bírói parancsolatok” eltörléséről intézkedett, és azt javasolta, hogy a *renovatorio executorium* (ún. végrehajtásújító) utasításokat kivéve, a felek kérelmére *cum clausula salvificatoria* (felhagyási záradékkal) kiadott minden más bírói parancsot szüntessenek meg. Deák Ferenc ezzel kapcsolatban úgy nyilatkozott, hogy bár örömmel támogatja a bíróknak címzett utasítások eltörlését, de szükségesnek látja „valamely intézetről gondoskodni, hogy a törvénykezési formalitást megsértő bíró ellen a hon polgára oltalomra találjon”.³¹

A XIX. század első felében megfogalmazott kívánalomnak az 1871. évi VIII. tc. eleget tett. Úgy rendelkezett ugyanis, hogy az uralkodó legfőbb felügyeleti joga,

„melynél fogva felelős igazságügyi minisztere által a bíróságok pontos és szabályszerű ügykezelése fölött öröködik, [...] a tapasztalt hiányok orvoslásáról gondoskodik, az igazságügy általános érdekében vagy egyes panaszok esetében a szükséges adatok felterjesztését elrendeli, a visszaélések megvizsgálása és megtorlása iránt intézkedik, jövőre is érintetlenül marad”.

Azonban „bármely hivatali büntett, vagy vétség megfenyítése” esetén csak az e törvényben szabályozott úton és módon járhatott el (5. §).

A felügyeleti jog tehát nem terjedt és nem is terjedhetett ki a peres ügyek érdemébe való beavatkozásra, utasításadásra.

4. A bíró bűnvádi felelőssége

Az 1871. évi VIII. tc. fenntartotta azt a törvényes és alkotmányos elvet, hogy a hivatali büntettek elkövetése esetén rendes bíróság járjon el „a szokott bűnvádi eljárás mellett”. Az esetlegesen kárt szenvedett peres fél pedig magánkereset útján kártérítési igényt nyújthatott be a bírósághoz. A bírók és bírósági hivatalnokok bűnvádi felelősségét a törvény II. fejezete (A hivatali büntettek, 6–19. §) szabályozta. Ha a bíró kötelességét oly módon sértette meg, hogy tette az érvényben lévő büntetőtörvények rendelkezéseibe ütközött, büntetőeljárás keretében kellett felelnie.

Hivatali büntett valósult meg, ha a bíró hivatali kötelességét „cselekvőleg vagy mulasztólag” azért sértette meg, hogy magának vagy másoknak illetéktelen hasznot szerezzen, vagy valakinek jogtalan kárt okozzon. Hivatali büntettnek minősült különösen a hivatali titok közlése, a megvesztegettetés, a zsarolás, az erőszak, a hamisítás, illetve a sikkasztás. A hivatali kötelességét szándékosan megsértő bírót rendes bűnvádi eljárásban vonták felelősségre, és a törvény értelmében megállapított büntetésen felül elveszítette hivatalát, hivatalos címét, fizetését, nyugdíját és általában minden igényét bármely egyéb javadalomra, amelyet szolgálata alapján igénybe vehetett volna.

1888. november 5-én Fabiny Teofil igazságügy-miniszter törvényjavaslatot nyújtott be a hatályban lévő bírói felelősségi törvény „fogyatkozásainak” orvoslására.³² A javaslat nem tárgyalta az 1871. évi törvény hivatali büntettekkel vonatkozó intézkedéseit, hiszen a hivatali büntettek ekkor már az 1880. szeptember 1-jén hatályba lépett büntető törvénykönyv (1878. évi V. tc.), a Csemegi-kódex szabályozta. A korábbi rendelkezéseket hatályon kívül helyezte a jogalkotó. A bíró bűnvádi és az abból fakadó esetleges vagyoni (kártérítési) felelősségre vonása a büntető törvénykönyv anyagi szabályai alapján, rendes bűnvádi eljárás keretei között történt.

A Csemegi-kódexben szabályozott hivatali büntettek közül azokkal foglalkozunk részletesebben, amelyeket a törvény külön minősített, vagy súlyosabban büntetett akkor, ha elkövetőjük bíró. Így a bírót a többi közhivatalnoktól eltérően akkor is megvesztegetés büntette miatt kellett elítélni, ha a megvesztegető ajándékát vagy jutalmát valamely hivatalánál fogva teljesítendő cselekményért vagy annak mulasztásáért fogadott el – vagy az ez iránti ígéretet nem utasította vissza – ugyan, de hivatali kötelességét nem szegte meg, valamint akkor is, ha „az ajándék vagy jutalom az ő beleegyezésével harmadik személynek adatott vagy ígértetett” (468–469. §).

Hivatali hatalommal való visszaélés büntetettét követte el a bíró, ha „olyan személyt, kinek ártatlansága előtte tudva van, bűnvádi vizsgálat alá helyez”, továbbá az is, ha a vádlottól, a tanútól vagy a szakértőtől vallomást vagy nyilatkozatot „csikar ki”, vagy a felsorolt személyek ellen bármilyen törvényellenes kényszereszközt alkalmaz. Hivatali hatalommal való visszaélés büntet-

tét követte el a bíró akkor is, ha azzal a céllal, hogy valakit „a törvényes büntetés alól elvonjon”, a büntető-eljárással kapcsolatos hivatali kötelességének teljesítését elmulasztotta, vagy a büntetőeljárás eredményének megghiúsítását célzó cselekményt vagy intézkedést tett (475–478. §).

A bíró bűnvádi felelősségét megalapozhatta még a hivatali sikkasztás, az okirat-hamisítás, a hivatali működés során elkövetett tetteleges bántalmazás, továbbá valakinek jogtalanul valaminek az eltérésére vagy elhagyására kényszerítése, a hivatali titok elárulása, valamint a hivatali kötelesség teljesítésének a megtagadása.

Hivatali büntettek esetén a törvényben megállapított büntetésen kívül mellékbüntetésként hivatalvesztést és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését is kimondhatta az elmarasztaló bírói ítélet (484. §).

5. A bíró fegyelmi felelőssége

5.1. A fegyelmi vétség fogalma

A bírói fegyelmi felelősség az államnak a bírókkal szemben is kétségtelenül érvényesíthető fegyelmi jogára vezethető vissza. Az állam a jogi rend épsége érdekében – a bírókkal szemben is – megtorlással élhet minden olyan cselekedet vagy mulasztás elkövetése miatt, amelynek büntetőjogi felelősségét ugyan nem állapíthatja meg, de a bírói hatalom gyakorlásának körébe tartozó valamely lényeges szabály megsértésében vagy olyan magatartásban nyilvánul meg, amely a bírói állás tekintélyével és méltóságával nem fér össze, illetve a jogkereső közönség bírók iránti bizalmát megingatná. A bírói fegyelmi felelősséget megalapozza a bíró közhivatalnoki jellege, valamint a szolgálati szerződés természetével bíró jogviszonya is, amelyhez állami tisztének elfoglalásával jutott. Kötelességének maradéktalan teljesítését hivatali esküjének letételével kifejezetten meg is fogadta.³³

A fegyelmi felelősség az alapjául szolgáló kötelességszegés jogi természetén és csekélyebb súlyán kívül leginkább a gyakorlati alkalmazásban tér el a bűnvádi felelősségtől, amennyiben más bíróság más eljárás keretében állapítja meg, valamint más jellegű büntetéseket von maga után.³⁴ Míg tehát a hivatali büntett elkövetéséhez cselekvő, károkozó magatartás volt szükséges, és elbírálására büntetőperben került sor, addig a fegyelmi vétség elkövetőjét nem motiválta vagyonszerzés vagy károkozás, a felelősségre vonás pedig fegyelmi eljárás keretei között zajlott a fegyelmi bíróság előtt.³⁵

A fegyelmi vétségek törvényjavaslat szerinti definícióján a képviselők csupán kisebb változtatásokat javasoltak. Általános volt az egyetértés abban, hogy a bíróságok számára taxatív felsorolást adni nem lehet. A képviselőház 1869. október 26-i ülésén Ghyczy Kálmán is megerősítette, hogy a tervezetben a fegyelmi vétségek

*„oly meghatározása [...] foglaltatik, melynek alapján magát minden bíróság kellően tájékozhatja; s én azon véleményben vagyok, hogy minél tovább megüink ezen téren a casuistikában, annál inkább össze fogjuk zavarni az igazságszolgáltatást”.*³⁶

Az október 27-i ülésen Horváth Boldizsár ezt még kiegészítette azzal, hogy a magyar jogalkotási megoldás nem egyedi, mivel egy olyan európai kódex sincs, amely a fegyelmi vétségeket *per enumerationem partium* képes lenne felsorolni.³⁷ És e kérdés kapcsán a főrendiház december 10-i tanácskozásán kitért arra, hogy a javaslatban megfogalmazottakon túl a fegyelmi vétségek sorába fel kellett volna még venni

*„különösen némely cselekményeket, melyek a gyakorlati élet tanúságai nyomán a bírói kar tekintélyét és hitelét veszéllyel fenyegetnék, s megrendítenék azon tiszteletet és bizalmat, amelyet a bíróságok irányában fenntartani életkérdésnek tekintek”.*³⁸

Az 1871. évi VIII. tc. értelmében fegyelmi vétséget követett el az a bíró, aki hivatali kötelességét vétkeesen, de „nem azon bűnös célból” szegte meg, hogy magának vagy másnak illetéktelen hasznot szerezzen vagy valakinek jogtalan kárt okozzon, továbbá az, aki botrányos magaviselete miatt „tiszteletre s bizalomra méltatlanná” vált. A fegyelmi vétség tehát csak vétkeesen elkövetett köteleességszegés lehetett.

Fegyelmi vétség valósult meg különösen akkor, ha a bíró olyan ügyben, amelyben az eljárás és a határozathozatal azt a bíróságot illette, amelynek ő tagja,

- valamely fél részére per- vagy emlékiratot szerkesztett, a más által szerkesztett iratot helybenhagyás vagy megváltoztatás céljával átvizsgálja, vagy a törvény által szabályozott hivatali működésen kívül, a per mikénti vitelére útmutatást vagy tanácsot ad;
- a folyamatban levő ügy mikénti elintézése vagy egyéb bírói cselekmény tekintetében, az eljáró bíróság valamelyik tagjára „érdekeltségből vagy ellenszenvből hatni törekszik”;
- a bírósági személyzethez nem tartozó egyének által „használat végett ítéleti vagy érdemleges határozati tervezetet készített vagy elfogad”.

Az *a)* és *b)* pont szabályai alól kivételt képezett, ha a bíró az abban megjelölt cselekményeket saját vagy vele harmadízig rokonságban vagy másodízig sógorságban levő személyek ügyében követte el.

Az 1888. évi törvényjavaslat kidolgozói az 1871. évi törvény komoly hiányosságának tekintették, hogy az nem határozta meg elég egyértelműen az egyes fegyelmi vétségek tényállását, az ott körülírtak „tág teret” engedtek a bírói felfogásnak, és megnehezítették „a fegyelmi ítélkezés egyöntetűségének meghonosodását”.³⁹

A tervezet szerint fegyelmi vétséget követ el a bíró, ha hivatali kötelességét nem vagy hanyagul teljesíti. Ez a rendelkezés azonban nem állt összhangban az 1878. évi büntető törvénykönyvvel, amelynek 480. §-a sze-

rint hivatali hatalommal való visszaélés vétségét követi el az, aki hivatali kötelességének teljesítését megtagadja. A javaslat definíciója pontatlan volt, mivel hiányzott a meghatározásnak az az eleme, amely a fegyelmi vétséget megkülönböztette volna a Csemegi-kódexben szabályozott vétségtől, azaz hogy a bíró nem azzal a bűnös céllal szegte meg hivatali kötelezettségét, hogy ezzel magának vagy másnak illetéktelen hasznot szerezzen, illetve hogy másnak jogtalan kárt okozzon.⁴⁰

A tervezet értelmében fegyelmi vétségnek minősült az is, ha a bíró hivatali kötelességét szándékosan vagy gondatlanságból megszegte, ha magaviseletével megsértette állásának tekintélyét, vagy botrányos magaviseletet tanúsított, továbbá ha hivatali székhelyéről felettes bírója engedélye nélkül eltávozott, vagy ha hivatali székhelyét a számára biztosított szünidő vagy szabadság leteltével nem foglalta el. Ez utóbbi rendelkezés feltehetőleg a korabeli osztrák szabályozást kívánta követni. Ausztriában az 1868. május 21-i törvény kimondta, hogy ha a bíró vagy a bírósági hivatalnok hivatalából „önhatalmúlag” három napnál hosszabb időre távozik, vagy szabadságának letelte után három nappal később jelenik meg munkahelyén anélkül, hogy távollétét igazolni tudná – eltekintve a rá kiszabott rendbüntetéstől –, a távollét idejére elveszíti hivatali járandóságát. Ha pedig az engedély nélküli távollét 14 napnál hosszabb volt, vagy ha „a közszolgálatra nézve különös hátrányokkal” volt összekötve, illetve a bírót korábban már büntették „tilos távolléért”, akkor az esetet a fegyelmi bíróságnak kell jelenteni, amely az eset körülményeinek gondos számbavételét követően dönthetett a tilos távollét tartamára a járandóságok megvonásáról.⁴¹

A javaslatot ért egyik kritika túlzónak vélte ezt a szabályozást. „Vajon kinek jutna eszébe egy kúriai bíró ellen” – tették fel a lakonikus kérdést, fegyelmi eljárást indítani amiatt, hogy a Budapesten szolgálatot teljesítő bíró ülésnapon kívül „falura megy üdülni”. A tervezet szerint viszont kimerítené a fegyelmi vétség fogalmát, ha a kúriai bíró távozását nem jelentette be az elnöknek.⁴²

A törvényjavaslat új eleme volt, hogy a fegyelmi vétséggel egyenlőnek tekintette, ha a bíró vagy a bírósági hivatalnok járandóságai – könnyelmű és pazar életmód – miatt egyévi javadalmazást meghaladó összeg erejéig hat hónapnál tovább bírói lefoglalás alatt álltak. Ez a rendelkezés csak azokra érvényesült volna, akiket könnyelmű és tékozló életmódjuk, tehát saját hibájuk „sodort a vagyoni romlás örvényébe”, így nem várható el tőlük a közügyek megbízható elintézése, a hivatali teendők maradéktalan elvégzése, különösen a bírói ítélkezés „megnyugtató betöltése”.⁴³

Imling Konrád budapesti királyi ítélőtáblai bíró többek között elhatárolási problémákat vetett fel az 1888. évi törvényjavaslattal kapcsolatban. A tervezet ugyanis a rendbüntetést nemcsak a büntetés külön nemeként tárgyalta, hanem az ez alá tartozó cselekmények és mulasztások fogalmát „egészen külön” állította fel, miszerint a fegyelmi vétségnek minősülő tette vagy mu-

lasztásra rendbüntetés nem lehetne kiszabható, azokra viszont, amelyekre „fegyelmi eljárás nélkül megintésnek vagy rosszallásnak van helye”, fegyelmi büntetést nem lehetne alkalmazni. És mi a különbség a kettő között? A javaslat szerint – mint fentebb láttuk – fegyelmi vétséget követ el, aki hivatali kötelességét szándékosan vagy gondatlanságból megszegi, vagy botrányos magaviseletet tanúsít, rendbüntetés pedig a hivatali kötelesség „csekélyebb beszámítás alá eső” megsértéséért, illetve „az illetlen magaviseletért” jár. A kötelesség megsértésénél tehát „a beszámíthatás mérve”, a magaviseletnél pedig annak botrányos, illetve illetlen volta szolgálna irányadónak annak megítélésére, hogy valamely cselekmény vagy mulasztás fegyelmi vétség-e, vagy csupán rendbüntetéssel sújtandó.

Imling szerint a súlyosabb vagy enyhébb beszámítás teljesen alkalmatlan lenne arra, hogy a törvénybe foglalt különböző vétségek közötti „határvonalat” képezzen. A hivatali kötelesség hanyag teljesítése például fegyelmi vétségnek lenne minősíthető, de rendbüntetést is vonhatna maga után, ha „csekélyebb beszámítás” alá esne. Hol a határ a kettő között? A kérdés, hogy „mikor lesz a hivatali kötelesség hanyag teljesítése fegyelmi vétséggé, mikor az illető a hivatalos munkaidőből naponta fél órát, mikor egy órát avagy mikor két órát mulaszt?”

Felhívta a figyelmet egy másik elhatárolási problémára is: mikor tekintjük a bíró magaviseletét „botrányosnak”, és mikor „illetlen” a magatartása, hiszen „senki sem mondhatja meg a priori, a konkrét esetnek és az eset körülményeinek figyelembe vétele nélkül, hogy mikor szűnik meg valakinek viselete illetlen és mikor kezdődik botrányos lenni”.⁴⁴

De nemcsak a bíró „botrányos magatartásának” vagy „illetlen magaviseletének” pontos körülhatárolása, jogi definíciója okozhat nehézséget a döntéshozó jogalkalmazó számára, hanem a tervezetben használt olyan kifejezések is, mint „az állás tekintélyét sértő viselet”, „a bíró tekintélyének aláásása”, a „hanyagosság”, illetve a „könnyelmű és pazar” vagy „tékozló életmód”. Az ezekből fakadó pontatlanság, félremagyarázhatóság ugyanis a bírói függetlenséget „veszélyeztető befolyásokra kedvező alkalmat s ürügyet” nyújthat.⁴⁵

5.2. A fegyelmi büntetések

A fegyelmi vétség büntetése a vétség nagyságához, ismétléséhez és az abból származó hátrányokhoz képest rosszallás, feddés, pénzbüntetés vagy hivatalvesztés lehetett. A fegyelmi határozatban kimondott hivatalvesztés maga után vonta az illető címének, fizetésének, valamint nyugdíjának és „mindazon előnyöknek elvesztését is, melyeket az szolgálata alapján” az államtól igényelhetett volna.

A fegyelmi eljárást meg kellett szüntetni, ha a bíró a fegyelmi eljárás megindítása, illetve az eljárás során a véghatározat előtt hivataláról vagy nyugdíjáról önkéntesen lemondott.

Az 1888. évi törvényjavaslat lényeges újításokat tartalmazott a fegyelmi büntetésekkel kapcsolatban. Az 1871. évi törvény által szabályozott „rosszallást” mellőzte, és új büntetési nemeket is megállapított. Az írásbeli feddés, illetve a pénzbírság kiszabásán túl lehetővé tette a szolgálati idő egy részének mellőzését a nyugdíj vagy végkielégítési díj meghatározásánál, az áthelyezést, a kényszer-végellátást, illetve a hivatalvesztést.

A rosszallás mellőzését azzal indokolták, hogy a rosszallás és a feddés között fennálló különbség, amely „a büntetési nem fokozatán felül abban összpontosul”, hogy a rosszallás egy év elteltével, a feddés pedig két év elteltével veszíti el erkölcsi hatályát, a gyakorlatban „elég jelentőséggel bírónak nem bizonyult”.⁴⁶

Az új büntetési nemek közül a szolgálati idő egy részének – legfeljebb öt év – a nyugdíj vagy a végkielégítési díj meghatározásánál való mellőzését a jogalkotó azzal indokolta, hogy e büntetés alkalmazása „jótékony hatást” fog gyakorolni a bíró jövőbeni magaviseletére, amennyiben a nyugdíjaztatásig tanúsított kifogástalan magatartás – feltéve, hogy a bíró a fegyelmi bírósági ítélet jogerőre emelkedése után még tíz évig szolgált –, e büntetést tényleges hatályától megfosztja.⁴⁷

Az áthelyezésre mint fegyelmi büntetésre a javaslat szerint akkor kerülhetett sor, ha a fegyelmi vétségre a vétkesnek hivatali székhelyén fennálló viszonyok vagy körülmények adtak alkalmat vagy okot, vagy ha a bíró vagy a bírósági hivatalnok tekintélyét az elkövetett fegyelmi vétség annyira aláásta, hogy „eredményes működés addigi székhelyén tőle nem várható”.⁴⁸ A kényszer-végellátásnak pedig akkor lehetett helye, ha a csődbe jutott bíró vagy bírósági hivatalnok igazolni tudta, hogy nem könnyelmű vagy tékozló életmód miatt vált „közadóssá”.

A javaslat a fegyelmi büntetések sorában ugyan mellőzte a rosszallást, ám a hivatali kötelesség csekélyebb súlyú megsértése vagy illetlen magatartás esetén – fegyelmi eljárás nélkül – a bíróság elnöke megintést vagy rosszallást mondhatott ki a bíró vagy bírósági hivatalnok ellen. Az indokolás szerint a megintés és a rosszallás nem fegyelmi bírósági büntetések, hanem „közigazgatási fenyíték jellegével” bírnak (rendbüntetések).⁴⁹

Az 1888. évi magyar javaslat újdonságként fogalmazta meg azt, hogy a bírót vagy a bírósági hivatalnokot állásából fel kell függeszteni, ha hivatali székhelyéről engedély nélkül eltávozott, felhívásra sem tért vissza és távolmaradásának okát sem igazolta, vagy tartózkodási helyét eltitkolta.⁵⁰

5.3. A fegyelmi bíróság

A fegyelmi vétségek felett fegyelmi bíróság, gyakorlatilag minden bíró felett a nála egy fokkal magasabb bíróság ítél, összhangban a polgári törvénykezési rendtartás bírói illetőségéről szóló szabályaival (1868. évi LIV. tc., 56–57. §).

A törvényjavaslat tárgyalása során eleinte nem alakult ki egységes álláspont arra nézve, hogy milyen tes-

tület járjon el fegyelmi bíróságként. A tervezet szerint a fegyelmi eljárást a bíróság tagjai felett a felsőbb fokú bíróságok gyakorolják. Volt azonban olyan vélemény is, amely – Angliához hasonlóan – esküdtszék elé utalta volna a felelősségre vonást.⁵¹

A javaslatban megfogalmazottak szerint az elsőfokú bíróságok tagjai felett a királyi ítélőtábla, az elsőfokú bíróságok elnökei és alelnökei, valamint a királyi ítélőtábla tagjai felett a Kúria, a Kúria bírái felett pedig fele részben a Kúria, fele részben a felsőház tagjaiból választott külön bíróság ítélt.

A rendes bíróságok illetékességét bírói felelősségi kérdésekben a tervezet mellőzte. Horváth Boldizsár ezt egyrészt azzal indokolta, hogy mivel a fegyelmi vétségeket taxatív felsorolni nem lehet, elengedhetetlen, hogy a bíróság „bizonyos discretionális hatalommal ruháztassék fel”. Hozzáfűzte azt is, hogy a fegyelmi vétségek sok esetben oly csekély súlyúak, hogy csak feddést vonnak maguk után, így „a bírói tekintély érdekében soha sem lesznek az esküdtszék fóruma elé állíthatók”. Harmadik érve pedig az volt, hogy

„nem tehettem le a bíraskodást azok kezeibe, akik a vádlottal collegiális viszonyban állanak, s akik ellen majd minden egyes esetben azon alapos aggály merülhetne fel, hogy azon rokon- és ellenszenv, melyet az együttlét kifejteni szokott, háttérbe szorítaná ama részrehajlatlanságot és elfogulatlanságot, mely az igazságszolgáltatásnak első és alapkövetelménye.”⁵²

Tisza Kálmán erőteljes kritikával illette azt a felvetést, hogy a fegyelmi bíróság tagjai fele részben a felsőház tagjai körül kerüljenek ki. Elképzelhetetlennek tartotta, hogy egy olyan bíróság, ahol a póttagokkal együtt 24 felsőházi tagnak jelen kell lennie, működhessen, még akkor is, ha nem is „folytonosan”, de „mindig oly állapotban kell lennie, hogy bármely percben megjelenhessenek”. Úgy látta ugyanis, hogy

„számtalanszor be fog állni azon eset, hogy midőn e bíróságnak össze kellene jönni, a bíróságok tagjainak egy részét Európának szerte fekvő fűrdőiből kellene hazatelegrafirozni”.

És a felsőházi tagok ellen tiltakozott azért is, mert „a törvény szellemével” összeegyeztethetetlennek tartotta, hogy „éppen a legfőbb törvényszékek tagjai fölött mint bírák ítéljenek olyanok, kik kinevezett és elmozdítható hivatalnokok”.⁵³ Ez a felvetés főként a főispánok ellen szólt. Horváth Boldizsár ezt csak látszólagos problémának tartotta, hiszen a felsőház szabad és független tagjaiból választhatja meg a fegyelmi bíróság tagjait, és „nincs éppen szorítva a főispánokra”.⁵⁴

Az 1871. évi VIII. tc. értelmében a királyi törvényszékeken alkalmazott bírósági hivatalnokok és szakértők felett az elsőfokú királyi törvényszékek, mint fegyelmi bíróságok jártak el. Az elsőfokú bíróságok alelnökei és ítélőbírói felett annak a királyi ítélőtáblának öttagú fegyelmi bírósága járt el, amelynek területén a

bíróság székhelye volt. Az elsőfokú királyi törvényszékek elnökei, valamint a királyi ítélőtáblák bírói felett a legfőbb ítélőszék héttagú fegyelmi bírósága gyakorolta a fegyelmi jogot.

A királyi ítélőtáblák elnökeinek és alelnökeinek, valamint a Kúria elnökeinek, másodelnökeinek és ítélőbíróinak fegyelmi ügyeit külön fegyelmi bíróság tárgyalta. Ez a külön fegyelmi bíróság 36 rendes és 12 póttagból állt, tagjainak felét az országgyűlés felsőházából, felét pedig a Kúria alelnökei és bírói közül választották. A fegyelmi bíróság elnöke a felsőház elnöke vagy másodelnöke volt. A felsőházi tagoknak bírói esküt kellett tenniük. A fegyelmi bíróság tizenkettes tanácsban járt el, határozata ellen fellebbezésnek nem volt helye.

A fegyelmi bíróság függetlenségét garantálta, hogy annak alakítása sorshúzás útján történt.

6. A bírók vagyoni felelőssége

Az 1871. évi VIII. tc. szerint a bírák és bírósági hivatalnokok felelősséggel tartoztak azokért a károkért is, amelyeket hivatali kötelességük megsértésével okoztak. Teljes kártérítéssel tartoztak, ha az okozott kár a törvényben meghatározott perorvoslással nem volt elhárítható. A kártérítési keresetről polgári perben született ítélet, ha a kárt okozó cselekmény vagy mulasztás nem képezte bűnvádi eljárás tárgyát.

A bíró vagyoni felelősségének érvényesítésére szolgáló kártérítési kereset esetében az arra vonatkozó kérelmet, hogy az adott esetben kereset előterjeszhető-e, a fegyelmi bíróságnál kellett benyújtani. A kérelemben pontosan és részletesen meg kellett határozni a kötelességgel ellenszenv cselekményt vagy mulasztást.⁵⁵

A törvény 19. §-a az állam kártérítési felelősségéről rendelkezett: mindazon károkért, amelyeket az 1869. évi IV. tc. értelmében kinevezett bírák és bírósági hivatalnokok hivatalos minőségükben elkövetett sikkasztással okoztak a magánfeleknek, az állam felel.

Az 1871. évi törvény az állam vagyoni felelősségre vonatkozó szabályok tekintetében a bírósági alkalmazottak kártérítési felelősségéről szóló 1859. március 12-i osztrák császári pátens (RGI. 46/1859) rendelkezéseit adoptálta. Ausztriában e rendelet hibái és következtetlensége hatálybalépését követően rövid időn belül kiderült, és az állam kártérítési kötelezettségét egyes speciális esetekre nézve külön törvényben mondták ki. A bírói hatalomról szóló 1867. december 21-i alaptörvény (RGI. 144/1867) úgy rendelkezett, hogy az, aki „jogellenesen elfogatik vagy a törvényszerűen meghatározott időn túl fogva tartatik, az államtól kártalanítást követelhet”. E törvény az állam általános kártérítési kötelezettségét is megállapította, részletes szabályozását azonban külön törvényre bízta. 1872-ben Julius Glaser igazságügy-miniszter nyújtott be törvényjavaslatot a feleknek a bírák elleni kártérítési kereseti jogát illetően.⁵⁶ E szerint

„ha a bírósági hivatalnok hivatalos működésében hivatali kötelességének megszegése által jogtalanul kárt okoz, amely a törvényben meghatározott jogorvoslatok igénybevételel el nem hárítható, akkor a megkárosított fél kereset útján kártérítést követelhet akár a vétkes bírósági hivatalnoktól, akár az államtól, akár pedig mindkettőtől”.

Az 1871. évi VIII. tc. hatályát utóbb kiterjesztették a királyi ügyészség tagjaira, a birtokrendezésnél, illetve a tagosítási eljárásoknál – a bírósági szakértőknek minősülő – működő és hitelesítő mérnökökre, a Budapesti

Áru- és Értéktőzsde, továbbá a vidéki termény- és gabonacsarnokok külön bíróságainak bíraira, a Szabadalmi Tanács elnökeire és ülnökeire, valamint a Közigazgatási Bíróság bíraira. Hivatali büntettek tekintetében a törvény hatálya a választottbírákra is kiterjedt. A törvény hatálya alá tartoztak a bírósági végrehajtók is.

A törvényt kisebb módosításokkal és kiegészítésekkel 1936-ig, a királyi ítélelbíráknak és a királyi ügyészség tagjainak fegyelmi felelősségéről, áthelyezéséről és nyugdíjazásáról, továbbá a királyi bírósági és királyi ügyészségi tisztviselők fegyelmi felelősségéről szóló 1936. évi III. tc. hatálybalépéséig alkalmazták.

BÓDI BELIZNAI, KINGA

Richterliche Verantwortlichkeit in Ungarn 1871 (Zusammenfassung)

Károly Csemegi betonte auf der Sitzung des Ungarischen Juristenvereins am 9. Januar 1889 den engen Zusammenhang zwischen richterlicher, insbesondere disziplinärer Verantwortlichkeit und richterlicher Unabhängigkeit. Er meinte, dass das Richterdisziplinalgesetz nicht anders sein könnte, als eine erweiterte Ausführung, „ein Korollarium der richterlichen Unabhängigkeit“. Im April 1699 legte der Staatsanwalt des Parlaments von Paris, Henri François d'Aguesseau (1668–1751) fest, dass die erste Pflicht des Richters darin bestehen muss, Gerechtigkeit zu üben, und die zweite darin, seine Würde zu wahren, sich

selbst zu respektieren und „die Heiligkeit seines Amtes“ zu verehren. Die Aufrechterhaltung der Würde, Integrität und des Respekts von Richtern ist unvorstellbar, wenn der Richter seine Befugnisse missbraucht, seine Rechtsprechungstätigkeit vernachlässigt oder sogar seine Pflicht verletzt. Eine starke, gebildete und unabhängige Richterschaft kann nur funktionieren, wenn der Gesetzgeber die Normen der Verantwortlichkeit festlegt. Bis Mitte des 19. Jahrhunderts galten in Ungarn für die richterlichen Beamten die allgemeinen Bestimmungen über die Verantwortlichkeit der Staats- bzw. Verwaltungsbeamten.

Jegyzetek

- D'AGUESSEAU, Henri François: La censure publique (Deuxième Mercuriale). In PARDESSUS, Jean-Marie (éd.): *Œuvres complètes du chancelier d'Aguesseau*. Tome I (Nouvelle édition). Paris, 1819, Fantin et Compagnie, Libraires, 64. p. archive.org/details/oeuvrescompl01ague
- EÖTVÖS József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. II. kötet* (Ötödik könyv XI. Egy legfőbb törvényszék szükségé). Budapest, 1870, Ráth Mór, 519. p.
- BENTHAM, Jérémie: *De l'organisation judiciaire et de la codification*. Paris, 1828, Libraire de Hector Bossange, 50. p.
- CSEMEGI Károly: A bírói fegyelmi törvény és a bírói függetlenség. In EDVI ILLÉS Károly – GYOMAI Zsigmond (sajtó alá rend.): *Csemegi Károly művei. I. kötet*. Budapest, 1904, Franklin Társulat, 404. p.
- HK Előbeszéd. 13. cím, 1. §
- VUCHETICH, Matthias: De potestate iudicis circa poenas irrogandas (Caput VIII.). 86. § In specie circa legum interpretationem. In VUCHETICH, Matthias: *Institutiones iuris criminalis hungarici in usum academiarum Regni Hungariae*. Budae, 1819, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 173–175. p.
- BELLÉR Judit: A bíró hatalma és felelőssége a késő-feudális jogtudományban. *A jogi felelősség- és szankciórendszer elméleti alapjai* 5. Budapest, 1989, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 36. p.
- A bírói függetlenség alapjait megteremtő jogszabályok megjelenésével ez a gyakorlat – bár hosszú folyamat eredményeként, de – megszűnt. A bíró „felfelé” való függetlenségéről szóltak már a XV. században. Az 1492:10. tc. értelmében „a királyi felség vagy a főpap urak és bárók egy bírót se szorítsanak és kényszerítsenek arra, hogy valakinek kedvére a szokásokat és a közönséges bírói gyakorlatot meg a törvény rendét megmátsa vagy megzavarja”. Hasonló és részletesebb rendelkezést olvashatunk ezzel kapcsolatban a Werbőczy-féle Hármaskönyvben (1514).
- BÓNIS György: *Középkori jogunk elemei*. Budapest, 1972, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 106. p.
- KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen (szerk.): *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. I. kötet. Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai. Budapest, 1885, M. T. Akadémia Történelmi Bizottsága, 14. p.
- HK Előbeszéd. 14. cím, 4. §
- KOLOSVÁRI-ÓVÁRI (szerk.) IV. kötet 2. fele 1897, 485. p.
- KOLOSVÁRI-ÓVÁRI (szerk.) IV. kötet 2. fele 1897, 308, 409. p.
- KOLOSVÁRI-ÓVÁRI (szerk.) III. kötet 1892, 117. p.
- Képviselőházi irományok*, 1869. I. kötet, Irományszám 1869-1, 1–3. p.
- MÁTHÉ Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867–1875*. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó, 53. p.
- Az ügyészségekkel kapcsolatos rendelkezéseket is tartalmazó, az elsőfolyamodású kir. törvényszékek és járásbírók életbeléptetéséről szóló 1871. évi XXXII. tc.-et, valamint a királyi ügyészségről szóló 1871. évi XXXIII. tc.-et 1871. június 10-én hirdették ki.
- MÁTHÉ 1982, 54. p.
- Az elsőfolyamodású bíróságok rendezéséről szóló 1871. évi XXXI. tc.-et 1871. június 10-én hirdették ki.
- Az 1848. évi XVIII. tc., a sajtótörvény 17. §-a kimondta, hogy „a sajtóvétségek fölött nyilvánosan, esküdtzék ítélt”. Részletes szabályait az 1848. április 29-én kelt igazságügy-miniszteri rendelet a sajtóesküdtzékéről tartalmazta. Az 1852. május 27-én kelt sajtórendtartás az esküdtzékek működését megszüntette. Az intézményt – először csak a nyomtatványok útján elkövetett büntetendő cselekményekre nézve – az 1867. május 17-én kelt igazságügy-miniszteri rendelet újította fel. SPIRTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1997, Multiplex Media – Debrecen U. P., 132–133. p.

- ²¹ *Képviselőházi napló*, 1869. III. kötet, 1869. október 16. – december 2., Ülésnapok 1869-58, 61. p.
- ²² *Képviselőházi napló*, 1869. III. kötet, Ülésnapok 1869-58, 62. p.
- ²³ MÁTHÉ 1982, 55. p.
- ²⁴ *Képviselőházi napló*, 1869. III. kötet, Ülésnapok 1869-58, 50. p.
- ²⁵ MÁTHÉ 1982, 55. p.
- ²⁶ *Képviselőházi napló*, 1869. VIII. kötet, 1870. április 8. – június 21., Ülésnapok 1869-169, 83. p.
- ²⁷ *Képviselőházi napló*, 1869. III. kötet, Ülésnapok 1869-58, 55. p.
- ²⁸ *Főrendiházi napló*, 1869. I. kötet, 1869. április 24. – 1870. augusztus 3., Ülésnapok 1869-24, 105. p.
- ²⁹ Bírói felelősség. In MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon*. II. kötet. Budapest, 1899, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 14. p.
- ³⁰ CSÁNK Béla: *A bírói függetlenség hazánkban és külföldön*. Budapest, 1942, Urbányi István Könyvnyomdai Műintézete, 212. p.
- ³¹ A bírói parancsok eltörléséről. In KÓNYI Manó (összegejtette): *Deák Ferencz beszédei*. I. kötet (1829–1847). Budapest, 1882, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 47. p.
- ³² A törvényjavaslatot az országgyűlés nem tárgyalta.
- ³³ MÁRKUS (szerk.) 1899, 15. p.
- ³⁴ CSÁNK 1942, 214. p.
- ³⁵ PATYI Zsófia: A bírák fegyelmi felelősségének bő évszázados alakulása 1868–1954. *Acta Universitatis Szegediensis. Forum: Publicationes Doctorandorum Juridicorum*, Szeged, 2016. 6. évf. 151. p.
- ³⁶ *Képviselőházi napló*, 1869. III. kötet, Ülésnapok 1869-58, 67. p.
- ³⁷ *Képviselőházi napló*, 1869. III. kötet, Ülésnapok 1869-58, 77. p.
- ³⁸ *Főrendiházi napló*, 1869. I. kötet, 1869. április 24. – 1870. augusztus 3., Ülésnapok 1869-24, 106. p.
- ³⁹ Indokolás „a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről, valamint az ezzel összefüggő kérdések szabályozásáról” intézkedő törvényjavaslathoz. *Képviselőházi irományok*, 1887. IX. kötet, Irományszám 1887-305, 204. p.
- ⁴⁰ SZÉKELY Miksa: A bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről szóló törvényjavaslat. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, XLIII. V. kötet 2. füzet, Budapest, 1889, Franklin-Társulat Könyvnyomdája, 68. p.
- ⁴¹ Gesetz vom 21. Mai 1868 *RGBl.* 46/1868
- ⁴² Bírói felelősség. *Budapesti Hírlap*, 1888. 308. sz. 1. p.
- ⁴³ Indokolás. *Képviselőházi irományok*, 1887. IX. kötet, Irományszám 1887-305, 205. p.
- ⁴⁴ IMLING Konrád: Észrevételek a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről szóló törvényjavaslatra. *Jogtudományi Közlöny*, 1888. 48. sz. 390. p.
- ⁴⁵ A bírói felelősség rendszere. *Jogtudományi Közlöny*, 1888. 50. sz. 407. p.
- ⁴⁶ Indokolás. *Képviselőházi irományok*, 1887. IX. kötet, Irományszám 1887-305, 206. p.
- ⁴⁷ Uo.
- ⁴⁸ Uo.
- ⁴⁹ Indokolás. *Képviselőházi irományok*, 1887. IX. kötet, Irományszám 1887-305, 208. p.
- ⁵⁰ Törvényjavaslat a bírák és bírósági hivatalnokok felelősségéről, valamint az ezzel összefüggő kérdések szabályozásáról 96. §. *Képviselőházi irományok*, 1887. IX. kötet, Irományszám 1887-305, 195. p.
- ⁵¹ Ghyczy Kálmán, illetve Horváth Boldizsár felszólalása. *Képviselőházi napló*, 1869. III. kötet, Ülésnapok 1869-61, 125–126. p.
- ⁵² *Főrendiházi napló*, 1869. I. kötet, Ülésnapok 1869-24, 106. p.
- ⁵³ *Képviselőházi napló*, 1869. III. kötet, Ülésnapok 1869-71, 310. p.
- ⁵⁴ *Képviselőházi napló*, 1869. III. kötet, Ülésnapok 1869-71, 313. p.
- ⁵⁵ CSÁNK 1942, 222. p.
- ⁵⁶ FODOR Ármin: Az állam vagyoni jogi felelőssége a bírák és bírósági hivatalnokok által okozott károkért. *Jogtudományi Közlöny*, 1888. 51. sz. 418. p.



Az erdélyi református Házassági Főtörvényszék² a felekezeti házassági ítélezés utolsó évtizedeiben 1872 és 1895 között, egészen a házasságról szóló 1894. évi XXXI. törvénycikk hatálybalépéséig működött. Jelen tanulmány e törvénykező fórum működését mutatja be az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltárban található iratok alapján.

I. A Házassági Főtörvényszék felállítása

Az erdélyi református egyház szervezetének átfogó átalakítása keretében az egyházközségi szint 1861-es³ és az egyházmegyék 1868-as⁴ átszervezését követően az egyházszervezet reformjának harmadik hulláma az egyházi legfelsőbb fórumainak újragondolása volt.

A közzsinat már 1869-ben megalkotott egy tervezetet, amely részletesebben szabályozta az egyházi Házassági Főtörvényszék működését.⁵ Eszerint a „házassági törvényszék” (a fellebbviteli fórumra utaló „fő” jelző kimaradt) feje a püspök, tagjai az egyházmegyék esperesei és jegyzői, az egyházkerületi közjegyző mint jegyző és a közügyigazgató.⁶ A világi ülnökök tehát kimaradtak volna az egyházi törvénykezésből a tervezet értelmében. Az

MŰHELY

Nagy Péter

Az erdélyi református Házassági Főtörvényszék működése¹

egyházmegyei szabályok szerint az egyházi főtörvényszék üléseit is a közzsinat üléseinek időpontjához kötötték, úgy, hogy elsőként a közfőtörvényszék, ezt követően pedig a Házassági Főtörvényszék üléseit kell megtartani. Rendkívüli főtörvényszéki ülés összehívására a püspök volt jogosult. További részletszabályokat nem rögzítettek, arra az addigi gyakorlat szerinti eljárást tették irányadóvá,⁷ tág teret hagyva ezzel az adott ítélező fórumnak arra, hogy saját szabályait megállapíthassa. A tervezet szerint a bírói fórum hatásköre kizárólag az egyházmegyei házassági törvényszékek által meghozott és felülvizsgálat miatt felterjesztett házassági ügyek, és az azokkal összefüggő

kérdések végleges eldöntése.⁸ A bírák javadalmazása ügyében az addig érvényes szokást jelölték meg követendőnek.⁹

A tervezet és az új egyházalkotmány heves viták tárgyát képezte, amely rendkívül jól tükröződik a korabeli protestáns sajtóban.¹⁰ Szász Károly az *Erdélyi Protestáns Közlöny* hasábjain 1871 januárjában tette közzé írását, amelyben a reformokkal kapcsolatos nézeteit ismertette. A házassági törvénykezéssel kapcsolatban megjegyezte, hogy a felekezeti bíráskodás napjai meg vannak számlálva, az állam csupán a katolikus szentszékek eltörlésének nehézsége miatt tartotta meg még azt. Bírálta a zsinatot, hogy ezzel a „halálra sententiázott” intézménnyel kapcsolatban erőt próbál demonstrálni akkor, amikor a világi tagokat kihagyva, tisztán lelkészekből álló ítélkező fórum létrehozását tervezi el. Amikor Szász a főkonzisztórium tizenkét világi küldöttének az ítélkezésre való tényleges hatásáról írt, a főszerkesztő sokatmondóan annyit jegyzett meg, hogy „volt; de be kell vallanunk, hogy csak igen ritkán tisztelték meg jelenlétükkel”. Nézete szerint tehát a házassági bírósági fórumokon vegyesen kell képviseltetni a világi és egyházi ülnököket.¹¹ A tervezetet végül a számos bírálat miatt elvetették.¹²

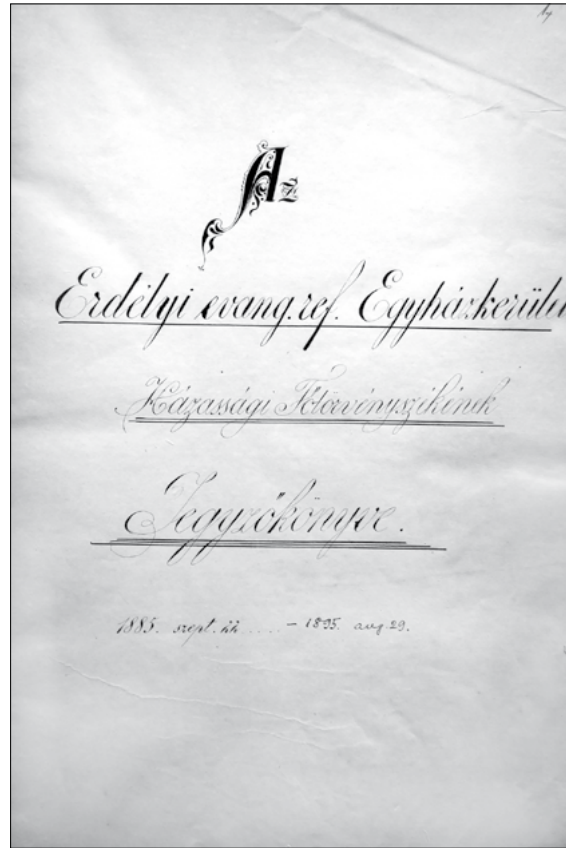
Szász 1871 májusában újabb cikket publikált, amelyben üdvözölte a főkonzisztórium ülésein éppen akkor formálódó új szabályozást, és hatalmas előrelépésnek nevezte a korábbi állapothoz képest. A Házassági Főtörvényszékkel kapcsolatban úgy fogalmazott, hogy

*„a házassági törvényszék szándékolt retrograd lépése, s tisztán papi törvényszékké tétele megbukott: örülök; de hogy a 12 szám fentartásával a világi elem eddigi kisebbsége megmaradt: nem helyeselhetem”.*¹³

Az újabb, „Az erdélyi ev. ref. egyházkerület törvényhozó, kormányzó és ítélő hatóságainak szervezetéről” című tervezetet az 1871 júniusában, Nagyszébenben összehívott zsinaton mutatták be. A VIII. fejezet tárgyalta az „Egyházkerületi igazság-szolgáltatást”, amely a közfőtörvényszék és a Házassági Főtörvényszékre vonatkozó új szabályokat tartalmazta. A házassági törvényszék szerkezete egy alponnyi helyet kapott a tervezetben:

„Az egyházkerületi házassági főtörvényszék egybealkotása, egybehívása, tagjai díjazása s minden a há-

*zassági ügyekre vonatkozó teendők az eddig fennállott egyházi törvények és szokás szerint intézendők el, azon különbséggel, hogy a közszent zsinatban eddig ez ügyekben is részt vett főconsistoriális biztosok helyett ez után az egyház kerületi közgyűlés választ a maga kebeléből ezen házassági fellebbviteli törvényszékhez mint eddig 12 világi bírót.”*¹⁴



A Házassági Főtörvényszék jegyzőkönyve

Az elfogadott új egyházszervezeti törvény hatálybaléptetésének időpontját végül 1872. évre tűzték ki.¹⁵

Fontos megjegyezni, hogy a Házassági Főtörvényszék jegyzőkönyvei azonban arról tanúskodnak, hogy a zsinatok funkció szerinti differenciálódása már korábban megkezdődött. A zsinat az 1860-as évekre már nem a rendes napirendi pontjai között tárgyalta a házassági ügyeket, hanem külön, a zsinati ülésen belül, de más, jellemzően az egyházszervezeti és egyházkormányzati ügyeket követő napon üléseztek. Ugyancsak figyelemre méltó ellentmondás, hogy a Házassági Főtörvényszék jegyzőkönyve 1866-ban kezdődik.¹⁶ Amíg az 1866-ban és 1867-ben kelt jegyzőkönyveknek még nem adtak nevet, addig 1868-ben, 1870-ben és 1871-ben a „tör-

vénykezési jegyzőkönyv” kifejezést használták, 1872-ben pedig, már a házassági törvényszék kifejezés alatt találhatjuk az erdélyi református törvénykezés másodfokon eljáró fórumának jegyzőkönyveit.

II. A Házassági Főtörvényszék tagjai, különös tekintettel a világi ülnökökre

A Házassági Főtörvényszék elnöke a püspök volt, tagjai pedig a közjegyző, a közügyigazgató, az egyházmegyék esperesei és jegyzői, akik egyben előadói is voltak az egyházmegyeyi törvényszékekről a *director* mint házasságvédő által hivatalból fellebbezett válpereknek. A bíróság tagja volt még az egyházkerületi közgyűlés által választott tizenkét világi bíró is.¹⁷

Az erdélyi református Házassági Főtörvényszék világi bírának első választását 1872. augusztus 20-ra tűzték ki.¹⁸ Nyolc bírót választottak meg az első szavazás alkalmával.¹⁹ Jól mutatja a reform időszerűségét, hogy annak ellenére, hogy a bíróság létszáma nem volt teljes, a zsinat felhatalmazása alapján azonnal megkezdhetette a működését arra hivatkozva, hogy rendkívüli mértékű munka áll előtte:²⁰

„Nagy Péter kérdi, ha vajjon a házassági törvényszék a megválasztott 8 taggal megkezdheti-e működését? Hoszszabb vita után, melyben Szász Domokos, Sárkány Ferenc, Horváth és Szabó S. vettek részt, a közgyűlés, kivételesen csak a jelen esetre vonatkozólag megengedi, hogy a házassági törvényszék működését a megválasztott tagokkal már ma megkezdhesse.”²¹

Az ülészek végére azonban az összes világi bírói helyet be tudták tölteni.²²

A szabályzat számos helyen hiányos volt. Ezt bizonyítja az is, hogy az újonnan megválasztott Bereczki Sándor „maga tájékoztatása végett” azt a kérdést tette fel, hogy milyen időtartamra kapta meg tisztségét. A mandátumról szóló vitában két álláspont alakult ki, néhányan az évenkénti újraválasztást támogatták, végül az egyházkerületi közgyűlés az öt évre történő megválasztást fogadta el.²³ A zsinat határozata szerint

„Miután e kérdésre vonatkozólag a szervezeti törvény V. és VIII. határozottan nem intézkednek, a közgyűlés a szervezeti törvénynek ezen V. és VIII. úgy értelmezi, hogy azok szerint a bírák 5 évi tartamra választandók. Ennek alapján kimondatik, hogy a most megválasztott bírák 5 évi időszakra választottak meg.”²⁴

A világi bírónak munkájuk megkezdése előtt esküt kellett tenniük,²⁵ amelynek szövegét a zsinat ugyancsak utólag fogadta el.²⁶

Az első nyolc megválasztott bíró között volt Gyarmathi Miklós, aki 1875-től Kolozs vármegye alispánja volt,²⁷ továbbá báró Bánffy Dezső, aki a családi hagyományoknak megfelelően az erdélyi református egyház vezetésében is szerepet vállalt, a közgyűlés mellett 1872-től tagja volt a hattagú igazgatótanácsnak is; 1883-tól a széki egyházmegye, 1885-től pedig az erdélyi egyházkerület választotta meg egyik főgondnokává. 1891-től már rangidős főgondnokként volt Erdély első számú református világi vezetője. 1902-ben pedig az egyetemes világi konvent világi elnöke lett.²⁸ A testület tagja lett Lészai Ferenc jogász (aki számos egyházi tisztsége mellett részt vett az 1881-ben összehívott debreceni zsinaton is),²⁹ valamint Szabó Károly bölceleti doktor, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja,³⁰ és Tisza László politikus, országgyűlési képviselő, Tisza Lajos fia.³¹ Az első világi ülnökök között volt még Pataki Gyula, Incze Mihály és Székely Gergely is.

Másnap megválasztották a további négy bírót is,³² köztük Szász Bélát, Szász Domokos testvérét. Kolosváry Sándor a rokoni kapcsolatra felhívta a közgyűlés figyelmét, illetve az elvre, ami szerint a házassági törvényszék bírója nem lehet két testvér.³³ Ez az elv az egyházkerületi reform végül elfogadott szövegébe nem került bele. Így Szász Béla helyét Gáspár János foglalta el, akit korábban Eötvös József nevezett ki Alsó-, Fejér- és Küküllő megye első osztályú tanfelügyelőjének, és aki tagja volt az 1881-ben összehívott debreceni zsinatnak. Ő volt a nagyenyedi református egyház főgondnoka, illetve Alsó-Fejérmegye és Nagyenyed városának törvényhatósági bizottsági tag-

ja.³⁴ A másik három megválasztott tag közül az egyik Sárkány Ferenc, a kolozsvári református kollégium tanára, a kolozsvári református egyházmegye gondnoka, az egyházkerület közfőtörvényszékének bírója volt,³⁵ a másik ifj. gróf Bethlen János, országgyűlési képviselő, az erdélyi református egyházkerület igazgatótanácsának tagja,³⁶ és a harmadik Bereczki Sándor.

Az 1878 és 1883 között készült házassági főtörvényszéki jegyzőkönyvekben összesen hét világi ülnök neve azonosítható.³⁷ Újonnan megválasztott bíró volt Gyárfás Domokos, a székelyudvarhelyi református kollégium főgondnoka,³⁸ Róth Pál, Dés polgármestere, 1884-től országgyűlési képviselő, a Szabadelvű Párt tagja,³⁹ Kolosváry Sándor jogtudós, egyetemi tanár, Dósa Elek tanítványa, az igazgatótanács tagja⁴⁰ és Inczedy Zsigmond, a széki egyházmegye algondnoka.

1883-ban⁴¹ új bíróként választották meg Csató János botanikust, ornitológust, aki 1861-től szolgabíró, 1873-tól Alsó-Fehér vármegye főjegyzője, 1874-től 1902-ig alispán volt,⁴² és dr. Jenei Victor jogászt, egyetemi tanárt, Dósa Elek tanítványát, aki 1872-től a kolozsvári egyetem oktatója „az észjog, a jog- és államtudományi encyclopaedia s a protestáns egyházjog előadásával bízván meg”, a kolozsvári református egyházközség jogi gondnoka, később a kolozsvári egyházmegye egyházkerületi képviselője, 1878-tól az egyházkerület igazgatótanácsának tagja, valamint az erdélyi egyházkerület képviselője 1881-ben a debreceni zsinaton.⁴³ Új tagja lett még a Házassági Főtörvényszéknek gróf Bethlen Géza, Balogh Károly, Turóczi Pál és dr. Szócs Emil.

Három évvel később választották meg⁴⁴ Kerekes József királyi tanácsost, akit 1869-ben Eötvös József közoktatási miniszter Kraszna-Középszolnok megyék tanfelügyelőjévé nevezett ki, 1876-tól pedig az előbbi két megyéből kialakított Szilágy megyében volt tanfelügyelő. Kerekes tagja volt ezenkívül „a veres kereszt-egylet, múzeum-egylet, mezei gazdasági egyesület választmányainak”, hat évig az egyházkerület igazgatótanácsának munkájában is részt vett, 1881-ben pedig képviselő volt a debreceni zsinaton is.⁴⁵ Újonnan választott tag volt még Nagy Sámuel és Veres Ákos.⁴⁶

1887-ben csatlakozott⁴⁷ a törvénykező fórum világi tagjaihoz Bihari Sándor, aki 1860-tól a marosvásárhelyi főiskolában a történet és a klasszika irodalom tanára, 1862-től 1879-ig az intézmény igazgatója, 1884-től gazdasági felügyelő volt.⁴⁸

1890-ben⁴⁹ lett az erdélyi református Házassági Főtörvényszék világi bírója Simó Lajos, országgyűlési képviselő, aki 1875 és 1881 között a magyar-láposi kerület képviselője, és a gazdasági bizottság előadója volt négy évig. 1882-ben egyházmegyeje algondnokává, később főgondnokává választotta. 1896-ban az erdélyi egyházkerület státuszgondnoka lett. 1884-ig a nagyilondai kerületet képviselte szabadelvű párti programmal, 1892-ben visszatért a magyar-láposi kerülethez, 1896-ban és 1901-ben ismét a nagyilondai kerületben lett képviselő.⁵⁰ Ugyanebben az évben választották meg Dózsa Gábort is.

Az 1892-es,⁵¹ utolsó világi bíróválasztás alkalmával három új tag került a grémiumba, kilenc régi tag mandá-

tumát újította meg az egyházkerületi közgyűlés.⁵² Márkus János mellett bekerült dr. Török István bölseleti doktor, aki 1882-től a kolozsvári református kollégium történelem tanszékének rendes tanára, majd a kollégium államilag segélyezett főgimnáziumának igazgatója volt,⁵³ valamint Geréb Márton, református főiskolai tanár, 1871-től a kolozsvári református főiskola oktatója, majd *inspector* professzora lett.⁵⁴

III. Az Utasítás

A Házassági Főtörvényszék – érezve a szabályozás jelentős hiátusát – már rögtön 1872-ben úgy határozott, hogy egy a házassági perek eljárására vonatkozó utasítást kell készítenie, amely az egyházmegyei házassági törvényszékek számára zsinórmértékül szolgálhat a per különböző stádiumaihoz, egységesítve ezzel a joggyakorlatot és megismerhetővé téve azt a jogkereső közönség számára is. A munkálatok elvégzésére egy bizottságot küldtek ki, amelynek elnöke Bata Mihály, míg tagjai Almási Sámuel, Benkő János, Szász Gerő és Szabó Károly voltak. A grémium jegyzőkönyvileg is rögzített feladata az lett, hogy

*„a perrendtartásra nézve összeszedvén a Bod Péter által dolgozott perrendtartásból⁵⁵ a még gyakorlatban, és érvényben álló szabályokat, a perrendtartásra vonatkozó közszinatti határozatokat, és a homályos szabályokat felvilágosító véleményezésükkel kitérve, készítenek egy perrendtartási törvényjavaslatot, s adják le egyházkerületi házassági törvényszékükhöz, melytől felülvizsgálván, az egyházkerületi közgyűlés elébe fogja terjeszteni”.*⁵⁶

A bizottság működéséről, illetve általa elkészített tervezetről azonban mind az egyházkerületi közgyűlés, mind pedig a Házassági Főtörvényszék jegyzőkönyvei hallgatnak.

A feladat elvégzetlen maradt, ugyanakkor a XVIII. századi jogforrások már nem voltak alkalmasak arra, hogy a jogszolgáltatás közvetlen forrásaiként szolgáljanak. A hiány pótlása egyre égetőbb szükség lett, végül a főtörvényszék 1881-ben újból bizottságok küldött ki annak érdekében, hogy a házassági bíráskodás élő szabályainak összegyűjtését és rendszerezését elvégezze.

1882. június 4-én Nagy Péter püspök, aki egyben a Házassági Főtörvényszék elnöke is volt, rendkívüli főtörvényszéki ülést hívott össze, ahol bejelentette, hogy a bizottság elkészült a szabálytervezettel, amit azonnal tárgyalás alá is vettek. A koncepció az lehetett, hogy az első, anyagi jogi rész a Bod Péter-féle házassági törvényrajznak afféle kivonata lesz. Maga a végleges, elfogadott szöveg is rögzítette, hogy „a felsorolt válási okokra vonatkozó e pontozatok csupán tájékozással szolgálnak, döntő erővel továbbra is az eddigi hatályban volt törvény, a Syn. Jur. Conn. birván”.⁵⁷ A jegyzőkönyv második fele nincs benne a könyvvé összefűzött jegyzőkönyvek között, de anynyi megállapítható az Utasítás születésével kapcsolatban, hogy a főtörvényszéken minden egyes szakaszt egyesével

vitattak meg, olykor jelentős módosításokkal korrigálva a bizottsági javaslatot.⁵⁸

Ez az egyedi bírói norma az összes erdélyi református házassági törvényszékre kötelező volt:

*„Ezen utasítás az egyházkerületi házassági főtörvényszék által helybenhagyatván, erdélyi evang. reform. egyházkerületünkben a házassági válóügyek törvénykezési ellátására nézve kötelező erejűvé válik; annak meg nem tartása vagy attól való eltérés, az illető egyházmegyei törvényszékekre és azok elnökeire szigorú felelősséget, esetleg büntetést hárít, oly téren járván el lelkiismeretlenül, mely a legszentebbet érinti – a családi életet, melyen nyugszik az állam jólléte, a társadalom boldogsága és az erkölcsi élet nagy czéljai, magasztos feladata.”*⁵⁹

Az említett alkalmazandó büntetésekről nem esett szó, annak tartalmára csak a fennmaradt levéltári emlékek további kutatása deríthet fényt.

Az Utasítás végrehajtásával az egyházkerületi Házassági Főtörvényszéket bízták meg.⁶⁰ A világi jog területén mindennapos végrehajtásra vonatkozó normának különleges jelentése van e helyütt. Az egyházmegyek és az egyházkerület közötti féltve őrzött vertikális feladat- és hatalommegosztás itt meglazulni látszik, mivel ezáltal – és a korábban tárgyalt büntetések kilátásba helyezésével – a kapcsolat a csupán első fokú, illetve másodfokú törvénykezési viszonyra szorító kapcsolatot túllépte, és megjelent valamiféle felügyeleti és az egységes jogalkotás megvalósítása érdekében normaalkotó szerepkör is.

Az 1882. június 4-én, Kolozsváron kiadott, a házassági válóügyek ellátására vonatkozó Utasítás ezzel az erdélyi matrimoniális törvénykezés jelentős jogforrása lett, amely az egyházmegyekben működő házassági törvényszékek számára rögzítette az eljárás szabályait az 1868-as törvények által kiváltott változásokkal egységesítve, számos helyen hivatkozva Bod munkájára. Részletes elemzésére azonban nem került sor, tartalmát ismertette *„Az egyházi közigazgatási kézikönyve”*,⁶¹ és Sztelho Kornél foglalkozott rendelkezéseivel *„A házassági elválás joga Magyarországon és az ország erdélyi részeiben”* című munkájában.⁶² A házasságról szóló 1894. évi törvény indokolása is számos helyen hivatkozta, ugyanakkor a hivatkozások számából is egyértelműen látszik, hogy a törvényalkotó is Bod Péter munkáját fogadta el autentikus jogforrásnak.⁶³

Az Utasítást négy részre osztották. Az első rész az „általános megállapításokkal” foglalkozott. Rögzítette a megsemmisítés és az elválás okait, ugyanakkor leszögezte, hogy a felsorolt okok csupán tájékoztató jellegűek, továbbra is a szokásjogi úton rögtől fogva alkalmazott *Synopsis juris connubialis* a házassági jog normáit tartalmazó „törvény”. A második részben tisztázták a házassági törvényszékek szerkezetét és hatáskörét. Ezt a perben való eljárás szabályai követték. Toldalékban tettek közzé számos ügyiratmintát, úgymint a helybeli lelkész bizonyítványát a sikertelen békéltetésről, a különvető levelet, az idéző utasítást, az „esperesi pecsétet”, a perfelvételt és az esketést. Háromféle ítéletmintát is közzétették a végelválásról, a házasság megsemmisítéséről és a *separatió*ról.

letesen fogalmaz, ugyanis a szavazatképes bírók egyházi vagy világi minőségét nem említi. Érdekes adalék lehetett volna, ha a jelen levő bírók létszámát végig tudjuk követni, ez azonban nem lehetséges, mivel számtalan helyen nem vagy csak felületesen rögzítették a jelenlevőket. Több helyen csak az egyháziak névsorát rögzítették, másutt csupán annyit jelöltek, hogy egyházi és világi bírók is jelen voltak: „Jelen évi közgyűlés jegyzőkönyvében megnevezett esperesek, jegyzők és választott világi bírák.”⁷⁶ Azon a jegyzőkönyvek alapján, amelyek pontosan rögzítették a jelenlevők névsorát, pedig kijelenthető, hogy gyakran előfordult, hogy a világi bírók kis számban jelentek meg.

A rendkívüli Házassági Főtörvényszék üléseire azokon kívül, akik hivatalból kötelesek voltak jelen lenni, a püspöknek három egyházmegyei esperest és két világi bírót kellett beszólítania.⁷⁷

Szász Domokos közjegyző a fegyelmezetlen gyakorlat miatt és a modern jogbiztonság elvének határozottabb szem előtt tartása érdekében az 1879. május 6-i rendkívüli ülésen egy határozati javaslatot nyújtott be. Azt ajánlotta, hogy ha a rendkívüli gyűlésen csak egy folyamodó fél nyújt be kérelmet, akkor a főtörvényszék hivatalnokain, a pert felküldő alszék elnökén és jegyzőjén kívül, be kell hívni a rendkívüli ülésre – a névkönyv sorrendje szerint – három esperest és két világi bírót mint székbrádat, ha pedig, a folyamodó felek száma kettő, akkor hat esperest és négy világi bírót, és így tovább.

A javaslatot végül azzal a módosítással fogadta el a Házassági Főtörvényszék, hogy meghagyták a püspöknek azt a jogát, amely szerint, ha valamely folyamodó fél a főtörvényszék egybehívásának addigi díját befizeti, akkor a főtörvényszék összes tagját egyszerre behívhatja.⁷⁸

A csupán a peres felek nevét és az ítéletet rögzítő jegyzőkönyvekből az ülések menetére vonatkozó további információ nem áll rendelkezésünkre. A szűkszavú feljegyzésekből kiderül azonban, hogy a főtörvényszéki ülésen nem vehettek részt sem a peres felek, sem pedig jogi képviselőjük. A másodfokú eljárást – amennyiben az alperes vagy a felperes kezdeményezte – az egyházmegyei törvényszéken kellett megindítani, ezt követően az esperes és a jegyző terjesztette fel az ügyet a főtörvényszék elé. Az ügyeket egyházmegyénként tárgyalták, az Utasítás szerint pedig azok az esperesek és jegyzők, akiknek egyházmegyéjéből felterjesztett pert éppen tárgyalta a törvénykező fórum, az ügy előadóiként vehettek részt az ülésen, de a dolog érdemére nézve szavazati joguk nem rendelkeztek.⁷⁹

A másodfokú fórum előtt bizonyításnak nem volt helye, csupán az alszéken lefolytatott per iratai alapján hozták meg végső, jogerős döntésüket. Ezt követően az előadó esperes és jegyző a per iratait visszakapta, és elhelyezte az egyházmegye levéltárában egy toldalékkal, amely a főtörvényszék ítéletét tartalmazta.

V. A Házassági Főtörvényszék gyakorlata

A Házassági Főtörvényszék mint másodfokú ítélkező fórum reformatórius jogkörrel rendelkezett, amelynek keretében fősabály szerinti jogkérdésben döntött. Az ítélet az elsőfokú határozathoz való viszonya alapján lehetett helyben hagyó, módosítással helybenhagyó, módosító vagy elutasító. Amennyiben az egyházmegyei házassági törvényszékek ítéletét nem változtatták meg, csupán annyit rögzítettek, hogy az „alszék ítélete helyben hagyatik”.⁸⁰

A módosítással helyben hagyó ítéletben a Házassági Főtörvényszék megváltoztathatta az első fokon döntést hozó fórum által hivatkozott jogcímet, a per tárgya feletti döntést, az esetleges jogkövetkezményeket és a perköltség viseléséről szóló rendelkezést.

A jogcímbeli változással kapcsolatos gyakorlat nem volt egységes, mivel egyaránt megtalálhatók voltak ezzel kapcsolatban a módosító és a módosítással helybenhagyó ítéletek is. Az egész ítéletet megváltoztatták egy 1879-ben hozott döntésben, amely úgy fogalmazott, hogy „az alszék ítélete megváltoztatásával felek a h. t. a 181–182. §-ai alapján választatnak el”.⁸¹

A változással elfogadó ítéletre példa Telegián Zsófia felperes Tinta János alperes elleni perének 1883-ban hozott másodfokú ítélete, amelynek megfogalmazása szerint az „alszék ítélete helyben hagyatik, azon változtatással, hogy a felek a 184. §. alapján választatnak el”.⁸² A jegyzőkönyvek alapján azonban megállapítható, hogy az utolsó évtizedre a második megoldás rögzült a joggyakorlatban.

A per tárgya feletti döntés másodfokú változtatására a legtipikusabb példa, amikor a felek engesztelhetetlen gyűlöletre hivatkoztak, ezek alapján az egyházmegyei törvényszék ki is mondta a házasság felbontását (végelválast), ezt azonban másodfokon hat hónap *separatióra* változtatták:

„Alszék ítélete megváltoztatással felek hat hora separaltatnak a hat hó elteltével alszék hozzon ítéletet és terjessze fel főt. püspök afitához ki felhatalmaztatik a végítélet kimondására.”⁸³

Számos esetben a jogcím és az az alapján hozott döntést nem korigálta a főtörvényszék, azonban a megfogalmazott jogkövetkezményeket módosította vagy kiegészítette. Egy 1877-ben hozott ítéletben helybenhagyták az alszék ítéletét azzal a „hozáadással”, hogy a bűnös alperest egyházi fenytésre ítélték másodfokon.⁸⁴

Számos olyan esetet is rögzítettek, amelyben a helybenhagyott ítélet több elemét is megváltoztatták. Egy 1897-es esetben például úgy határozott az egyházi ítélkező fórum, hogy az alszék ítéletét helybenhagyta, a szankció tekintetében viszont azzal a módosítással élt, hogy az alperest a liga alól felmentette, ugyanakkor – hatáskör híján – a gyermektartás kérdésével kapcsolatban a felperest a külhatóságához, tehát a hatáskörrel és illetékességgel rendelkező világi bírósághoz „utasította”.⁸⁵

Egy másik ügy kapcsán a bíróság csupán a házasság felbontásának a tényét hagyta változatlanul, ugyanakkor mind a jogcímet, „a 202-ik §-on választatnak el”, mind pedig a hűtlenül elhagyó és többszöri felszólítás ellenére visszatérni nem akaró alperest az egyházmegyei özvegyárvai pénztár számára tíz forint befizetésével büntették.⁸⁶

A püspöknek mint az erdélyi református Házassági Főtörvényszék elnökének különleges, az ítélezéshez kapcsolódó jogköre volt az a lehetőség, hogy a másodfokú fórum az első fokon keletkezett iratanyagok átvizsgálása során valamilyen igazolásbeli hibát vagy hiányt fedeztek fel, elutasítás nélkül, hiánypótlásra lehetett felhívni a peres feleket és az első fokon eljáró egyházmegyei házassági törvényszéket. Ebben az esetben is meghozták az ítéletet, jogerőre azonban csak abban az esetben emelkedett, ha a hiányzó okiratokat megküldték a püspöknek.

Egy 1877-es ügyben hozott ítéletben a főtörvényszék úgy határozott, hogy helybenhagyja az alszék ítéletét, „érvénybe lép alperes keresztlevele és az esketési bizonyítvány főt püspök úrhoz beküldésével”.⁸⁷ Ez a gyakorlat fennmaradt a magyarországi felekezeti házassági bíraskodás végéig, például 1894-ben úgy határoztak egy házasság felbontására vonatkozó perrel kapcsolatban, hogy az érvénybe csak akkor lép, ha a felperes megküldi keresztlevelet a püspök részére,⁸⁸ másutt ugyan ezt a perjogi lehetőséget a felek rendes esketési bizonyítványának hiányába kapták meg.⁸⁹

A püspöki levéltár mindmáig őriz olyan leveleket és okiratokat, amik az ítéletet követő hiánypótlás gyakorlatáról tanúskodnak.⁹⁰ 1873. december 31-én írt Ágoston Mózes esperes levelet a püspök részére, amelyben úgy fogalmaz:

„A közelebbi házassági Főtörvényszék, Kiskeréki Dobolyi Anna válóperében kimondott elvlasztó ítélet érvényességét, azzal függesztette fel, hogy ezen keresztlevelet méltóságodhoz felküldjem. Tisztelettel ide melkélve ime beterjesztem.”⁹¹

Fontos a levélben megfigyelhető adalék, hogy – a többi ilyen jellegű hiánypótláshoz hasonlóan – ezt sem közvetlenül a felek vagy a jogi képviselőjük terjesztette be, hanem az esperes, vagy más esetben a jegyző, aljegyző, ezzel is erősítve az okirat eredetiségét és hitelt érdemlő voltát.

A püspöki hatáskör azonban bizonyos esetekben szélesebb volt. Egy a Nagysajói egyházmegyében 1874. március 31-én tartott törvényszéki ülés jegyzőkönyvi kivonatának felküldésével a felperes jogi képviselője a következőt kérvényezte:

„Goldschmidt Antonia válóítelele mult 1873dik év november 11-én tartott főtörvényszékünk által 6 hónapi separatio változtatván kéri hogy ezen separatio ideje kiteltével Püspök atyafia bizassék meg a felülvizsgálával és ítélet kiadásával.”

Válaszul a Házassági Főtörvényszék azt a határozatot hozta, hogy

*„Goldschmidt Antonia válóügyében ha ő 6 hónap kiteltével külhatósági kényszerítésre sem kíván férjével együtt élni: alszék hozzon új ítéletet, és terjessze fel f. t. Püspök afiához, ki felhatalmaztatik az ítélet felül vizgálatára, s végellátására”.*⁹²

1880-ban a felperes végítélet kimondását kérte a főtörvényszéktől, amely formai szempontból nem látta akadályát a jogerős bontás kimondásának, mivel azonban a korábban megítelt *separatio* még nem telt le, ezért végzés formájában egy „szűkebb körű törvényszéket” delegált a püspök elnökle mellett Szász Gerő, Baló Sándor, Kolosváry Sándor és a közjegyző személyében, amelyet díjtalan eljárás mellett arra hatalmaztak fel, hogy a jelzett határidő leteltével kimondja a végítéletet.⁹³

A peres felek által benyújtott kérelem visszautasítására több forma is létezett attól függően, hogy a házasság felbontásának összerendelték-e, vagy eljárási hiba miatt a jogorvoslatnak nem volt helye.

Végzés formájában rendelték össze azokat a házasság felbontására, akiknek az ügyében a házasság felbontására nem találtak törvényes okot, például 1883-ban dr. Dezső Béla ügyében döntött így a bíróság, miután az erdélyi római katolikus szentszék hivatalból áttette a református – a felperes vallása szerinti – törvényszékre az ügyet.⁹⁴ Miklós Ilona felperes Balázs János alperes ellen indított perében az alperes azt kérelmezte, hogy az alszék által hozott ítéletet változtassák meg, és új bizonyítékok alapján újabb ítélet hozzanak. A főtörvényszék válasz formájában utasította el a kérelmet arra hivatkozva, hogy a törvény által „kijelölt menedékkal” határidőn belül nem élt.⁹⁵ Válasz formájában küldték vissza azokat a fellebbezett döntéseket is, amelyeknél a kulcsfontosságú okiratokat nem csatolták be.⁹⁶

VI. Összegzés

Az erdélyi református Házassági Főtörvényszék felállításától kezdve az erdélyi kálvinista felekezet házassági jogának legfelsőbb szerve volt. Ítélező tevékenysége mellett fontos jogfejlesztő szerepet is betöltött. Ennek eredménye volt az 1882-ben megalkotott Utasítás is, amely a Bod Péter által megalkotott „házassági törvényrajzon” nyugodott.

Az ítélező fórum működésében fontos szerepet játszottak a világi bírák, akik nem csupán a jogvégzett egyháztagek voltak, hanem számos alkalommal az erdélyi református egyházkerület köztisztviselőiben álló tagjai közül kerültek ki.

NAGY, PÉTER

Die Tätigkeit des Eheobergerichts in der siebenbürgischen Reformierten Kirche (Zusammenfassung)

Das Eheobergericht war das wichtigste und höchste Forum der kalvinistischen Ehegerichtsbarkeit in Siebenbürgen. Es wurde in den Rahmen der Kirchenorganisationsreform 1872 aufgestellt. Neben der Gerichtsbarkeit hat der auch eine sehr bedeutende Rolle in der kalvinistischen

Eherechtsentwicklung. Die im Jahre 1882 ausgearbeitete Vorschrift war das größte Ergebnis dieser Aufgabe. In der Arbeit des Eheobergerichts hatten die weltlichen Richter beachtenswerte Rolle, obwohl die juristische Bildung keine Voraussetzung war.

Jegyzetek

- ¹ Az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-3-IV-KRE-2 kód-számú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült.
- ² Mivel a források nem egységes formában írták a fórum nevét, ezért a tanulmányban a „Házassági Főtörvényszék” alakot használjuk.
- ³ LUKÁCS Olga: Az Erdélyi Református Egyház 19. századi újrászervezése a kálvini egyházszervezet tükrében. In PÁLFI József (szerk.): *Kálvini vonások a magyarok lelki arcán*. Debrecen–Nagyvárad, 2015, Hatvani István Teológiai Kutatóközpont – Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 257–259. p.
- ⁴ LUKÁCS 2015, 260. p.
- ⁵ *Tervjavaslat. Az erdélyi ev. ref. anyaszentegyház legfelsőbb testületének szervezéséről*. Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár (EREL) Főkonzisztórium Levéltár (FL) A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1869/71.
- ⁶ EREL FL A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1869/71. III. B. 1.
- ⁷ EREL FL A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1869/71. III. B. 2.
- ⁸ EREL FL A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1869/71. III. B. 3.
- ⁹ EREL FL A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1869/71. III. B. 4.
- ¹⁰ KOLUMBÁN Zsuzsánna: Az erdélyi református egyházalkotmányi megújulás, különös tekintettel az 1868. évi, egyházmegyére vonatkozó törvényre. In *Areopolisz. Történelmi- és társadalomtudományi tanulmányok V*. Csikszérda, 2006, Hargita Kiadóhivatal, 134. p.
- ¹¹ Szász Károly: Az erdélyi ref. anyaszentegyház szervezési kérdéseihez II. *Erdélyi Protestáns Közlöny*, 1871. 2. sz. 15. p.
- ¹² LUKÁCS 2015, 263. p.
- ¹³ Szász Károly: Az erd. reform. egyház-kerület új törvényéről. *Erdélyi Protestáns Közlöny*, 1871. 21. sz. 172. p.
- ¹⁴ EREL FL A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1871/32. VIII. B. 2.
- ¹⁵ EREL FL A3. Zsinati és közgyűlési jegyzőkönyvek 1871/32. IX.
- ¹⁶ *Kizárólagos Házassági Főtörvényszék jegyzőkönyve 1866–1885*. EREL Püspöki Levéltár (PL) A21 A püspöki levéltár iratai és jegyzőkönyvei, D. Jegyzőkönyvek, Házassági főtörvényszék (A21. D. KHF 1866–1885)
- ¹⁷ 1.–1882. H. F. Sz. *Utastítás a házassági válóügyek ellátására nézve az erdélyi evang. reform. egyházkerületben*. 9. §
- ¹⁸ *Az erdélyi evang. reformált Egyházkerület Kolozsvárt 1872-dik évi Augustus hó 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. és 26-ik napjain tartott közgyűlésének jegyzőkönyve*. 8. pont documente.bcucluj.ro/web/bibdigiti/periodice/erdelyevangreformaltegyhazkerulet/PDF/BCUCLUJ_FP_103922_1872.pdf (Egyhkr. közgy. 1872)
- ¹⁹ Egyhkr. közgy. 1872/25.
- ²⁰ Egyhkr. közgy. 1872/26.
- ²¹ Az egyházkerületi közgyűlés. *Erdélyi Protestáns Közlöny*, 1872. 34. sz. 270. p.
- ²² Egyhkr. közgy. 1872/38.
- ²³ Az egyházkerületi közgyűlés. *Erdélyi Protestáns Közlöny*, 1872. 35. sz. 275–276. p.
- ²⁴ Egyhkr. közgy. 1872/39.
- ²⁵ Egyhkr. közgy. 1872/49.
- ²⁶ Egyhkr. közgy. 1872/67. „Én N. N. mint az erdélyi helvéthitű egyházkerület (házassági főtörvényszékének vagy köz-főtörvényszékének) bírāja: esküszöm az Atya-, Fiu- és Szentlélek Istenre, hogy ezen hivatalomban hiven eljárók; ítéleteimet minden kedvezés vagy részrehajlás nélkül lélekismeretesen s a törvények értelmében fogom kimondani: senki szavazatát, véleményét fel nem fedezem; a hozott ítéletet senkinek idő előtt el nem beszélem: s teljes igyekezettel azon leszek, hogy ezen törvényszéken minden ítéletek a törvény és igazság szerint hozassanak. Isten engem úgy segítse!” A választás menete: Egyhkr. közgy. 1872/68–70.
- ²⁷ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. IV. kötet. Budapest, 1896, Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 23–24. p.
- ²⁸ IEF. BERTÉNYI Iván: *Bánffy Dezső és a nemzetiségi kérdés*. Doktori disszertáció. Budapest, 2005, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 15. p.
- ²⁹ SZINNYEI VII. 1900, 1121–1122. p.
- ³⁰ SZINNYEI XIII. 1909, 237–240. p.
- ³¹ HALÁSZ Sándor (szerk.): *Országgyűlési almanach 1886. Képviselőház*. Budapest, 1886, Athenaeum, 183–184. p.; STURM Albert (szerk.): *Új országgyűlési almanach 1887–1892*. Budapest, 1888, Nagel, 321–322. p.
- ³² Egyhkr. közgy. 1872/38.
- ³³ Az egyházkerületi közgyűlés. *Erdélyi Protestáns Közlöny*, 1872. 35. sz. 275. p.
- ³⁴ SZINNYEI III. 1894, 1030–1034. p.
- ³⁵ SZINNYEI XII. 1908, 189–190. p.
- ³⁶ SZINNYEI I. 1891, 1022–1024. p.
- ³⁷ Újraválasztott tagok: Szabó Károly, Incze Mihály, Gyarmathi Miklós.
- ³⁸ SZINNYEI IV. 1896, 13. p.
- ³⁹ SZINNYEI XI. 1906, 1246–1247. p.; HALÁSZ 1886, 147–148. p.
- ⁴⁰ NAGY Péter: Erdélyi református egyházjog és a realiztikus történeti-jogi iskola. *Jogtörténelmi Szemle*, 2017. 4. sz. 36–38. p.; NAGY Péter: A tudományos jogszabálygyűjtemények történetéhez – Corpus Statutorum Hungariae Municipalium. In BALOGH Judit – KONCZ Ibo-lyta Katalin – SZABÓ István – TÓTH J. Zoltán (szerk.): *65 Studia in honorem István Stipta*. Budapest, 2017, Károli Gáspár Református Egyetem Állam és Jogtudományi Kar, 296–304. p.; STIPTA István: *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve*. Szeged, 2015, Pólay Elemér Alapítvány, 110–114. p.
- ⁴¹ Egyhkr. közgy. 1883/19., 26. Újraválasztott tagok: Szabó Károly, Gyárfás Domokos, Gyarmathi Miklós, Roth Pál, dr. Kolozsvári Sándor, br. Inczédi Zsigmond.
- ⁴² KENYERES Ágnes (szerk.) *Magyar Életrajzi Lexikon*. I. kötet. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó, 304. p.
- ⁴³ SZINNYEI V. 1897, 487–488. p.
- ⁴⁴ Egyhkr. közgy. 1886/34. d)
- ⁴⁵ SZINNYEI VI. 1899, 47–49. p.
- ⁴⁶ Újra választott tagok: Gáspár János, Csató János, Gyárfás Domokos, Gyarmathi Miklós, Róth Pál, Kolozsvári Sándor, Jenei Victor, Szabó Károly, gr. Bethlen Géza
- ⁴⁷ Egyhkr. közgy. 1887/24.
- ⁴⁸ SZINNYEI I. 1891, 1063–1064. p.
- ⁴⁹ Egyhkr. közgy. 1890/40. c)
- ⁵⁰ HALÁSZ 1886, 151. p.; STURM 1888, 296. p.; STURM 1892, 309. p.; STURM Albert (szerk.): *Országgyűlési almanach 1897–1901*. Budapest, 1897, 339. p.; STURM Albert (szerk.): *Országgyűlési almanach 1901–1906*. Budapest, 1901, 359–360. p.

- ⁵¹ Egyhkr. közgy. 1892/46.
- ⁵² Nagy Sámuel, Kerekes József, Gyarmathy Miklós, Simó Lajos, dr. Kolosvári Sándor, Dózsa Gábor, Csató János, gróf Bethlen Géza, Bihari Sándor.
- ⁵³ SZINNYEI XIV. 1914, 483–485. p.
- ⁵⁴ SZINNYEI III. 1894, 1145. p.
- ⁵⁵ Bod Péter említett munkája: BOD, Petrus: *Judiciaria fori ecclesiastici praxis, seu de modo procedendi in judiciis ecclesiasticis liber singularis quem propriis et volentium usibus concinnavit*. Cibinii, 1757, Excudebat Samuel Sárdi.
- ⁵⁶ EREL A21. D. KHF 1866–1885. *Az erdélyi ev. ref. egyházkerület Kolozsvárt 1872-dik évi augusztus 20. 21. 22. 23. 24. 26. 27-ik napjain főtiszteletű Püspök Nagy Péter aa elnökle alatt tartott házassági törvényszékének Jegyzőkönyve*. 3. sz.
- ⁵⁷ 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás 4. §
- ⁵⁸ *Házassági főtörvényszék 1882. június 4-én tartott rendkívüli ülésének jegyzőkönyve*. EREL A21. D. KHF 1866–1885, 699–662. p.
- ⁵⁹ 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás 79. §
- ⁶⁰ 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás 80. §
- ⁶¹ EÖTVÖS Károly Lajos – BEÖTHY Zsigmond: *Az egyházi közigazgatás kézikönyve I.* Budapest, 1889, Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, 286–289. p.
- ⁶² SZTEHLO Kornél: *A házassági elválás joga Magyarországon és az ország erdélyi részeiben*. Budapest, 1890, Franklin, 41, 65–76, 210–223. p.
- ⁶³ Törvényjavaslat a házassági jogról. *Képviselőházi irományok*, 1892. XV. kötet. 513. sz. 51, 56, 124, 153, 156, 162, 163, 256. p.
- ⁶⁴ 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás 10. §
- ⁶⁵ Egyhkr. közgy. 1887. április 28–30-án és május 1-én tartotta üléseit.
- ⁶⁶ Egyhkr. közgy. 1891. június 17.
- ⁶⁷ Az erdélyi református Házassági Főtörvényszék rendes üléseinek listája a jegyzőkönyvek alapján: 1866. június 12., 14.; 1867. július 1., 2., 3., 5., 6., 7., 8., 10., 11.; 1868. június 22., 23., 25., 26., 27., 28., 29., július 1., 2.; 1869. június 7., 9., 10., 11., 12., 14., 15., 16.; 1870. június 27., 28., 29., 30.; július 1., 2., 3., 4., 5.; 1871. június 19., 20., 21., 22., 24., 25., 26., 27., 28.; 1872. augusztus 20., 21., 22., 23., 24., 26., 27.; 1873. november 3., 4., 5., 6., 7., 8., 11., 12.; 1874. április 15., 16., 20., 21.; 1875. május 25., 26., 27., 28., 29., 31.; június 1.; 1876. június 13., 14., 15., 18., 19.; 1877. május 28., 29.; június 3., 4., 5.; 1878. június 19., 22., 23., 24.; 1879. november 4., 6., 7.; 1880. május 24–27.; 1881. június 16., 17., 18.; 1882. június 2., 6., 7.; július 4.; 1883. május 19–22.; 1884. június 6–11.; 1885. június 1–3.; 1886. június 21.; 1887. május 1. 2.; 1888. október 2., 3., 4., 5.; 1889. október 10. 11., 12.; 1890. november 7., 8., 9.; 1891. szeptember 29., 30.; október 1., 2.; 1892. szept. 14.; 1893. november 7. 8. 9.
- ⁶⁸ EREL PL A21 A püspöki levéltár iratai és jegyzőkönyvei, D. Jegyzőkönyvek, Házassági főtörvényszék, D9. A Házassági Főtörvényszék Jegyzőkönyve 1885–1895. 94. p. 1891. 243. sz.
- ⁶⁹ EREL A21 D9. 1885–1895. 1892. 99. p. 1. sz.
- ⁷⁰ 1894. április 2. 3.; 1894. november 3.; 1895. március 19.; 1895. június 23.
- ⁷¹ 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás 10. §
- ⁷² Az erdélyi református házassági főtörvényszék rendkívüli üléseinek listája a jegyzőkönyvek alapján: 1874. november 11.; 1875. július 30.; 1876. augusztus 17.; 1878. október 8.; 1879. március 7.; 1879. május 6.; 1879. szeptember 29.; 1879. december 20.; 1880. július 9.; 1880. november 30.; 1880. december 28.; 1881. január 18.; 1881. augusztus 29.; 1881. október 30.; 1882. augusztus 30.; 1882. október 2.; 1882. november 23.; 1883. február 15.; 1883. augusztus 19.; 1883. október 11.; 1883. november 16.; 1883. december 28.; 1884. április 4.; 1884. július 23.; 1885. szeptember 22.; 1885. szeptember 23–24.; 1886. április 15.; 1886. május 17.; 1886. február 2.; 1886. augusztus 18.; 1886. november 18.; 1887. október 31.; 1887. november 1.; 1888. február 7.; 1888. március 13.; 1888. március 24.; 1888. november 16.; 1889. február 19.; 1889. április 25.; 1889. június 21.; 1890. február 27.; 1890. március 15.; 1890. július 1.; 1891. március 7.; 1891. május 12.; 1891. június 17.; 1892. május 6.; 1892. július 17.; 1892. december 28.; 1893. január 31.; 1893. április 26.; 1893. május 30.; 1893. július 7.; 1895. január 4.; 1895. július 15.; 1895. augusztus 29.
- ⁷³ EREL A21. D. KHF 1866–1885. 483. p. Az erdélyi ev. ref. egyházkerületi házassági főtörvényszék rendkívüli üléseinek jegyzőkönyve. 1879. mart. 7. maj. 6. sept. 29. dec. 20. 1–2. p.
- ⁷⁴ EREL A21. D. KHF 1866–1885. 485–486. p. Az erdélyi ev. ref. egyházkerületi házassági főtörvényszék rendkívüli üléseinek jegyzőkönyve. 1879. mart. 7. maj. 6. sept. 29. dec. 20. 2–5. p. 3–4. sz.
- ⁷⁵ 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás 12. §
- ⁷⁶ EREL A21 D. Házassági főtörvényszék, 1877. 435. p.
- ⁷⁷ 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás 13. §
- ⁷⁸ EREL A21 D. Az erdélyi ev. ref. egyházkerületi házassági főtörvényszék rendkívüli üléseinek jegyzőkönyve. 1879. mart. 7. maj. 6. sept. 29. dec. 20. 1879. május 6. 9.
- ⁷⁹ 1.–1882. H. F. Sz. Utasítás 11. §
- ⁸⁰ EREL A21 D. Az erdélyi ev. ref. egyházkerületi Házassági főtörvényszék rendes üléseinek jegyzőkönyve 1879. november 4–7. 14. sz.
- ⁸¹ EREL A21 D. Az erdélyi ev. ref. egyházkerületi Házassági főtörvényszék rendes üléseinek jegyzőkönyve 1879. november 4–7. 1. sz.
- ⁸² EREL A21 D. Az erdélyi evang. reform. egyházkerület Házassági Törvényszékének Kolozsvárott, 1883. május 19–22-én tartott rendes üléseiről vezetett Jegyzőkönyv, Gyulafehérvári egyházmegyéből, 2.
- ⁸³ EREL A21. D. KHF 1866–1885. 448. p. 101. sz.
- ⁸⁴ EREL A21. D. KHF 1866–1885. 453. p. 166. sz.
- ⁸⁵ EREL A21. D. Az erdélyi ev. ref. egyházkerületi Házassági főtörvényszék rendes üléseinek jegyzőkönyve 1879. november 4–7. 2. sz.
- ⁸⁶ EREL A21 D. Az erdélyi ev. ref. egyházkerületi Házassági főtörvényszék rendes üléseinek jegyzőkönyve 1879. november 4–7. 13. sz.
- ⁸⁷ EREL A21 D. Az erdélyi ev. ref. egyházkerület 1877 Május 28-án kedden Kolozsvárt főtiszteletű püspök: Nagy Péter elnökle alatt tartott házassági főtörvényszék jegyzőkönyve, 32.
- ⁸⁸ EREL A21 D9. 1885–1895. 1894. november 6. 170.
- ⁸⁹ EREL A21 D9. 1885–1895. 1894. november 6. 171.
- ⁹⁰ EREL PL A21 A püspöki levéltár iratai és jegyzőkönyvei 5-1874; 1269-1874.
- ⁹¹ EREL PL A21 A püspöki levéltár iratai és jegyzőkönyvei 5-1874.
- ⁹² EREL A21. D. KHF 1866–1885. 334. p. 124. sz.
- ⁹³ EREL A21. D. Az erdélyi ev. ref. egyházkerület rendkívüli házassági főtörvényszékeinek jegyzőkönyve. 1880. november 30. 2.
- ⁹⁴ EREL A21. D. KHF 1866–1885. 717. p. Házassági Rendes Törvényszék 1883. 149. sz.
- ⁹⁵ EREL A21. D. KHF 1866–1885. 449. p.; 1877 Házassági főtörvényszék jegyzőkönyve 114. sz.
- ⁹⁶ EREL A21. D. KHF 1866–1885. 522. p.; Az erdélyi ev. ref. egyházkerületi Házassági főtörvényszék rendes üléseinek jegyzőkönyve. 1879. november 4–7. 187, 189. sz.



László Balázs

A komisz, a bicskás és a királyi főügyész

A leveldi Kozmák hivatali és civil élete¹

I. A leveldi Kozma család a magyar történelemben

A magyar állam-, művészet- és tudománytörténetben számos olyan család (például a Batthyányak, az Esterházyak, a vársárosnaményi Eötvösök) ismert, amelynek több tagja írta be magát politikai, művészeti vagy más közéleti tevékenységével a történelemlényekbe. E kiemelkedő történelmi személyiségeket felvonultató családok – a képzéshez és a tisztségekhez való hozzáférés nagyobb esélyéből is adódóan – jellemzően főnemesi családok voltak. Hozzájuk képest méltatlanul kevés szó esik a középbirtokosi állású, főként katonai, majd mindinkább értelmiségi pályán jeleskedő leveldi Kozmákról.

A leveldi Kozma család legismertebb tagja a XIX. század kiemelkedő jogásza, az ország első királyi főügyésze, Kozma Sándor. Felmenői és leszármazottai között azonban az elmúlt csaknem fél évezredben várkapitányok, katonák, költők, jogászok, hivatalnokok egész sora ismerhető meg, akiknek érdemeiről méltatlanul keveset tudunk.

Az alábbiakban a leveldi Kozmák hivatali és civil életének fontosabb állomásait tekintem át, döntően Kozma Sándor főügyész unokájának, Kozma Györgynek közel három évtizedes hivatali pályája végén, miután – ahogy ő fogalmaz – rászakadt „az olcsó időnek hasztalan soka”, alapos kutatómunkával megírt, Budapest 1940-ben, magánkiadásban, 200 számozott példányban megjelent családtörténelmi könyvére támaszkodva, de kiegészítve azt más forrásoknak a Kozma család tagjaival kapcsolatos

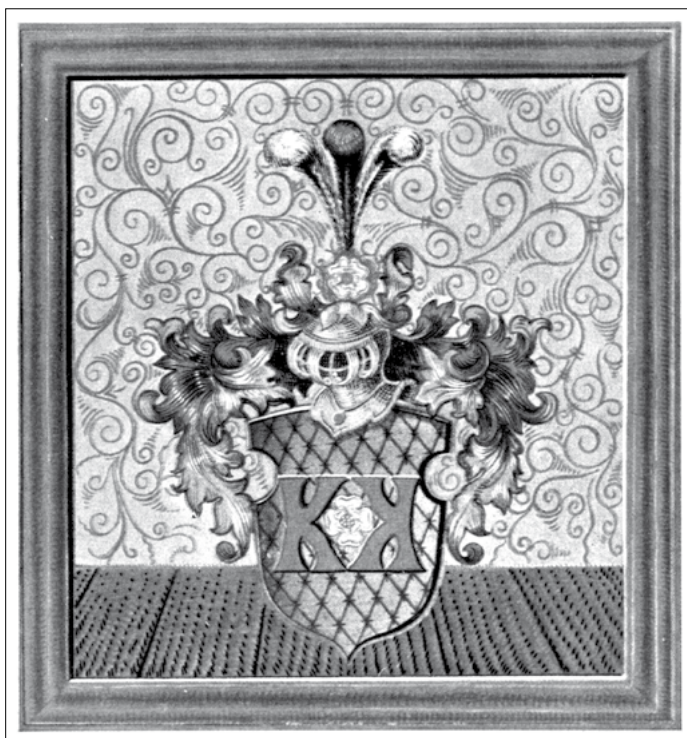
adataival is.² Teszem ezt azért is, mert Kozma György feltételezhetően érdekes és olvasmányos műve – a példányszámra is tekintettel – nehezen hozzáférhető, tartalma azonban feltétlenül szélesebb körű megismerésre érdemes.

II. Az oklevélszerző Kozma Kelemen és a lövöldi birtok

A források szerint a középbirtokos nemesi leveldi Kozma család néhány száz holdnál nagyobb birtokkal soha nem rendelkezett, a XIX. századtól pedig a mind ékeesebb katonai eredmények mellett egyre inkább az értelmiségi pályákon jeleskedtek a család tagjai. A „leveldi” előtagot mégis egy XVI. századi birtokadományhoz szokás kötni, amely az akkori Lövöld, a mai Városlőd településre utal. A család történetének első írásos emléke ugyanis az I. Ferdinándtól 1535-ben kapott *armalis*, amelyben a király a „nemes leveldi Kozma Kelemennek” és fivéreinek,

valamint ezek leszármazottjainak, Kelemen hű szolgálatai miatt nemességet és címet adományozott, teljes nemesi címerhasználatot, továbbá pápai házukra adómentességet engedélyezett.³

Az oklevél szerint a családi címer „égszínű pajzs, melynek közepén mindkét részről fehér rózsát bezáró két arany betű van”. Kozma György közli a családi címernek Sulica Szilárd általi, a *Turul* 1927. évfolyamában megjelent részletesebb leírását is. Eszerint az



A családi címer⁴

„kék pajzs közepén kis ezüst rózsza, melyet jobbról és balról egy-egy arany K betű két-

két szembenéző szára zár körül; a pajzs fölötti sisakon ugyanoly nagyságú és színű rózsza, mint a pajzsban, a rózsából három strucc toll nő ki, melyek közül a középső piros, a másik kettő pedig ezüstszerű; a takarók színe mindkét oldalról kék-arany”.⁴

Annak megítélése, hogy Kelemennek és a Kozma családnak 1535-ben pontosan mi lehetett a viszonya Lövöldhöz, nem áll vitán felül. Ormos Mária a Kozma Sándor unokájáról, Kozma Miklósról szóló könyvében egy Kozma Miklós által írt levelet idézve úgy fogalmaz: „új címeres levelet és a városlödi donációt kapta” Kelemen, aki a belharcokban Szapolyai Jenő (János) erdélyi vajdával szem-

ben Habsburg Ferdinánd mellé állt.⁶ Meg kell jegyezni azonban, hogy az *armalis*, a címeres nemesítő levél lényege – miként ez Béli Gábornak a nemesség megszerzési formáinak csoportosításából kitűnik – éppen az, hogy a király birtokadomány nélkül is nemesítheti a címzettet.⁷

A Kozma Sándorról és családjáról szóló írások rendszerint úgy fogalmazzák, hogy Lövöld minden bizonynyal a Kozmák birtoka volt már Kelemen előtt is, erre a szerzők többsége bevallotta az 1535. évi oklevél „nemes leveldi Kozma Kelemen” címzéséből következőt. Ezt azonban maga Kozma György is árnyalja, amikor azt írja, hogy a Kozmák régi nemességével kapcsolatos családi hagyomány szerint Kozma Kelemen erdélyi nemes családból származhatott, onnan költözött Veszprém megyébe, és Ferdinánd pártjára állva a korábbi nemességének bizonyítása érdekében volt szükséges, hogy újabb nemesi kiváltságlevelet kapjon.⁸

Ugyancsak e pontosabban nem azonosított „családi feljegyzésekre” és „családi hagyományra” hivatkozik a *Turul* hasábjain Kozma György bátyja, Miklós, amikor arra utal, hogy a család az erdélyi kézdiszentléleki (Kézdiszentléleky) családdal állhat rokoni kapcsolatban. E fejtegetése során azonban már – az Ormos Mária által hivatkozott levéltől eltérően – maga is arra a következtetésre jut, hogy Kozma Kelemen 1535-ben tényleges adományt nem kapott Lövöldön, hanem ott már röviddel az *armalis* kelte előtt rendelkezett valamiféle birtokkal, amelyet még vélhetően Szapolyai Jánostól kapott.⁹ Kozma Miklós fenti következtetésével ellentétben Nagy Iván a Magyarország történelmi családait bemutató több kötetes művében a XIX. század közepén a kézdiszentléleki Kozma család négy tovább élő ágát jelöli meg, azonban a leveldi Kozmákkal ezek rokonságát nem mutatja ki.¹⁰

Ami a középkori okleveles forrásokat illeti, Lövöld – vélhetően – legkorábbi írásos említése 1240-ból való.¹¹ Ezt követően 1535-ig a települést (Hölgykő, majd Lövöld megnevezéssel) több oklevél említi, azonban tulajdoni viszonyainak alakulása hézagmentesen nem tárható fel. Számolni kell azzal is, hogy egyazon településen egyidejűleg a királynak, valamely világi földesúrnak és az egyháznak is lehettek birtokrészei.

Mindenesetre abból, hogy az 1535. évi *armalis* már leveldinek nevezi Kelemen, valamint az *armalis* birtokadomány nélküli nemesítő jellegéből is következtethetünk arra, hogy Kelemen nem ezzel a levéllel együtt kapta a lövöldi birtokot. A források alapján a Kozmáknak (akár 1535 előtt is) lehetett birtoka Lövöldön, de ez nem azonos azzal, mint ha ők lettek volna a település földesurai. Logikailag elfogadható továbbá Kozma Györgynek az az érvelése is, miszerint a Szapolyaival szembe forduló nemes Kozma Kelemen azért kaphatott Ferdinándtól birtokadomány nélküli nemesítő levelet, mert Erdélyből az ország nyugati felébe települve vélhetően nem tudta nemességét a család korábbi oklevelével igazolni. Hogy Kozma Kelemen esetleg erdélyi nemesi családból származott, ennek az sem mond ellent, hogy az 1535-ös oklevél úgy fogalmaz: Kelemen és fivereit a „homályos és nemtelen” állapotból emeli ki, mivel ez bevett forma volt a korabeli nemesítő (vagy nemességet megerősítő) levelekben.

III. A család három ágának kialakulása, a Vas megyei és a nemesvámosi ág

Az oklevélszerző Kelemen Kozma Sándor királyi főügyész tizedfokú egyenes ági felmenője, a pápai vár kapitánya volt. Az 1535. évi *armalis*ban említett fiverei, Pál és Gergely fiú utódok nélkül haltak meg, így a Kozma nevet Kelemen ága vitte tovább. Kelemen egyetlen fiúgyermek, György örökölte apjától a lövöldi birtokot, és hozzá hasonlóan a pápai vár kapitánya volt, ennek egyetlen fia, György pedig a katolikus felekezettől áttért a református hitre, és egyházában presbiteri tisztséget töltött be.¹²

A református presbiter Györgynek szintén egyetlen fiáról van tudomásunk, aki ugyancsak a György nevet viselte. Veszprém vármegyei esküdként, majd pápai vicebíróként ő az első a családban, aki az igazságszolgáltatás területén fejtette ki fő tevékenységét. Az ő korára tehető a család anyagi háttérének megrendülése, mivel az 1639-ben török fogságba esett fiainak kiváltása érdekében kénytelen volt elzalogosítani a pápai családi házat. Ilona és Erzsébet nevű lányai mellett János, György és Ferenc tekinthetők a család három ága fejének, feltehetően volt azonban egy negyedik fiúgyermek is, akit – Jánossal szemben – már nem tudott kiváltani a török fogságból, mivel a fiú ott elhalálozott.¹³

János, akitől a család Vas megyei ága ered, török fogsága után apjához hasonlóan vármegyei esküdt volt Pápan. Fia, István és annak gyermeke, Péter saját birtokaikon gazdálkodtak, Péter fia, János saját gazdaságának vitele mellett a Szapáry család tisztartója volt, és ő az, aki Vas vármegyével szemben a család nemesi származását igazolta.¹⁴ János fia, József 1809-ben Győrnél harcolt Napóleon serege ellen, majd 1815-ben a franciaországi, 1821-ben a nápolyi hadjáratban vett részt. Vele kezdődik a leveldi Kozma család sikeres katonai pályát befutott tagjainak nem jelentéktelen sora. Józsefnek öt lánya mellett egyetlen fia született, Károly, aki azonban hároméves korában elhunyt. Kozma György szerint a Vas megyei ág fejének tekintett Jánosnak nagyobb számban további leszármazói is voltak és vannak, akiknek pontos leszármazási rendje ma már nem mutatható ki.¹⁵

Az előbb említett György másik fiától, a Nemesvámosra költözve ott házat és malmot szerzett Györgytől eredeztethető a leveldi Kozma család igencsak kiterjedt nemesvámosi ága, amelynek tagjai elsősorban gazdálkodók voltak, míg későbbi leszármazottaik közül többen is a katonai pályán jeleskedtek. Ezen ág három fiúági tagja harcolt a napóleoni háborúkban, kilenc pedig az első világháborúban.¹⁶

IV. A pápai ág leszármazása Kozma Sándorig

A vármegyei esküdt Györgynek – az említett János, György és az ismeretlen nevű fiú mellett – negyedik fiúgyermek, Kozma Ferenc, apjához hasonlóan vármegyei

esküdött volt Pápan, ő örökölte a lövöldi birtokot, és tőle származik a leveldi Kozma család pápai ága. Ferenc fiáról, Istvánról csupán annyi adat ismert, hogy három fia volt, István, György és Ferenc, akik 1733-ban (Nagy Iván közlése szerint január 24-én¹⁷) az 1535. évi *armalis* felmutatásával a Helytartótanács által kiküldött bizottság előtt igazolták Kozma Kelemtől való leszármazásukat és nemességüket. István és Ferenc református presbiterek voltak, majd utóbbi 1744-ben a pápai és a lövöldi birtokot elcserélve Balatonudvariban kezdett gazdálkodni. Ferenc fiáról, Jánosról és Mártonról bővebb adatt nem maradt az utókorra, csupán annyi, hogy a vászolyi és balatonudvari birtokok kezelését apjuk után Márton vette át.¹⁸

Kozma Mártonnak három leánygyermeké után 1750-ben született egyetlen fia, János, a családban az első, aki lótenyésztéssel foglalkozott. 1796-ban a Veszprém vármegyei *fiscusszal* szemben indított perben ő is az 1535. évi nemesítő levéllel igazolta nemességét. Ha elfogadjuk Kozma Györgynek a Jánosról közölt előbbi adatait, és a két esemény feltehető azonosságát, úgy vélhetően helytelenül jegyezte fel Nagy Iván, hogy János 1759. február 7. napján hirdette ki nemességét Veszprém megyében.¹⁹ János Udvardiban gazdálkodott, és több elődjéhez hasonlóan a helyi református egyház ügyét is szíven viselte, templomépítési akciót kezdeményezett, majd ő lett az építkezés gondnoka. Idősebbik fia, aki maga is a János nevet viselte, szintén érdeklődést mutatott a lótenyésztés iránt, részt vett az 1809-es győri csatában, majd két évvel később egyik lova agyongázolta.²⁰

Az idősebb Jánosnak két leánygyermek mellett még egy fia született, Kozma Ferenc, a majdani első királyi főügyész édesapja. Ő, miként Vende Ernő írja, fiatalkorában azon ifjak körébe tartozott, akiket Széchenyi István apja, Széchenyi Ferenc – mert bennük „magasabbra törekvő lelket sejtett” – maga köré gyűjtött, hogy megismertesse velük a nagyobb és műveltebb körök szokásait, hogy a közszellem gócpontjaként arról tanácskozzanak, mit tehetnének a nemzeti művelődés emelésére.²¹ Kozma Ferenc végzettségét tekintve jogász volt, 1813-ban ügyvédi vizsgát is tett, Széchenyi Ferenc titkára, majd Kőrös-hegyre költözve a Somogy megyei Széchenyi-uradalom tisztügyésze, később pedig a Somssich-uradalom tisztügyésze is lett. Felkerült Somogy vármegye nemeseinek listájára, majd vármegyei tisztügyész, 1833-tól vármegyei táblabíró, 1848-ban pedig törvényszéki bírósági lett. Tisztügyészként fiatal jurátusokat is tanított – többek között Kerkapoly Károly későbbi (1870–1873) pénzügyminisztert és Szögyény-Marich László majdani főkamaramestert, tárnokmestert, országbírót. 1858. április 26-án, az általa vásárolt vagy oldalági öröklés útján szerzett sörnyei birtokon halt meg. A Somogy vármegyében kifejtett tartalmas szolgálatával kapcsolatban írta róla unokája, a költő Kozma Ferenc (művésznéven Bárd Miklós): „öregapám híven szolgált, magánál jobban a megyét”.²²

V. Kozma Sándor oldalági rokonai, Kozma Ferenc miniszteri tanácsos és Perczelné Kozma Flóra

Három idősebb leánytestvérük mellett Kozma Sándor öccse volt Ferenc, aki apjuk sörnyei birtokán született, majd édesanyjuk korai halála miatt fivérével együtt a Sopron vármegyei Keresztény községbe került. Kozma György közlése szerint eleven és nem túl jó tanuló gyermek volt, ezért a fényes hivatali-értelmiségi pálya helyett számára a katonai pálya jelentette a lehetőséget. 1843-ban a varasdi határezred kadétjaként felvételt nyert a belovári kadétiskolába, 1845-től kezdve udvari testőr Bécsben, majd amikor 1848 szeptemberében több társával együtt kérte elbocsátását a kötelékből, kérésüket megtagadták, ezért megszökött Bécsből, és a magyar hadügyminisztériumnál jelentkezve honvédnek állt, harcolt többek között Pákozdnál, Kápolnánál, Nagysallónál, Szeghegyénél, majd Temesvárnál, végtére már századparancsnokként. Mindezek miatt Világos után körözés alatt állt, és rokonainál bujdosott mindaddig, amíg menlevelet nem kapott. Ennek részleteiről a családtörténelmi leírás sem tudott beszámolni, kegyelem hiányában azonban aligha köthetett volna házasságot 1851-ben. Házasságkötése után a gazdálkodás és a lótenyésztés területén tett szert ismertségre.

1860-ban, amikor az Októberi Diploma kiadását követően megkezdődött a vármegyéek restaurációja, Ferenc a vármegyei bizottmány tagjaként vett részt a közgyűlésen. Mivel a főszolgabírói tisztséget nem fogadta el, a főispán tiszteletbeli főszolgabíróvá nevezte ki, és – szintén tiszteletbeli pozícióként – a békebírói testület elnökévé választották. Tagja lett Fejér vármegye gazdasági egyesülete igazgatóválasztmányának és a Magyar Földintézet megyei bizottmányának. 1861-ben, a Duna áradásakor közszolgálatként vállalta az árvédelem központi felügyeletének feladatát, majd ugyanebben az évben a Fejér vármegyei alispán felkérésére vármegyei biztosként szervezte meg a keleti marhavész ellen szükséges védelmi intézkedéseket, mígnem egészségi állapota miatt felmentését kellett kérnie. A vármegyei közéletben még 1865–66-ig részt vett, azonban miután csalatkozott az 1865-ben hivatalba lépett új megyei főispánban, Szögyény-Marich Lászlóban, visszautasította a neki felajánlott árvaügyi táblabírói állást, majd eltávolodott a vármegyei közügyektől. Romló vagyoni helyzete mindinkább arra ösztönözte, hogy összekötésesein keresztül nagyobb anyagi biztonságot nyújtó hivatali állást találjon magának.

1866 végén a kormány félhivatalos lapjának, a *Sürgönynek* kezdett dolgozni, az év közepén azonban már a Földművelés, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztériumba kapott titkári kinevezést, ahol első megbízatása az Erdélyben pusztító keleti marhavész megfékezése volt. Ezt követhette munkásságának kiteljesedése, amikor is a katonai fennhatóság alól polgári kézbe kerülő lótenyésztés ügyét bízták rá 1869-től. Kiváló tenyészpéldányok beszerzésével, új tenyésztési módszerekkel, a fogarasi ménes 1875-ben történt felállításával, mintagazdaságok kialakításával és a vármegyei lótenyésztési bizottságok intézményesíté-

sével a magyar lótenyésztést felvirágoztatta és világszínvonalra emelte, 1885-ben pedig nemzetközi lókiállítás szervezett Budapesten. Tevékenysége nemzetközi körökből is elismertséget hozott Kozma Ferenc számára. Fáradozó, negyedszázados szolgálata során hivatalában – számos elismerés, kitüntetés mellett – elérte a legmagasabb nem politikai beosztást, osztálytanácsosi kinevezést kapott.²³ 1892-ben hunyt el, haláláról – és életének jelentős állomásairól – a *Vasárnapi Ujság* is beszámolt az alábbi összefoglalással: „szakember volt és erélyes”.²⁴

Ferencnek egyetlen gyermeke született (a későbbi Perczel Ferencné) Flóra, a leveldi Kozma család első női alakja, aki a vármegyei, majd országos szinten is jelentős pályát befutott Kozmák sorában a férfiak hegemoniáját megtörhette (még Kozma György is csak neki szentelt önálló fejezetet könyvében). Kozma Flóra 1884-ben házasodott be az ugyancsak közismert történelmi személyeket felvonultató Perczel családba, amelynek akkor élő tagjai közül férje, Ferenc a Magyar Mezőgazdák Szövetségének a vezérigazgatója lett, annak Dezső fivére későbbi belügyminiszter (1895–1899); apjuk, Béla korábbi igazságügy-miniszter (1875–1878), majd 1884-től 1888-ig a Kúria elnöke; ennek fivérei pedig többek között Perczel Mór 1848–49-es honvédtábornok, valamint Miklós honvédezredes és a kiegyezés után pécs-baranyai főispán.

Kozma Flóra a férjével együtt áttért az unitárius hitre, és a magyar unitarizmus egyik legismertebb képviselőjeként a Dávid Ferenc Egylet díszelnöke, a Protestáns Nőegyesületek Szövetségének társelnöke lett. Újságírói tevékenységet folytatott, Kis Bibliát állított össze gyermekeknek, és női imakönyvet terjesztett. A Magyar Nőegyesület Szövetsége választójogi szakosztályának alelnökeként harcolt a női választójog elismeréséért, de munkásságában törekedett a nők anyai és szociális feladatai ellátásának támogatására, a nők ezzel kapcsolatos oktatásának, felvilágosításának előmozdítására is.²⁵ A felekezetek közötti együtt munkálkodásra törekvő, egyházi és világi körökben is széles körű elismerést kiváltó munkásságát életének utolsó éveire már kisebb figyelem kísérte, az utókor pedig méltatlanul elhanyagolta emlékét.²⁶

VI. Kozma Sándor királyi főügyész

A leveldi Kozma család közel ötszáz éves történelmének legismertebb tagja, a magyar jogászság kiemelkedő alakja, Kozma Sándor 1825. szeptember 2-án, Köröshegyen született Széchényi Ferenc korábbi somogyi főispán kastélyában. Anyja halálakor még két éves sem volt, ekkor Sörnyére került, ahol nevelőnő gondozta a családi birtokon. Innen került később – fivérével, Ferencsel együtt – a Sopron megyei Keresztényre, nagynénjéhez. Pápan, majd Pozsonyban jogot hallgatott, 1847-ben Pesten szerzett ügyvédi oklevelet, miután két évig joggyakornokként tevékenykedett. A pápai időszak inspiráló közegben telt, verseket is írogatott ekkor, iskolatársai voltak többek között a későbbi neves alkotóművészek, Petőfi Sándor, Jókai Mór és Orlai Petrich Soma.

Az 1848–49. évi országgyűlésen országgyűlési segéd volt Szegedy Sándor, majd a radikális Madarász László (későbbi belügyminiszter) követek mellett, itt ismerhette meg Horváth Boldizsár majdani igazságügy-minisztert. 1848 tavaszán Bécsben tartózkodott az országgyűlési ifjakkal, majd március 13-án, a pozsonyi sétatéren ő hirdette ki a bécsi forradalom vívmányait. A szabadságharc idején önkéntes honvédnek állt hadnagyi rangban, harcolt a fel-dunai hadtestben, a schwechati csatában, és részt vett a délvidéki hadjáratban, immár főhadnagyként.

A világosi fegyverletétel után rövid időre Sörnyén rejtőzött el, de forradalmi tevékenysége miatt 1849-ben büntetésből besorozták az osztrák hadseregbe, ezzel együtt birtokait is elvesztette. A kényszersorozás után apja segítségével – állítólag lefizette a katonarost – nem létező szemproblémái miatt orvosi javaslatra leszerelték, és Somogyba internálták. Rendőri felügyelet mellett Marcaliba költözött, ahol 1851-ben ügyvédkedni kezdett. Az 1852. július 24-i császári pátens az ügyvédkedést állami felhatalmazáshoz és német nyelvtudáshoz kötötte, és kerületileg meghatározott létszámkorlátozást vezetett be. Ügyvédi munkájának kényszerű szüneteltetése alatt a családi birtokon gazdálkodott, sokat olvasott, művelődött. 1855. március 15-én tudott saját kérelem alapján vizsgát tenni német nyelven a soproni főtörvényszéken – mivel Somogy vármegye a soproni helytartóság alá tartozott. Estók József szerint az ötvenes évek megkeményítették, vidám, kedélyes jelleme komorrá vált, – saját bevallása szerint is – ekkor sokkal öregebbnek érezte magát valódi életkoránál.²⁷

Ugyanakkor megismerkedett Dóczy János korábbi somogyi táblabíró unokájával, ifj. Dóczy János görögali főszolgabíró, kaposvári törvényszéki ülnök lányával, Dóczy Reginával (1836–Budapest, 1879. október 16.), akivel 1856 áprilisában házasodtak össze. Az esküvő után rövid ideig Sörnyén laktak az atyai házban, majd visszaköltöztek Marcaliba. Otthonukban anyagilag rendezett, nemzeti eszméhez, haladáshoz kötődő, közéletiséggel, műveltséggel áthatott meleg családi légkört alakítottak ki. Apja halálakor, 1858-ban Kozma Sándor a gombai szőlőt és a marcali házat kapta, ezenfelül pénzhez nem jutott. Folytatta ügyvédi pályáját, emellett Somssich Pál kérésére, mint hazafias gondolkodású irodalombarát, ő kezdeményezte az első Berzsenyi-nap (Nikla, 1860. június 14.) megszervezését.

Az 1860. december 21-i vármegyei közgyűlésen a marcali kerület főszolgabírójának választották. Tisztviselőtársaival meg volt elégedve, de a politikai helyzetet pesszimistán szemlélte, az ország szabadsága érdekében esetleges külső segítség igénybevételét határozottan elleanzte. Emberi nagyságát mutatja – hiszen az 1850-es évek tisztviselőire ekkoriban igencsak ferde szemmel néztek –, hogy első felszólalásában javasolta a korábbi törvényszéki elnök fáradozásainak elismerését, mivel az a nehéz időkben is megővta a vármegye pecsétjét. Hochreiter Ambrust végül beválasztották a törvényhatósági bizottság tagjai közé is.

1861. március 23-án Marcaliban nagy többséggel országgyűlési képviselőnek választották a Deák-párt színei-

ben. A választási eredményt megtámadták, de a képviselőház április 22-i döntése alapján az eredmény érvényben maradt. Követutasításai szerint biztosítania kellett, hogy az országgyűlés az 1848-as szabályok szerint alakuljon meg, Magyarország függetlenségét megóvják, afelől semmilyen egyezkedésbe ne bocsátkozzanak, és a bécsi kormány által tervezett birodalmi tanácsba követeket ne küldjenek.²⁸ Az 1861. augusztus 21-ig működött országgyűlésben a Felirati Párt képviselőjeként figyelemre méltó beszédek mondott, szónoki és kodifikatori képességeivel tűnt ki. Az országgyűlés feloszlását követően a vármegye élére kirendelt kancellár betöltötte a vármegyei közgyűlés összehívását, de a testület még egy alkalommal összeült, és november 4-én tagjai testületileg lemondtak megbízatásukról.

1867-ig titkárként részt vett a Somogyi Gazdasági Egyesület vezetésében, e tisztségében Marcaliban gazdasági kiállítást, illetve országos szántó- és ekeversenyt szervezett 1861-ben, amely rendezvényeken számos közeleti szereplő is tiszteletét tette. Ugyanebben az évben „A Somogyi vármegyei gazdasági egyesület” címmel beszámolót jelentet meg a *Magyar Gazda* című lapban az egyesület szeptember 2-i marcali közgyűléséről.

1862-től újra ügyvédkedett Marcaliban, majd 1864-ben költözött családjával Kaposvárra több ügyfél reményében, ugyanakkor továbbra is szép számmal vállalt kisebb, kevésbé jövedelmező ügyeket. Saját bevallása szerint nem szerette az ügyvédkedést: „nyomorú, csúszó-mászó, futkosó, irkafirkáló, szenvedésekkel teljes egzisztencia”-ként írta le azt. Marcaliból elköltözve már öt gyermeke volt (a hatodik, József meghalt néhány hónapos korában), Kaposváron pedig rövid időn belül újabb három gyermeke született.

Gyermekei közül a fiúk reformátusok voltak apjuk után, a lányok anyjuk után katolikusok. A Kozma családban vallásos szellemű, igazságos, de szigorú, fegyelmezett nevelés folyt, a házi szigorrról írta Andor, hogy apja, „aki világeletemben minden előítéletet megvető szabadelvű úr volt”, otthon „sűrűn és keményen alkalmazta” a testi büntetést, miközben későbbi munkájában keményen küzdött ellene.²⁹ De tőle tudjuk azt is, hogy a Kozma-ház „nagyon verses ház volt”.³⁰

Kozma Sándor Kaposváron több ügyvéddel együtt közreműködött a Kaposvári Kaszinó Egyesület választmányában, a Dalárda vezetője volt, és szerepet vállalt a Ka-

posvári Segély Egylet vezetésében is. Közéleti ízlésében, nézeteiben Deák követője volt, a kiegyezés előkészítésében is segítette őt Somogyból, a Deák-párt helyi szerve az ő kaposvári irodájában működött, lakásukban gyakoriak voltak a politikai beszélgetések, és a szalon falán függött egy dedikált Deák-kép. 1865-től aztán Pesten is vállalt munkákat, 1867-ben pedig miniszteri osztálytanácsosnak

neveztek ki, ezért április 7-én a törvényszékhez írt levélben lemondott ügyvédi praxisáról. Somogyi kötődésének erejére utalhat levelének tartózkodó szóhasználata: „Somogy vármegyéből elvonatván”.³¹ 1869-ben a Kúria bírójává nevezték ki, így ha rövid időre is, de a majdani főügyész mindhárom klaszszikus hivatásrendben ki próbálhatta magát.

Pesti éve alatt sem felejtette el somogyi kötődését, 1868-ban még közreműködött Kaposváron a Somogy Megyei Szabadelvű Polgári Kör létrehozásában. Főügyészi éve alatt is többször ellátogatott Somogyba, hivatalos körútjai során régi ismerőseit is rendszeresen látogatta, nyaranta sok időt töltött Balatonbogláron. A fővá-

rosba származott somogyiakkal somogyi piknik vagy somogyi találkozó néven rendszeresen találkoztak Pesten. 1871-től negyed évszázadon át a magyar királyi ügyészség első főügyészeként szerzett elvülhetetlen érdemeket szakmájában és a modern ügyészség megteremtésében.³² 1872-ben immár Pesten született meg tizedik gyermeke, Erzsébet.

VII. A királyi főügyész, a „komisz”

Kozma Sándor főügyészi működésének – ami összeforrt az ügyészség történetével – méltatására rendszeresen sor kerül szakmai rendezvényeken, megemlékezéseken, és a témát – elsősorban Nánási László, Nagy Károly, valamint Szendrei Géza munkásságának köszönhetően – számos írott anyag dolgozza fel.³³ Ugyancsak élénk érdeklődés mutatkozik a hivatali működésének idején zajlott tisztaeszlári per folyamának és hátterének feltárására, amelyben egyéb források³⁴ mellett részletes képet adnak a perben vezető védői szerepet betöltött Eötvös Károly, egy bő évszázad távlatából Kövér György, és legutóbb Blutman László könyvei.³⁵ E helyütt ezért csupán néhány anekdotát idézek fel az első királyi főügyész jellemrajzához.



Kozma Sándor (Az Üstökös, 1882. március 26.)

A tiszaezlári per szakirodalmi alapján Kozma Sándor, aki – számos forrás szerint – vitathatatlanul a vallási-politikai elfogulatlanság gyanúján felül állt, személyes tudakozásai során arra a meggyőződésre jutott, hogy a terheltek bűnössége nem bizonyos. Ennek ellenére hatalmi úton – mivel a hatáskörrelvonást és úgy a vádlottak terhére, mint azok javára fennálló elfogultság látszatát is el akarta kerülni – nem kívánt beleszólni a politikailag kényes, közérdeklődésre számot tartó ügybe. Még Eötvös Károly is, aki eljárási pozícióját tekintve ez ügyben ellenérdekű volt, a királyi főügyészt „nagy léleknek” és „nemes gondolkodásúnak” nevezi, és elmondja, hogy Kozma Sándor maga is keserűséggel figyelte a per folyását, a vérvadat pedig „ostoba babonának” tartotta, ezért küldte a helyszínre helyettesét, Székely Ferencet.³⁶

A pártatlanság és törvényesség talaján maradván mégis sikerült olyan hatást gyakorolnia az eljárásra – például azzal, hogy Eötvös védői munkássága elé nem gördített akadályokat, így közreműködött a terhelteket mentő tanú Pesten történő kihallgatásának előmozdításában is³⁸ –, ami a népharaggal szemben az ő meggyőzésének is megfelelő, felmentő ítélethez vezetett. Ebben, az akár a vádlott oldalán álló igazság melletti állhatatos kiállásban, a népharagtól és elfogultságra vagy megvesztegethetőségre utaló rágalmaktól elvonatkoztatni képességben, és a hatalmi szó helyett befolyásának még törvényes és támadhatatlan érvényesítésében látom Kozma Sándor valamiféle – pozitív értelemben vett – komisszárgát.

Érdekességként álljon még itt egy anekdota, amelyet Mikszáth Kálmán az „Egy rab története, bevezetéssel” című rövid elbeszélésében írt le 1886-ban.

Eszerint Kozma Sándor az illavai börtönben tett látogatása során találkozott egy Bató András nevű rabbal, aki tizenegy esztendeje töltötte büntetését, emberölés miatt, és két hónapja volt még hátra a büntetésből.

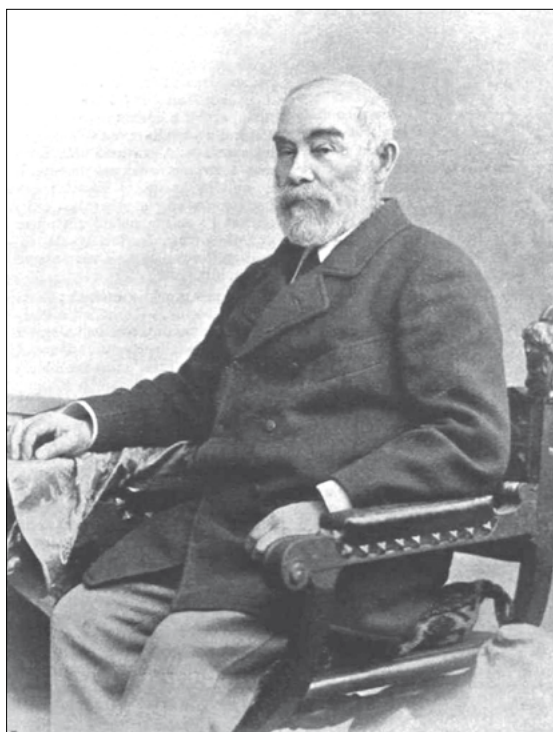
Ekkor Kozma megkérdezte, mihez kezd a szabadulása után, mire Bató András nem tudott mit felelni. Ekkor a főügyész felajánlotta neki, hogy csöszként alkalmazza majd. Szabadulása után Bató meg is jelent Kozma Sándornál, aki elküldte őt a gombai szőlőjébe vincellérnek, és igen elégedett volt annak munkájával, gyakran dicsekedett is vele pályatársainak. Egyszer aztán a főügyész előkelő bíró barátait hívta meg a szőlőbe, ahol András fogadta őket, és igen meg voltak vele elégedve mindannyian. Ekkor Kozma Sándor meglátta a düledező prэшázatot, és Andrásához fordult:

„Nem dől ez le a télen, András, mit gondolsz?” „Olyasféle szándék látszik az arculatján” – hangzott a válasz. A főügyész morfondírozott magában, mit tehetne a kunyhóval, hiszen sok kiadása volt már abban az évben; mire András odasúgta neki: „Föl lehet ám építeni nagyon könnyen... asszekuráltassa be, méltóságos uram... a többi aztán, csókolom kezeit, az én gondom.”

A főügyész elnevette magát, de el is komorodott, és azóta senkinek sem dicsekszik többé az átgyúrt emberével – zárja a történetet Mikszáth.³⁹ Ezt a beszélgetést egyébként a főügyész fia, Kozma Andor is leírja emlékeiben, azzal, hogy a vincellért valójában Jánosnak hívták, és előéletéről nem merülnek fel a Mikszáth által leírt adatok.⁴⁰

VIII. A királyi főügyész, a „bicskás”

Végezetül – némiképp még a komisszárga is utalva – a „bicskás” jelző magyarázata álljon itt – kommentár nélkül. Családtörténeti művében Kozma György egy érdekes anekdotát szentel nagyapja somogyi származásának, megjegyezve, hogy a történet valós:



Kozma Sándor királyi főügyész³⁷

„A kaposvári törvényszék fogházából megszökött Somogy vármegye híres zsványja, a suta Kerekes Kis Palkó. Ugyanebben az időben Kozma főügyészt Kaposvárra várták, ezért mindenáron elő akarták keríteni a zsványt, mire a főügyész megérkezik. Egy ügyes csendőrnek sikerült is elcsípni a szökött betyárt, ami Kozma Sándort is nagyon meglepte, s maga elé rendelve a csendőrt, kikérdezte, hol és hogyan sikerült ez neki?

– Hát kérem alássan, – felelte gyanutlanul a szálas csendőrgény –, kimenék elsőbbször is a kukorica irányában. Amint ott nézdegélek, látok az országúton egy gyanus szekeret. Kocsi, szekér, lószerszám, minden somogyi, tehát gyanus. Mert kérem alássan, bicskás, komisz

népség ám az a somogyi, amennyi van, mind ahány. Az ügyész titokban integetett, hogy fogja be már a száját, a csendőr azonban nem értette meg, hogy mit akar-nak vele.

– Csakugyan olyan komisz és bicskás, édes fiam, minden somogyi ember? – kérdezte mosolyogva Kozma.

– Olyan a tekintetes uram, mind egy szálíg.

– No, no, hát nem éppen, nem éppen... – válaszolt jóízű mosollyal Kozma Sándor és megjutalmazta a legényt, kinek sejtelve sem volt arról, hogy Kozma Sándor maga is somogyi.”

IX. Kozma Sándor gyermekei

Kozma Sándornak öt leánya és öt fiúgyermek született, azonban előbbieik közül Antónia, utóbbiak közül Sándor és József sem éltek meg a felnőttkort (a további leánygyermek az Ilona, Erzsébet, Mária, illetve Regina nevet kapták). A legkisebb fiú, a gyermektelenül maradt Lóránt Máramaroson – közelebről nem ismert – állami tisztviselőként dolgozott.⁴¹ A királyi főügyész gyermekei közül azonban egyértelműen két idősebb fia, a két költő, Ferenc és Andor érdemelnek kiemelést.

Kozma Ferenc apjának első gyermekeként született 1857-ben, Marcaliban. Eleven gyermek volt, Bóra Ferenc leírása szerint gyermekkori csínytevésain a marcaliak sokat bosszankodtak, egy alkalommal még a vásár csendbiztosának lovát is elkötötte, amiért aztán a fél vásár őt üldözte.⁴² Amikor a család 1864-ben Kaposvárra költözött, házi nevelővel próbálták fegyelmezni. Már fiatalon, az 1870-es években különböző lapokban jelentette meg verseit, majd 1878-ban katonának állt. Négy évtizedes szolgálata során számos állomáshelyen töltött rövidebb-hosszabb időt, 1892-ben a méneskarhoz helyezte magát, Mezőhegyesen lovaglótanárként, majd Turjaremetén a mén-teleposztály parancsnokaként szolgált, közreműködött Ung és Bereg vármegyék lötenyésztésének fellendítésében is, folytatva a családi lovas hagyományokat. 1918-ban immár tábornokként nyugalmazták.

A katonai szolgálata kezdetén elejtett költői fonalat az 1890-es években újra felvéve ismét sokat írt, főként szimbolista-expresszionista művei országos kiadványokban, de élete végéig álnéven jelentek meg (legismertebb álnevei Bárd Miklós és Rimay Kálmán). A Magyar Tudományos Akadémia neki felkínált tagságát sem fogadta el, mivel az Akadémia szabályzata értelmében MTA-tag csak valódi nevén lehetett volna, erre azonban nem volt hajlandó. Mégis számos elismerés kísérte munkáját, 1905-től tagja lett a Kisfaludy Társaságnak is. Bóra Ferenc szerint írásaiban soha egy pillanatig nem érzett együtt a szenvedőkkel, az elnyomott osztályokkal, egész lény a magyarszentri tradícióban gyökerezett, csak akkor engedett fel,

ha szülőföldjéről, a somogyi tájról írt.⁴³ 1928-tól szívpanaszok gyötörték, ezért rendszeresen látogatta a balatonfüredi szanatóriumot, nyarait többnyire Balatonföldváron töltötte, ekkor is folyamatosan alkotott. Budapesten hunyt el, 1937-ben.⁴⁴

Kozma Andor, az első királyi főügyész gyermekeinek sorában a negyedik, gyermekként is könnyebb jellem volt szintén költő testvérénél, Ferencnél. Marcaliban született 1861-ben, ott és Kaposváron töltötte gyermekéveit, ennek hatása művészetében is gyakran visszaköszön. Önéletrajzírásában így emlékszik: „nem képzeltem, hogy ehhez fogható szép vidék másutt is lehessen, s érzéketlen otromba fatuskóknak tartottam minden embert, aki nem látja és nem tudja, hogy a világ legnagyobb gyönyörűsége a Balaton meg a Badacsony”.⁴⁶

Végzettségét tekintve jogász volt, 1885-ben az Első Magyar Általános Biztosító Társaságnál vállalt tisztviselői munkát, később a társaság vezértitkára lett. Az 1910-es országgyűlési választásokon a körmendi választókerületben alulmaradt vetélytársával szemben, rövidesen azonban a lipótszentmiklósi időközi választáson mandátumot szerzett, és egészen 1918-ig országgyűlési képviselő volt. Az első világháborút követő politikai hatalomváltások riasztották, kiáb-

rándult a politikai életből, ennek költészetében is többször hangot adott.⁴⁷

Versei a legjelentősebb országos lapokban jelentek meg, az irónia és a satíra mestereként rendszeresen kommentálta az aktuális politikai történéseket, de műfordítással is foglalkozott, Goethe *Faustját* a Nemzeti Színház színpadra vitte az ő fordításában. 1893-tól tagja, később másodtitkára, majd főtítkára volt a Kisfaludy Társaságnak, 1901-től az MTA levelező tagjának, 1920-ban tiszteleti tagjának választották. Állítólag Merényi Oszkár irodalomtörténész Kaposváron az 1940-es évek elején kezdeményezte egy Kozma Andor Múzeum létrehozását, de erre ismeretlen okból nem került sor.⁴⁸



Bárd Miklós (Kozma Ferenc) költő⁴⁵



Kozma Andor⁴⁹



*Kozma Miklós belügyminiszter
(Tolnai Világlapja, 1937. február 10.)*

X. Kozma Sándor néhány későbbi leszármazottja

Ahogy 1940-ben még maga Kozma György is óvatosabban, rövidebben ír kortársairól, úgy a leveldi Kozma család XX–XXI. században élő és alkotó tagjairól magam is rövidebben szólok, mivel a kisebb időbeni távolság miatt e személyek történelmi megítélése kevésbé mutathat letisztult képet. Néhány nevet azonban e korból is feltétlenül ki kell emelni, immár szigorúan az első királyi főügyész ágán.

A költő Kozma Ferenc három fia közül a legidősebb, Miklós, az Ormos Mária által róla írt könyv szerint Lázár vezetéknévvel született Nagyváradon, majd Kozma Ferenc adoptálta őt, de vélhetően a költő volt Miklós vér szerinti apja is.⁵⁰ Kozma Miklós negyvennégy hónapon keresztül a fronton harcolt az első világháborúban, majd rövid időre a Honvédelmi Minisztériumban kapott állást. A proletárdiktatúra idején rejtőzködni kényszerült. 1920-tól a Magyar Távirati Iroda elnökeként kiemelkedő szerepet játszott a vidéki hírszolgáltatási rendszer kiépítésében, 1921-ben keresztülvitte az intézmény állami jellegének megszüntetését, az új, részvénytársasági formában vezető igazgatói pozíciót töltötte be. 1934 áprilisától a felsőház örökös tagja, majd az MTI-t elhagyva 1935-től belügyminiszter (és 1936-ban rövid ideig honvédelmi miniszter) volt a Gömbös-kormányban és később a Darányi-kor-

mányban is. 1937-ben lemondott hivataláról, és visszatért az MTI élére.⁵¹ Hitte a minőségi hírközlés és a szigorúan igazságalapú propaganda helyességét. A területi revíziót kívánatosnak tartotta volna, a nemzetiszocializmus radikalizálódásától, túlkapasaitól azonban ózdkodott. Egyes álláspontok szerint éppen emiatt, a központtól eltávolodás érdekében vállalt vidéki megbízatást, amikor 1940-től 1941-ben bekövetkezett haláláig a visszafoglalt kárpátaljai területek kormányzói biztosává nevezték ki. Mára sem tisztázott pontosan, hogy a térségben történt sajnálatos eseményekhez, a később a németek által lemészárolt hatalmas zsidók kitoloncolásához személye mennyiben köthető, de bizonyos, hogy ebben sajnálatos szerepe volt,⁵² miként azonban az is, hogy a korszak történései megviselték egészségét, ami végső soron – szívroham formájában – korai halálához vezetett.

Miklós első öccse Kozma Dénes számos ősehez hasonlóan katonai pályára lépett, 1912-től a lovasságnál, a császári és királyi huszárezredekben szolgált. 1914. szeptember 7-én huszárfőhadnagyként hősi halált halt a szerb fronton, Asanya falu közelében.⁵³

A legkisebb fiú, Kozma György 1910-ben jogász végzettséget szerzett, Bereg vármegyében közigazgatási gyakornok, majd aljegyző, másodfőjegyző, 1919-ben pedig alispánhelyettes lett. 1919 után Tolna, Somogy, Baranya, majd Szabolcs vármegyékben a közlekedési miniszter megbízásából látott el rendkívüli funkciókat, 1924-től a

vásárosnaményi járás főszolgabírója, 1933-tól 1935-ig Zemplén vármegye, 1935-től Csongrád vármegye és Hódmezővásárhely főispánja lett, júniusban a Csongrád megyében jelentkező jégkár károsultjai ügyeinek intézésére kormánybiztosi kinevezést is kapott.⁵⁴ Miután 1938-ban e tisztségeiről leköszönt – pozícióját egyenként már egy évvel korábban, bátyjának a belügyminiszteri tisztségről történt lemondását követően rendelkezésre bocsátotta, részben a személyét ért folyamatos sajtótámadások miatt⁵⁵ –, megírta a család történetét bemutató, többször hivatkozott könyvét.

Kozma Sándor dédunokája volt Melocco János katolikus újságíró, az MTI és a Magyar Rádió munkatársa, akit 1950-ben koncepciós perben halálra ítélték, majd 1951-ben felakasztottak. Melocco János fia, az első királyi főügyész ükunokája Melocco Miklós, Kossuth-díjas, Prima Primmissima díjas szobrászművész, a Magyar Művészeti Akadémia tagja, a Nemzet Művésze, Érdemes Művész, és – amiről az ügyészség berkeiben leginkább ismert lehet – a legfőbb ügyész által adományozható Kozma Sándor-díj plakettjének megalkotója.

A kortársak közül Kozma Sándor dédunokáinak egyike a 2019-ben elhunyt Fésűs Éva Kossuth-díjas író, gyermekmesék, gyermekversek, bábfilmek szerzője, Kaposvár díszpolgára, a Magyar Köztársasági Érdemrend Tisztikeresztjének birtokosa és Somogy megyei Prima-díjas.

LÁSZLÓ, BALÁZS

Der Böse, der Messerheld und der königliche Staatsanwalt. Das Amts- und Privatleben der Familie Kozma von Leveld (Zusammenfassung)

Sándor Kozma (1825–1897) war ein Politiker und Jurist, Hauptfigur des Gesellschafts- und Wirtschaftslebens, der als erster bedient Oberstaatsanwalt von Ungarn 1872–1896. Er war Vater von fünf Söhnen und fünf Töchtern. Die Herkunft der Familie Kozma von Leveld kann bis zum 16. Jahrhundert zurückgeleitet werden. 1535 war ein Vorfahr

XI. Zárszó

A kutatónak alázattal és tisztelettel kell lennie kutatásának tárgya iránt. Aki pedig jogászként – pályatársként – Kozma Sándorról és a leveldi Kozmákról szól vagy ír, annak alázattal és tisztelettel kell lennie az első királyi főügyész és a legalább fél évezredes család nagyjainak emléke iránt. A jogszabályok és a feladatok változhatnak, a történelem – az ügyészség története is – azonban már tényyszerűen állandó (annak legfeljebb a magyarázata, megítélése változik), ahogy állandónak mutatkozik az ügyészi szervezetben és a jogászai társadalomban Kozma Sándor tisztelete is.

Ez az elemzés az első királyi főügyésszel és legszűkebb működési közegeivel, a családjával kapcsolatos ismereteket kívánja bővíteni, illetve átfogható terjedelemben, de szélesebb körben hozzáférhetővé tenni. Nem titkoltan alapvető forrásként, mégis abban a reményben hivatkozom legtöbbször Kozma György nehezen hozzáférhető családtörténeti könyvét, hogy nem csupán annak rövidítése, kivonatolása született, hanem adalékokkal kiegészítve azt, hozzájárulás is a Kozma Sándorról és családjáról elérhető ismeretanyaghoz.

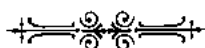
von Sándor Kozma, Kelemen von Ferdinand I privilegiert worden. Die Geschichte der Familie handelt von Kapitänen, Bauern, Stallmeister, Soldaten, Juristen, Abgeordneten, Poeten und verschiedenen Künstlern. 1940 beschrieb der Enkel von Sándor Kozma, György die lange und abenteuerliche Geschichte der Familie.

Jegyzetek

¹ A 2016. szeptember 30-án a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán a *Kutatók Éjszakája 2016* rendezvénysorozat keretében elhangzott előadás bővített, írásos változata.
² KOZMA György: *A leveldi Kozma-család története*. Budapest, 1940, a szerző kiadása.
³ KOZMA Gy. 1940, 219–220. p.
⁴ SULICA Szilárd: A leveldi Kozma család címeres levele. *Turul*, 1927. 1. sz. 7. p.
⁵ KOZMA Gy. 1940, belső borító.
⁶ ORMOS Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*. I. kötet. Budapest, 2000, PolgArt Kiadó, 30. p.
⁷ BÉLI Gábor: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Budapest–Pécs, 2000, Dialóg Campus Kiadó, 36–37. p.
⁸ KOZMA Gy. 1940, 7. p.
⁹ KOZMA Miklós: A leveldi Kozma-család leszármazásához. *Turul*, 1930. 1–2. sz. 31. p.
¹⁰ NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. VI. kötet. Pest, 1860, Ráth Mór, 429–431.

¹¹ FEJÉR, Georgius: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. IV. kötet 1. Budae, 1829, Typis Typorg. Regiae Universitatis Ungaricae, 192–194. p.
¹² KOZMA Gy. 1940, 8. p.
¹³ Uo.
¹⁴ SCHNEIDER Miklós (szerk.): *Vas vármegye 1754. évi nemesi összeírása*. Szombathely, 1939, Vasvármegye Nyomdavállalat, 20. p.
¹⁵ KOZMA Gy. 1940, 8–17. p.
¹⁶ KOZMA Gy. 1940, 9, 18–19. p.
¹⁷ NAGY VI. 1860, 564. p.
¹⁸ KOZMA Gy. 1940, 20–22. p.
¹⁹ NAGY VI. 1860, 564. p.
²⁰ KOZMA Gy. 1940, 23–24. p.
²¹ VENDE Ernő: Irodalom, tudomány és művészet. In Borovszky Samu (szerk.) *Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye*. 237. p. mek.oszk.hu/09500/09536/html/0018/9.html
²² KOZMA Gy. 1940, 25–29. p.
²³ KOZMA Gy. 1940, 70–77, 89–131. p.

- ²⁴ *Vasárnapi Ujság*, 1892. 28. sz. 494. p.
- ²⁵ KOZMA Gy. 1940, 184–186. p.
- ²⁶ SZÁSZ Adrienne: *Perczelné Kozma Flóra élete és egyházi munkássága*. (Lelkészképesítő dolgozat unitárius egyháztörténelemből.) Kolozsvár, 1998, 29–30. p. missziohaz.hu/Noegylet/wp-content/uploads/2015/02/SzaszAdrienne-PerczelneKozmaFlora-elete-munkassaga.pdf
- ²⁷ ESTÖK József: A magyar börtönügy arcképcsarnoka. Kozma Sándor (1825–1897). *Börtönügyi Szemle*, 2010. 1. sz. 72–73. p.
- ²⁸ REISZIG Ede: A szabadságharcztól a kiegyezésig. In BOROVSKY Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye*. 537–539. p. mek.oszk.hu/09500/09536/html/0018/14.html
- ²⁹ KOZMA Andor: *Életem. Marcali – Kaposvár – Pest-Buda – Pápa az 1860-as években* (sajtó alá rend. Varga Éva). Kaposvár, 2001, Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, 22, 65. p.
- ³⁰ KOZMA A. 2001, 41. p.
- ³¹ FEKETE László: Somogy vármegyéből elvonatván. *Somogy*, 2005. 11. sz. 630–631. p.
- ³² KOZMA Gy. 1940, 33–69.
- ³³ NÁNÁSI László: *A magyar királyi ügyészség története 1871–1945*. Budapest, 2011, Legfőbb Ügyészség; NAGY Károly: Az első magyar főügyész. In NAGY Jenő (szerk.): *Somogyi Kalendárium 1996*. 151–156. p.; NAGY Károly: Egy nagy magyar ügyészegyeniség: Kozma Sándor. *Ügyészségi értesítő*, 1991. 2. sz. 5–9. p.; NAGY Károly: Emlékbeszéd. *Ügyészek Lapja*, 1997. 5. sz. 4–11. p.; NAGY Károly: Kozma Sándor emlékezete. *Hévíz*, 1998. 2. sz. 32–35. p.; SZENDREI Géza: Híres emberek, régi ügyészek: Kozma Sándor. Ember és főügyész. *Ügyészek Lapja*, 1996. 6. sz. 52–89. p.
- ³⁴ DEUTSCH Gábor: Kozma Sándor és Eötvös Károly, az Igazság bajnokai. *Remény*, 2006, 2. sz. 43–47. p.; KÖVÉR György: Performációk II. „Nemesi társadalom” Tiszaeszláron a jobbágyfelszabadítás után. *Korall*, 2007. 27. sz. 110–144. p.
- ³⁵ EÖTVÖS Károly: *A nagy per, mely ezer éve folyik s még sincs vége*. I–II. kötet. Budapest, 1904, Révai Testvérek; KÖVÉR György: *A tiszaezslári dráma*. Budapest, 2011, Osiris Kiadó; BLUTMAN László: *A rejtélyes tiszaezslári per*. Budapest, 2017, Osiris Kiadó
- ³⁶ EÖTVÖS I. 1904, 243–245. p.
- ³⁷ https://dka.oszk.hu/062600/062624/481_580_pix_Oldal_33_Kep_0002.jpg
- ³⁸ EÖTVÖS II. 1904, 77–81, 172–175. p.
- ³⁹ MIKSZÁTH Kálmán: Egy rab története, bevezetéssel. In *Mikszáth Kálmán művei IV. Rövid elbeszélések*. Budapest, 1965, Akadémiai Kiadó www.mek.oszk.hu/00900/00908/html/06.htm
- ⁴⁰ KOZMA A. 2001, 22–24. p.
- ⁴¹ KOZMA Gy. 1940, 149–150. p.
- ⁴² BÓRA Ferenc: Marcaliból indultak. A Kozma testvérek. *Somogyi Néplap*, 1972. 12. sz. 8. p.
- ⁴³ Uo.
- ⁴⁴ KOZMA Gy. 1940, 153–177. p.
- ⁴⁵ static-cdn.hungaricana.hu/tile/thumb/gallery/fszekphoto/040956.ecw/?h=200
- ⁴⁶ KOZMA A. 2001, 22. p.
- ⁴⁷ MERÉNYI László: Kozma Andor, Somogy költője. *Somogy*, 1991. 1. sz. 81. p.
- ⁴⁸ KOZMA Gy. 1940, 178–183.
- ⁴⁹ upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/47/Kozma_Andor4.jpg
- ⁵⁰ ORMOS 2000, 27–28. p.
- ⁵¹ KOZMA Gy. 1940, 191–204.
- ⁵² ORMOS Mária: A politikai meghasonlás esete. Kozma Miklós (1884–1941). *História*, 2001. 1. sz. 17–21. p.
- ⁵³ KOZMA Gy. 1940, 187–188.
- ⁵⁴ KOZMA Gy. 1940, 188–189.
- ⁵⁵ VARSÁNYI Attila: *A hómezővárhegyi főispánság története (1873–1950)*. Tanulmányok Csongrád megye történetéből XL. Szeged, 2013, Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, 251–258. p.



„Magyarországon nehéz kommunista propagandát csinálni.”¹

(Gerő Ernő)

I. A magyarországi proletárdiktatúra visszaállítására irányuló moszkvai koncepció a két világháború között

A magyar kir. államrendőrség detektívcsoportja² 1919 után számos alkalommal tartóztatott le olyan személyeket, akikkel szemben felmerült a gyanú, hogy a kommunista ideológia népszerűsítése érdekében titkos agitációs tevékenységet folytattak.³ Ezeknek a gyanúsítottaknak a vallomásai, illetve a házkutatások során lefoglalt röpiratok nyomán a nyomozó hatóság kiderítette a III. Internacionálé végrehajtott bizottságának álláspontját a Tanácsköztársaság restaurálásával kapcsolatban: Moszkvában már az 1920-as évek elején egyre nagyobb elégedetlenséggel figyelték a Bécsbe emigrált magyar kommunisták⁴ tevékenységét, mert a proletárdiktatúra ismételt

Drócsa Izabella

„Kommunista slágerpör” A Gerő Ernő és társai ellen lefolytatott büntetőeljárás (1922)

bevezetésére irányuló kísérleteik folyamatosan kudarcba fulladtak.⁵ Ennek hatására végül azt a döntést hozta a központi vezetés, hogy egy kizárólag Magyarországon működő bolsevik pártot fognak támogatni, csökkentve ezzel a bécsi emigráció jelentőségét.⁶ Ezt elősegítve 1921-ben a bécsi és a moszkvai vezetés egy közös értekezletet tartott Berlinben, melynek eredményeképpen egy új központi bizottságot hoztak létre. A tagságot Kun Béla, Pogány József, Vágó Béla, Landler Jenő, Lukács György, Lengyel Gyula, Hamburger Jenő, Hirossik János, Seidler Ernő és Szilágyi Dezső alkották.

A megszervezésre váró párt működési elvei a következők voltak: a mozgalomnak mindenekelőtt „zártnak és illegálisnak” kellett lennie.⁷ Vagyis a tagok kizárólag a megbízhatónak titulált személyek számára tették lehetővé a párthoz való csatlakozást,⁸ míg az illegalitás abban nyilvánult meg, hogy nem ismerték el a kapitalista államot és annak intézményeit. Megállapítható tehát, hogy a kommunisták tevékenysége csak a társadalom támogatása által válhatott volna elfogadottá. Ezzel a koncepcióval kapcsolatban Gerő Ernő *A kommunista párt a fehér terror idején*⁹ című cikkében a következőt írta: „a kommunista pártok legalitása [...] nem más, mint egy kapitalista államtól kiverekedett szabad mozgási lehetőség”.¹⁰

Mivel e mozgalom célja a magyar társadalom „forradalmasítása” volt, a párttagoknak meg kellett találniuk azokat a helyszíneket, ahol munkások tartózkodtak, mivel ezekben a körökben volt a legnagyobb lehetősége annak, hogy a bolsevik ideológiát eredményesen tudják népszerűsíteni.¹¹ Ennek érdekében három szervezetbe igyekeztek beépülni: az üzemekbe és az ott lévő szakszervezetekbe, valamint a Szociáldemokrata Pártba (SZDP),¹² amelyek keretein belül más-más elérendő célokat tűztek ki maguk elé.

A gyárakban igyekeztek az ott dolgozók bizalmába férközni ideológiájuk terjesztése érdekében, míg a szakszervezetekben arra törekedtek, hogy az ott lévő mérsékelt baloldali politikusokkal szemben ellenzékét hozzanak létre, és vezető pozíciókat szerezzenek meg.¹³ Az SZDP-vel szembeni taktikát azonban némiképpen eltérően határozták meg. Ez esetben ugyanis nem ajánlották a komoly pozíciók betöltését, tekintettel arra, hogy egy párton belüli radikális csoport megszervezésével akarták meggyengíteni a szociáldemokratákat.¹⁴ A beépülést követően ún. „sejteket” kellett létrehozni az ott lévő kommunista tagokból,¹⁵ amelyek működését a párt központja hangolta

össze.¹⁶ Fontos hangsúlyt fektettek továbbá a tagok képzésére, amit a kommunista ideológiát népszerűsítő és azt magyarázó újságok terjesztésével kívántak elérni.¹⁷

Ezeknek az utasításoknak a mentén kezdték el 1922 elején a jelen tanulmány tárgyát képező perben elítélt vádlottak politikai tevékenységüket.

II. A történeti tényállás és a büntetőeljárás nyomozati szakasza

A rendőrség detektívtestületének 1922. szeptember 27-i jelentése szerint¹⁸ Budapesten a IX. kerületi Ráday utca 53. szám alatt lévő ingatlant három férfi bérelte: Greiner Ferenc,¹⁹ Steiner Ernő és Szigeti Imre,²⁰ akik mindennap egy előre megbeszélte időpontban itt találkoztak, és írógépen dolgoztak. Ezt követően csomagokat állítottak össze,²¹ amelyekbe az elkészült iratokat és „anyagi eszközöket” helyezték el, majd pedig ezeket a főváros különböző pontjain, később pedig vidéken „munkáskülséjű” személyek²² között terjesztették. A hatóságok további megfigyelései szerint a fent megnevezett személyek állandó kapcsolatot tartottak a Vasművek és Gépgyárak Egyesületével,²³ a bográrok, a cipészek,²⁴ illetve a sütők szakszervezeteivel,²⁵ valamint a Magántisztviselők Országos Szövetségével.²⁶ Kiderült, hogy az általuk összeállított iratokat a pénzzel együtt szakszervezeti tagoknak adták át azzal az utasítással, hogy a terjesztéssel egy időben kezdjék el a környezetük „ideológiai átnevelését”.²⁷ Ezen az alapon kezdték el működésüket a gyárakban is.

A szervezkedés másik szárnya a kommunista ifjúsági mozgalom újjáépítését indította el, melynek a szervezői, bár kapcsolatban álltak egymással, mégis külön



A Ráday utca 53. szám alatt álló ház

dolgoztak. Tagjai Katzburg Imre, Révész Géza,²⁸ Leipnik Márton²⁹ és Nagy Sándor voltak.³⁰

A rendőrség 1922. szeptember 16-án leplezte le a titkos mozgalmat, és elrendelte a résztvevők letartóztatását. Ekkor derült ki a gyanúsítottak valódi személyazonossága is: Szigeti Imréről Királyhágói utcai előállításakor derült ki, hogy valódi neve Singer Ernő, aki 1945 után Gerő Ernőként³¹ vált ismertté. Steiner eredeti neve pedig Greiner József,³² őt már jól ismerték a bécsi és a berlini kommunista körökben.³³

A letartóztatásokat követően a nyomozó hatóságok házkutatást rendeltek el a Ráday utcában. Lefoglalták az írógépet és a már elkészült újságokat, amelyek a *Kommün* és az *Iffjú Proletár* címet viselték. Szabó Kornél kereskedőnél pedig megtalálták a szervezet működéséhez szükséges anyagi eszközöket és több hamis okmányt, amit az előállított személy készített el szükség esetére.³⁴ Így ő is a többi gyanúsítotthoz hasonlóan előzetes letartóztatásba került. A Béccsel való összeköttetést futárok intézték:³⁵ ilyen feladatot látott el többek között Révész Géza ezüstműves, Burstein Henrik mérnök, Steiler Mikus Endre sütősegéd és Sachs Gyula cipészsegéd.³⁶

A sajtót a letartóztatásokat követően Andréka Károly, a rendőr-főkapitányság politikai detektívcsoportjának vezetőhelyettese tájékoztatta az esetről.³⁷ Ezután kevés tudósítás jelent meg a Gerő-féle összeesküvésről, feltételezhetően a pánik elkerülése érdekében. Vélhetően ennek köszönhető, hogy a bűncselekménnyel kapcsolatban számos, egymásnak ellentmondó híradás jelent meg.

Az *Est* kormánypárti politikai napilap értesülése szerint például a szervezkedésre véletlenül derült fény, mert az egyik detektív utazás közben egy írógéppel készített újságot vett észre, ami rendkívül hasonló volt egy másik, korábban leleplezett mozgalom röpirataihoz. Így elkezdte az újság olvasóját követni, és három hét megfigyelést követően leleplezték a szervezkedést.³⁸ A szociáldemokrata *Népszava* viszont úgy számolt be az esetről, hogy a kommunistákat az Aequator kávéházban tartóztatta le a rendőrség éppen akkor, amikor a Bécsből érkezett pénzt osztották szét egymás között.³⁹ Ez utóbbi hírt Andréka Károly hivatalosan cáfolta.⁴⁰

1922 októberében további 108 személyt vettek őrizetbe, és 106 gyanúsítottal szemben rendelték el az előzetes letartóztatást.⁴¹ A nyomozati szakasz lezárulásakor azonban 44 személyt bizonyítékok hiányában szabadon bocsátottak, és megszüntették velük szemben az eljárást.⁴²

Gerő Ernő a hatóságok előtt beismerő vallomást tett. Elmondása szerint a mozgalom szervezését Budapesten a

Greiner testvérek kezdték el, azonban a kommunista párt az ő közreműködésével vált egyre jelentősebbé.⁴⁴ A gyanúsított beszámolt továbbá arról is, hogy 1921 novemberében Hirossik János utasította őt a magyarországi pártmunkában való részvételre, ezért 1922 januárjában hamis okmányokkal tért vissza, és csatlakozott a fővárosi kommunistákhoz.⁴⁵ A munkát a fent kifejtett elvek szerint folytatták, vagyis jelen voltak a gyárakban és a szakszervezetekben,⁴⁶ de az SZDP-be már a rendőrség közbeavatkozása miatt nem tudtak beépülni. A *Kommün* című lap megírását elősegítendő Lengyel Bécsben kiadott kommunista szellemű könyveket és röpiratokat szállított,⁴⁷ vagyis az ott megjelent cikkek is erre irányuló utasítások alapján készültek.⁴⁸ A bolsevik mozgalom kiépítése vidéken is elkezdődött Greiner József vezetésével,⁴⁹ ebben a gyanúsított vallomása szerint nem vett részt.



Gerő Ernő⁴³

A rendőrség az összegyűjtött bizonyítékokat továbbította az ügyészség felé. Az 1922. október 17-én kelt jelentés szerint Gerő Ernő a III. Internacionálé tanai alapján egy olyan mozgalmat hozott létre, melynek célja a Tanácsköztársaság ismételt bevezetése Magyarországon.⁵⁰ A bűncselekmény minősítése kapcsán a Csemegi-kódex (1878. évi V. törvény) 156. §-a szerinti lázadás előkészületére irányuló szövetség⁵¹ törvényi tényállását javasolták Halász Lajos budapesti kir. főügyésznek.⁵²

A Gerő-perben az ügyészség két indítványt is előterjesztett arra vonatkozóan, hogy milyen bűncselekmény miatt, illetve milyen eljárás keretein belül kéri a bíróságtól a vádlottak felelősségére vonását.

III. Az ügyészség vádemelése során felmerült jogi kérdések a tényállással és az eljárásra jogosult bírósággal kapcsolatban

Strache Gusztáv kir. főügyész először helyt adott a rendőrség által meghatározott tényállásnak, erre hivatkozva pedig a 6976/1922. M. E. sz. rend., a 2731/1917. M. E. sz. rend. 8. §-a,⁵³ a 6563/1921. M. E. sz. rend.,⁵⁴ valamint a 9550/1915. M. E. rend. 33. §-a⁵⁵ alapján az ügy minél gyorsabb lezárása érdekében rögtönítélő bíróság összehívását kezdeményezte.⁵⁶

E jogszabályokra való hivatkozást két törvény felhatalmazása tette lehetővé: a háború esetére szóló kivételes hatalom meghosszabbításáról szóló 1920. évi VI. törvény

1. §-a az 1912. évi LXIII. törvényben engedélyezett kivételes hatalom⁵⁷ időtartamát a trianoni békeszerződés hatálybalépésétől számított egy évvel meghosszabbította. E rendelkezések alapján 1921. július 26.⁵⁸ és 1922. július 25.⁵⁹ között a fenti rendeletek hatályosak voltak. A 2. § lehetővé tette a nemzetgyűlés számára azoknak a jogszabályoknak a hatályban tartását, kiegészítését és módosítását, amelyek olyan viszonyokat szabályoztak, amelyek a háború végét követően sem álltak helyre megfelelően. Később az 1922/1923. költségvetési év első hat hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló 1922. évi XVII. törvény 6. § (1) és (2) bek. ismételt megerősítette a szükségesnek tartott rendeletek további alkalmazásának lehetőségét, hogy e törvény hatálybalépését követő négy hónapon belül azokat a jogszabályokat, amelyeket feltehetőleg hat hónappal hosszabb ideig kell alkalmazni, törvényjavaslat formájában nyújtsák be a nemzetgyűléshez. Ellenkező esetben e rendelkezések *ipso iure* hatályukat veszítik.⁶⁰

A rögtönítélő bíróság összehívása végül meghiúsult a 9550/1915. M. E. sz. rendelet 35. §-a alapján, amely a stáriális eljárás leghosszabb tartamát három napban állapította meg. Ez azonban a terheltek jelentős létszáma miatt nem volt kivitelezhető.

Strache főügyész ezért 1922 novemberében a 118.722/1922. sz. indítványában kezdeményezte a büntetőeljárás rendes bíróság elé utalását, és a rendelet 33. §-a szerinti előzetes letartóztatást megszüntette, majd az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény (Átv.) 1. és 2. §-ban szabályozott államfelforgatás⁶¹ büntetékének megalapozott gyanúja miatt a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvény (Bp.) 141. § (2) bek. alapján ismételt elrendelte az előzetes letartóztatásokat és a fogházai őrizetet.⁶² A módosított indítványt a vádtanács 1922 novemberében elfogadta.⁶³

Végül az ügyészség 1922. november végén a 129.330/1922. sz. vádiratában három bűncselekmény miatt emelt vádat: Gerő Ernővel, a Greiner testvérekkel és további 63 vádlottal szemben államfelforgatás büntett és vétség alakzata,⁶⁴ illetve öt vádlott esetében az Átv. 3. §-a szerinti feljelentési kötelezettség elmulasztása miatt indítványozta a budapesti kir. törvényszéknél a bűnösség megállapítását.⁶⁵

Ervelésük szerint a minősített eset fennállását az indokolta, hogy az 1. § szerinti elkövetési magatartás kifejtése mellett és azt elősegítve⁶⁶ a terheltek a Csemegi-kódex 172. § (2) bekezdésébe ütköző, valamint az 1912. évi LXIII. törvény 19. § szerinti többrendbeli izgatást követtek el a *Kommün* és az *Iffjú Proletár* szerkesztésével és terjesztésével. Erről a cselekményről pedig valamennyi vádlottnak tudomása volt.⁶⁷

A vádirat benyújtását követően számos terhelt a Bp. 257. §-ban biztosított jogával élve kifogását fejezte ki a vádtanács felé arra vonatkozóan, hogy cselekményük nem volt tényállásszerű, így ártatlanul raboskodnak a Gyűjtőfogházban.⁶⁸ Ezekben az indítványokban több alkalommal kérték ezeknek a panaszoknak a szóbeli tárgyalását, valamint ügyvédjükön keresztül előadták, hogy bár elol-

vasták a kommunista röpiratokat,⁶⁹ azokat végül visszaadták,⁷⁰ vagy nem csatlakoztak a mozgalomhoz.⁷¹

Szabó Kornél vádlott az Átv. 4. §-ra hivatkozott, amikor szabadon bocsátását kérte, ugyanis állítása szerint ő elállt a bűncselekmény folytatásától, és társait is igyekezett hasonló magatartásra rábírni.⁷² Gerő Ernő ügyvédje pedig kóros elmeállapotra hivatkozással nyújtott be kérelmet a vádlott orvosi megfigyelésére.⁷³

Tekintettel a beérkezett panaszok jelentős számára, *Az Est* röviden beszámolt a vádtanács előtt tartott kifogási tárgyalásról,⁷⁴ azonban ilyen dokumentum a levéltári iratokban nem lelhető fel.

Az azonban megállapítható, hogy a vádtanács a B.IV.15.845/1922. számú végzésében a kifogások egy részét visszautasította.⁷⁵ Indokolásuk szerint az előzetes letartóztatások fenntartása azért volt szükséges, mert az államfelforgatás minősített esetének büntetési tétele 10-től 15 évig terjedő fegyházbüntetés. Ennélfogva több terhelt esetében fennállt a szökés veszélye. A vádtanács végzésében rendelte el azoknak a gyanúsítottaknak a szabadon bocsátását, akiket vétség miatt helyezett az ügyészség vád alá, és előreláthatóan büntetésük sem lesz olyan súlyos.⁷⁶ Így az eljárás tárgyalási szakaszának megkezdése előtt 36 személy hagyhatta el a fogházat, és további 36 személlyel szemben megszüntették az eljárást.⁷⁷

IV. Az elsőfokú tárgyalás

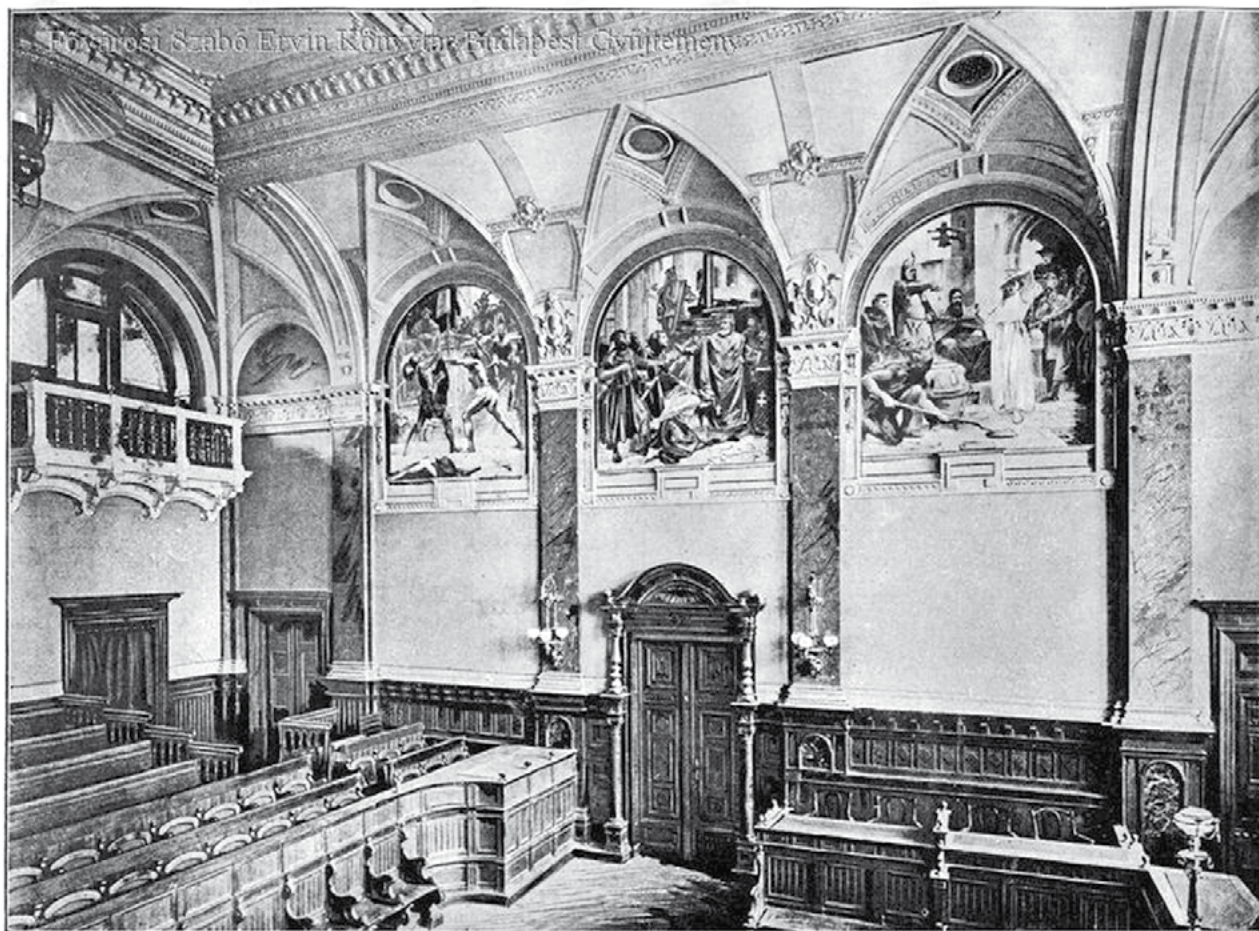
A Gerő Ernő és társai elleni büntetőeljárás tárgyalását 1923. április 13-án⁷⁸ nyitotta meg a törvényszék⁷⁹ Keresztessy Gyula elnökletével.⁸⁰ A vádat Dolowschiák Mihály képviselte,⁸¹ és 35 védő képviselte a terhelteket.⁸²

A vádlottak nagy számára való tekintettel a sajtóban számos jelzővel illették a pert. A *Népszava* a következő véleményt fogalmazta meg a bűncselekménnyel kapcsolatban, kritikát alkotva ezzel a magyar bíróságok számára:

„az utóbbi esztendőkből elég gyakran volt részünk [...] nagyszabási politikai pöröknek a tárgyalásában, ez a csütörtökön kezdődő tárgyalás azonban [...] tultesz valamennyi ilyen arányu pörön”.

A cikk írója kifogásolta azt is, hogy a 67 terhelt⁸³ többsége fiatalok, 18 év alatti személy. Ez az állítás a levéltári iratok alapján cáfolható meg, ugyanis az eljárás során mindössze Simkovich Alfréd vádlottal szemben kellett a fiatalokra vonatkozó speciális szabályokat alkalmazni.⁸⁴ A *8 Órai Ujság* is „monstre kommunista” perként emlegette az eljárást.⁸⁵

A vádlottak döntő többsége a törvényszéki bírág előtt visszavonta a rendőrségen tett beismerő vallomást arra hivatkozva, hogy azt kényszer alatt tették, mert a kihallgatások során fizikai bántalmazás áldozatai lettek. Arra a kérdésre, hogy miért nem a vizsgálóbíró előtt éltek e joggal, azt válaszolták, hogy a nyomozó hatóság tagjai miatt érzett félelmükben nem tettek panaszt.⁸⁶ A levéltári forrásokból kiderül, hogy a gyanúsítottak nem ok nélkül hivatkoztak az eljáró detektívek brutalitására: a feltétele-



Palais de justice: Salle de la cour d'Assises.
Law-Courts: Juries Chambers.

Justiz-Palais: Schwurgerichtssaal.
A törvénykezési palota: Az esküdtzéki terem.

Az esküdtzéki terem – a tárgyalás helyszíne

zett elkövetőket ugyanis egy hangszigetelt szobába vitték a nyomozók, ahol a kérdések feltevése mellett valóban megverték őket.⁸⁷

Az ítélet meghozatalakor a bíróság végül nem fogadta el a vádlottak e védekezését. Bebizonyosodott ugyanis, hogy míg a vallomások szerint a rendőri agresszióra 1922. szeptember 16. és 20. között került sor, viszont a jegyzőkönyveket csak hetekkel később készítették el. Tehát, amennyiben mégis agresszióra került volna sor, az az időmúlás miatt nem gyakorol komoly hatást a vádlottakra. A vizsgálóbírói fórum előtt viszont semmilyen inzultus nem érte őket, valóságaikat pedig önkéntesen tartották fenn.⁸⁸

A tárgyalással kapcsolatban fontos kiemelni a bizonyítást követően elhangzott védőbeszédet, amelyeken keresztül látható, hogy milyen érveket igyekeztek felmutatni a mozgalom tagjai ártatlanságuk alátámasztására.

Gerő ügyvédje, Femunovits Zoltán szerint a vád nem tudta bizonyítani az erőszakos elkövetési módot.⁸⁹ A vádlottak kizárólag elméleti vitákat folytattak egymással, ezért terjesztették a röpiratokat, de egy cselekményük sem irányult az állami és társadalmi rend felforgatására. Mellette Kollmann Dezső, a Greiner testvérek védője hosszasán cáfolta az ügyész vádbeszédének azon részeit, ame-

lyek a bolsevik ideológiával foglalkoztak. Álláspontja szerint ez az ügy egyáltalán nem tekinthető komolynak, csupán „néhány egyénnek baloldali szocialista mozgalomról” van szó, akik „fiatalos hévvel úgy látták, hogy a mostani szocialista mozgalom nem elég radikális”. Kiss József ügyvéd pedig a pert „egy beteg társadalom körtüneteként” definiálta.⁹⁰

Jogi érvelésük során az Átv. hatályát a fenti elkövetési mód hiányán kívül más megközelítésben is megkérdőjelezték. Először a jogszabály által meghatározott mozgalom létevel kapcsolatban fogalmazták meg kételyeiket. Véleményük szerint Gerő és társai egyáltalán nem alkotnak szervezett társaságot. A rendtörvény 2. §-a szerinti minősített eseti államfelforgatás tényállásszerűségének a fennállását sem fogadták el, ugyanis érvelésük szerint a bűncselekmény fő cselekménye a röpiratterjesztés, ami az általános részi tanok szerint beolvad az alaphűncselekménybe,⁹¹ ezért nem tekinthető a mozgalommal összefüggésben elkövetett önálló deliktumnak. Tehát ez az elkövetési magatartás legfeljebb a Csemegi-kódex 171–173. § szerinti izgatást valósította meg.⁹²

Azoknak a terheltnek a védelmében, akikkel szemben az Átv. 3. §-nak gyanúja miatt emeltek vádat, a kö-

vetkezőt állították: álláspontjuk szerint nem valósult meg bűncselekmény, mivel a rendőrségnek már jóval korábban tudomására jutott ez a kommunista szervezkedés, amire a detektívek jelentéseit lehet bizonyítékként felmutatni. Emellett a Berlinben működő bolsevik párt számos alkalommal jelentetett meg cikkeket a magyarországi szervezkedésről, ezért Gerő és társainak tevékenysége köztudomású ténynek minősül.⁹³

Az ügyész reagált a védőbeszédekre, azonban ez egy sajtótermékben sem jelent meg, és a levéltári dokumentumokban sem volt fellelhető. Gerő Ernő végül az utolsó szó jogán az előbbiekhöz hasonlóan tagadta az erőszakos elkövetést.⁹⁴

V. Az ítélet

1. Rendelkező rész

A törvényszék 1923. május 26-án hirdette ki ítéletét,⁹⁵ és összesen „127 év fegyházat és börtönt”⁹⁶ szabott ki az elkövetőkre. Elfogadva az ügyészség által megállapított törvényi tényállást, Gerő Ernőt,⁹⁷ a Greiner testvéreket,⁹⁸ Révész Gézát,⁹⁹ Katzburg Imrét¹⁰⁰ és Szabó Kornélt¹⁰¹ a mozgalom kezdeményezőiként az Átv. 2. § szerinti államfelforgatás büntetében találták felelősnek. Az indokolás szerint ezek az elkövetők 1921-ben azzal a szándékkal érkeztek Magyarországra, hogy újra megszervezzék a kommunista pártot a III. Internacionálé irányításával.¹⁰² A büntetési tételek meghatározásán kívül az Átv. 9. §-a¹⁰³ alapján a kezdeményezőket a bíróság 10 évre kitiltotta Budapest területéről.¹⁰⁴

További 23 személyből két vádlottat a bolsevik szervezkedésben való tevékeny részvétel, míg a többi gyanúsítottat annak előmozdítása miatt az elsőfokú bírói fórum az Átv. 1. § szerint minősülő államfelforgatás deliktuma miatt ítélte el.¹⁰⁵ A két elkövetési magatartás között a különbségtétel alapjaként azt határozták meg, hogy az előmozdítás kategóriájába olyan cselekmények tartoznak, mint a röpiratok átvétele és terjesztése, a csomagok őrzése, vagy a kommunista összejövetelekbe való bekapcsolódás. A tevékeny részvétel azonban minőségileg ennél a kategóriánál többet jelent, mert ebben az esetben az elkövető már valamilyen segítséget nyújt a mozgalom kezdeményezőinek vagy vezetőinek.¹⁰⁶

A harmadik elkövetői csoporton belül 30 főt az Átv. 3. §-ban pönalizált feljelentési kötelezettség elmulasztásának vétsége miatt marasztalt el a bíróság arra hivatkozva, hogy bár hitelt érdemlő tudomással bírtak a Gerő-féle összeesküvésről, azonban ezt a hatóságoknak egyáltalán nem jelentették. E büntett megállapításának kiindulópontjaként kijelentették, hogy ez a vádlotti kör az államfelforgatás büntetetének támogatása céljából semmilyen részesi tevékenységet nem fejtett ki, és más súlyosabb deliktumot sem valósított meg.¹⁰⁷ A büntetési tételt is azonosan szabták ki, így valamennyi tettes négy hónap fogházbüntetést kapott.¹⁰⁸ Tekintettel azonban a Csemegi-kódex 94. §-ára, mely szerint az előzetes letartóztatás tartama a kiszabott szabadságvesztés büntetés idejébe beleszámít, számos elkövetőt azonnal szabadlábra helyeztek az ítélet kihirdetését követően.¹⁰⁹

A fenti tetteseken kívül három vádlottal szemben az Átv. 12. § (2) bek. felhatalmazása alapján a távollétükben állapította meg a törvényszék a büntetőjogi felelősségüket a büntetés kiszabásának mellőzésével.¹¹⁰ Öt gyanúsítottat pedig felmentett a bíróság a Bp. 326. § (2) bek. szerint.¹¹¹ Az ítélet rendelkező részének lezárásaként a Csemegi-kódex 61. §-a alapján a házkutatás során lefoglalt bizonyítékok elkobzását rendelték el.¹¹²

2. Indokolás

Az ítélet indokolása azzal az okfejtéssel kezdődött, hogy az Átv. valóban alkalmazható-e erre bűncselekményre. E kérdés megválaszolása érdekében a bíróság hosszasan elemezte a rendtörvény célját, amellyel nem csupán a tényállásszerűséget bizonyította be a Gerő-ügy kapcsán, hanem reagált a törvény elfogadásakor kialakult jogi és politikai vitákra is.¹¹³ Az elsőfokú tanács szerint a törvény célja, hogy

*„emberileg lehetetlenné tegye a jövőben azt, amit egyszer már a veszett háború nyomán felidézett forradalom zilált viszonyai közepette bekövetkezett”.*¹¹⁴

Tehát e büntetőjogi szabályozás nem a szólás- és sajtószabadság alapjogának háttérbe szorítása vagy különböző „ártatlan” művek üldözése volt, hanem preventív hatás¹¹⁵ kifejtése a proletárdiktatúra elkerülése érdekében. Erre az érvelésre alapozva nem fogadta el a védelem azon álláspontját, amely tagadta a mozgalom létét arra hivatkozva, hogy az nem rendelkezett megfelelő szervezeti rendszerrel. Az indokolás szerint ugyanis a bolsevizmus visszaszorítása érdekében az Átv. alkalmazásának nem előfeltétele egy radikális csoport hivatalos formában való működése, elegendő, ha több személy egy azonos cél elérése érdekében összejön. Vagyis előkészületi cselekmények pönalizálása valósult meg a rendtörvényben.¹¹⁶

A következő jogi probléma az erőszakos elkövetési mód megvalósulása az ügy kapcsán. Ennek a körülménynek a fennállását a törvényszék egyrészt az 1919-es proletárdiktatúra eseményeiből,¹¹⁷ másrészt Marx *Kommunista kiáltványából* vezette le. Záró tétele ugyanis megfogalmazta a proletárok végső célját, ami „minden társadalmi rend erőszakos megbuktatása” volt.¹¹⁸

Ezekre a forrásokra hivatkozva a bíróság végkövetkeztetését így fogalmazta meg: az erőszaknak elsősorban nem az elkövetők cselekményében kell megnyilvánulnia, hanem a „mozgalom végcéljának kell [...] erőszakos uralom létesítésére irányulnia”.¹¹⁹ Tehát az erőszak az új állam természetében van jelen, és nem az ennek céljára kifejtett elkövetési magatartásokban található meg.

Az Átv. elemzését követően a törvényszék kifejtette, hogy milyen tényezők alapján minősítették az elítéltek által kifejtett elkövetési magatartásokat. Elsőként a szervezkedés kezdeményezését határozta el a vezetéstől arra alapozva álláspontját, hogy ez utóbbi magatartás egy már kialakult mozgalmat feltételez. Emellett a tárgyalás során bemutatott bizonyítékok nem támasztották alá azt, hogy a tettesek egy már létező csoport működésébe kapcsolódtak be, amit te-

vékenységükkel csak tovább „fokoztak” volna. Vagyis az elítéltek például a röpiratok előállításával és terjesztésével, a bécsi kommunistákkal való kapcsolattartással megalapozták a bolsevik illegális tevékenységet, de feltehetően a szervezetlenség miatt nem lehetett megállapítani, hogy kik töltik be a vezető pozíciókat. A kezdeményezők esetében az elsőfokú bírói fórum a minősített eset megvalósulásával kapcsolatban elfogadta az ügyészség álláspontját.¹²⁰

A második elkövetői körrel kapcsolatban a korábban kifejtett különbségtétel mellett azt fejtette ki a törvényszék, hogy miért a 2. § második fordulat 2. pontja alapján szabta ki az elítéltekre a büntetést. Érvérese szerint a minősített eset megállapítása azért indokolt, mert a tevékeny résztvevők és az előmozdítók a kezdeményezők „izgatási” tevékenységéről tudtak, vagy kellő körülmények mellett tudniuk kellett volna róla.¹²¹

Tehát a rendtörvény ebben az esetben objektív büntetőjogi felelősséget határozott meg, amit Angyal Pál „lavinafelelősségnek” nevezett el. Véleménye szerint ez a szigorú szabályozás azért volt megfelelő, mert

*„aki [...] a lavina megindításában vagy továbbcsuszamlásában részt vett, az feleljen azokért a sérelmekért, amelyek előállottak az ő közreműködésén kívül, ha azok bekövetkezéséről tudott vagy tudhatott”.*¹²²

Tehát ezek a tettesek bár nem vettek részt a kezdeményezők által elkövetett államfelforgatás minősített esetének kivitelezésében, mégis ezért a büntetést felelnek, mert bizonyíthatóan tudomással bírtak erről a politikai tevékenységről.¹²³

Az Átv. 3. §-a alapján elítélt elkövetőkkel kapcsolatban a bíróság nem fogadta el a köztudomású tény fennállását, ugyanis véleménye szerint az emigráns kommunisták sajtó cikkei nem ismertek a nagy nyilvánosság számára. Tehát a felelősségre vonás alapja ebben az esetben az, hogy az elítéltek az újságokat elolvasták, ezért tudtak a mozgalmról.¹²⁴

A törvényszék enyhítő körülményként értékelte több vádlottal szemben a bírósággal való együttműködést, a büntetlen előéletet, a fiatalkorúságot, a nagycsaládot és az első világháború alatt végzett frontszolgálatot. Mérlegelték továbbá a tartós betegségeket és a háborús sérülésekből eredő testi fogyatékoságokat is. Ezzel szemben súlyosabban minősült a kezdeményezők „kiemelkedő intelligenciája”, amit a folytatólagos elkövetés és az a tény is alátámaszt, hogy a mozgalom hónapokon keresztül sikeresen működött. Szigorúbb büntetést szabtak ki azokra az elkövetőkre is, akik más, a kommunizmussal összefüggésben lévő bűncselekményt követtek el korábban.¹²⁵

VI. A büntetőeljárás az ítéletábrán és a Kúrián

Az ítéletábra 1925. április 28-án a 16.B/8247/175/1923. számú ítéletében helybenhagyta az elsőfokú ítéletet, amelyel szemben hét vádlott semmisségi panaszt nyújtott be a

Kúriához.¹²⁶ Perorvoslati kérelmüket egyrészt a Bp. 385. § (1) bek. a) pontjában meghatározott anyagi semmisségi okra, másrészt a (3) bekezdésre alapozták, mely szerint a Kúria megváltoztathatja az ítéletet, amennyiben az első- és másodfokú fórum nem alkalmazta a Csemegi-kódex 92. §-át.¹²⁷

A Kúria az ügy elbírálása érdekében 1926. június 1-jén nyilvános tárgyalást tartott, ahol végzésében az esküdtbíró-sági eljárásra és a semmisségi panaszra vonatkozó rendelkezések módosításáról szóló 1914. évi XIII. törvény 36. § (1) bek. alapján elutasította a védelem semmisségi panaszát, mivel alaptalanul nyújtották be kérelmüket. Indokolásuk szerint ugyanis a védelem érvrendszere nem volt alapos tekintettel arra, hogy a bűncselekmény tárgyi súlyával és a súlyosító körülményekkel szemben a felhozott enyhítő körülmények nem olyan jelentősek, hogy indokolták tegyék a 92. § alkalmazását.¹²⁸

VII. Összegzés

Az 1920-as évek elején a moszkvai és a bécsi kommunisták vezetése számos alkalommal kísérletet tett a proletárdiktatúra bevezetésére Magyarországon. E kísérlet hatására jöttek létre azok a bolsevik politikai mozgalmak, amelyek visszaszorítása érdekében a jogalkotó lehetővé tette az 1912. évi LXIII. törvény alkalmazását, és a világháború ideje alatt elfogadott rendeletek hatályban tartását. Megalkotta továbbá a korszak rendtörvényét, ami az államellenes bűncselekmények szigorításával lépett fel a szélsőséges ideológiákkal szemben.

A fenti történelmi és jogtörténelmi fejlődési tendenciát tükrözi a Gerő Ernő és társai ellen indított büntetőeljárás. A per bemutatása során ugyanis következtetés vonható le a korai Horthy-korszak ítélkezési gyakorlatára: mi alapján vetik el a statáriális eljárást, hogyan alkalmazzák a világháborús büntetőjogi szabályozást, illetve milyen módon különbözteti meg az államfelforgatás törvényi tényállásaiban szereplő tettesi minősítéseket. Ez utóbbi abból a szempontból is jelentős, hogy 1923-ban még viszonylag kevés kúriai jogegységi döntés született az Átv. egységes értelmezésével és alkalmazásával kapcsolatban.

A per ügyési és bírósági szakaszának bemutatása mellett további fontos kérdés, vajon a hatóságok mennyire jártak el törvényesen a kommunisták által elkövetett bűncselekmények esetén. Ezzel kapcsolatban kritikaként a nyomozó hatóságok magatartását kell kiemelni, akik bántalmazták az előzetes letartóztatás alá helyezett gyanúsítottakat annak érdekében, hogy mihamarabb beismerő vallomást tegyenek, megkönnyítve ezzel az eljárás további folytatását. Ez a kiemeltlen bánásmód elsősorban a történelmi körülmények hatására alakulhatott ki, hiszen a Tanácsköztársaság bukását követően csupán néhány év telt el, és a magyar társadalom jelentős része elutasította a bolsevik ideológiát.

Az elmarasztaló ítélet dacára Gerő Ernő és társai¹²⁹ nem töltötték le fegyházbüntetésüket a magyar–szovjet hadifogolycseré-egyezmények miatt, melynek értelmében 1924. november 17-én kiadták őket a Szovjetunióknak.¹³⁰

DRÓCSA, IZABELLA

Ein bekannter Kommunistenprozess im Jahre 1922. Das Strafverfahren gegen Ernő Gerő und seinen Gefährten (Zusammenfassung)

Anfang der 1920er Jahre wurde die Tätigkeit, der nach Wien emigrierten, ungarischen Kommunisten in Moskau mit immer größerer Unzufriedenheit beobachtet, weil ihre Versuche, eine Proletariendiktatur wieder einzuführen, immer wieder scheiterten. Deswegen hat die zentrale Parteiführung den Entschluss gefasst, dass nur eine, ausschließlich in Ungarn tätige bolschewistische Partei unterstützt wird, um die Bedeutung der Wiener Emigration zu mindern. An die Spitze der neuen kommunistischen Organisation wurde Ernő Gerő ernannt, der 1922 mit Hilfe von gefälschten Ausweisdokumente nach Budapest kam. Nach Enthüllung der Bewegung beantragte Oberstaatsanwalt Gusztáv Strache die Einberufung eines Standgerichts ge-

mäß § 33 der Verordnung Nr. 9550/1915. M. E., dies scheiterte aber schließlich an der großen Zahl der Beschuldigten. Deswegen beantragte die Staatsanwaltschaft im November 1922 die Verlegung des Strafverfahrens vor die ordentliche Gerichtsbarkeit wegen Grund- und qualifizierter Fall von Staatsumsturz gemäß § 1 und § 2 Abs. 3 des Gesetzes Nr. 3 von 1921 über den effizienteren Schutz der Staats- und Gesellschaftsordnung, das Ordnungsgesetzes der Horthy-Ära. Laut Begründung der Anklageschrift zielte die politische Tätigkeit der Beschuldigten auf die Restaurierung der Räterepublik ab. Der Gerichtshof folgte in seinem erstinstanzlichen Urteil die Argumentation der Staatsanwaltschaft und verurteilte Ernő Gerő zu 15 Jahren Zuchthaus.

Jegyzetek

- ¹ *Az Est*, 1923. 85. sz. 8. p.
- ² VARGA Krisztián: *Ellenség a baloldalon*. Budapest, 2015, Jaffa Kiadó, 235. p.
- ³ Ebben az időszakban őrizetbe vették többek között Csató Károlyt, Weisz Nándort, Matusán Bélát, Jager Jenőt, Breiner Izidort, Lipschitz Ernőt és Kiss Jenőt. Az ő vallomásaik nyomán jutott el a rendőrség a Gerő-féle összeesküvéshez. Budapest Főváros Levéltára, a Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai, HU-BFL-VI-1.5.c-15845-1922. 16. p.
- ⁴ SALAMON Konrad: *Nemzeti önpusztítás 1918–1920*. Budapest, 2001, Korona Kiadó, 174. p.; GRATZ Gusztáv: *A forradalmak kora 1918–1920*. Budapest, 1935, Magyar Szemle Társaság, 226. p.
- ⁵ 1922 előtt például Andics Erzsébet tért vissza Bécsből az ifjúmunkások szervezetének ismételt megalakítása érdekében, ezért a budapesti kir. törvényszék lázadás büntette miatt 15 év fegyházra ítélte. HU-BFL-9170-1921. Megemlíthető a Rudas Béla-féle összeesküvés is. Rudast társaival együtt lázadásra irányuló szövetség vádjá miatt ítélte el a törvényszék. HU-BFL-2687-1922.
- ⁶ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 16. p.
- ⁷ GERŐ Ernő: *Hogyan építsük szervezeteinket?* PIL-VI.-858.-Gerő-2. 11. p.
- ⁸ GERŐ Ernő: *A kommunista párt a fehér terror idején*. PIL-VI.-858.-Gerő-2. 2. p.
- ⁹ PIL-VI.-858.-Gerő-2. 2. p.
- ¹⁰ PIL-VI.-858.-Gerő-2. 3. p.
- ¹¹ Uo.
- ¹² GERŐ Ernő: *A szakszervezeti és pártiszervezeti munka*. PIL-VI.-858.-Gerő-2. 6. p.
- ¹³ *A kommunista párt a fehér terror idején*. PIL-VI.-858.-Gerő-2. 4. p.; *A szakszervezeti és pártiszervezeti munka*. PIL-VI.-858.-Gerő-2. 7–8. p.
- ¹⁴ Ezt a célt igyekezett Vági István is elérni 1924-ben, ami azért volt kezdetben sikeres, mert az 1921-ben kötött Bethlen–Peyer-paktum komoly ellentétet okozott az SZDP-n belül. Vágit és csoportját, akik elítélték a baloldali párt konszolidációját, 1925-ben a tagság kizárta sorai közül. Ez a radikális mozgalom párttá alakult Magyar Szocialista Munkáspárt néven, amit betöltöttek, mert felmerült annak gyanúja, hogy együttműködtek a Rákosi Mátyás által vezetett illegális kommunista párttal. DRÓCSA Izabella: Egy elfeledett politikai bűncselekmény: a Rákosi–Vági per. In KERESZTES Gábor (szerk.): *Tavaszi Szél*. III. kötet. Budapest, 2017, DOSZ, 192. p. (2017a)
- ¹⁵ *Hogyan építsük szervezeteinket?* PIL-VI.-858.-Gerő-2. 11. p. Vö. HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 458., 478. p.
- ¹⁶ *Hogyan építsük szervezeteinket?* PIL-VI.-858.-Gerő-2. 13. p.
- ¹⁷ *A kommunista párt a fehér terror idején*. PIL-VI.-858.-Gerő-2. 5. p.
- ¹⁸ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 16. p.
- ¹⁹ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 18. p.
- ²⁰ Szigeti Imréről a detektív-jelentés megjegyezte, hogy a vele érintkező személyek rendkívül nagy tisztelettel viseltetnek iránta. HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 19. p.
- ²¹ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 20. p.
- ²² HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 18., 478. p.
- ²³ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 90–102. p.; JÁSZAI Samu: *A magyar szakszervezetek története*. Budapest, 1925, Magyarországi Szakszervezeti Tanács, 321–325. p.
- ²⁴ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 67–80. p.; JÁSZAI 1925, 284–286. p.
- ²⁵ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 80–86. p.
- ²⁶ JÁSZAI 1925, 310–311. p.
- ²⁷ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 20. p. Vö. HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 478. p.
- ²⁸ Révész Géza 1945 után moszkvai nagykövetségként tevékenykedett. BARÁTH Magdolna – GECSÉNYI Lajos: *Főkonzulok, követek és nagy követek 1945–1990*. Budapest, 2015, MTA Kiadó, 246–247. p.
- ²⁹ Leipnik Márton neve érdekes módon felmerült az 1931-ben a biatorbágyi merényletnél is, mert Matuska Szilveszter kézírása nagyon hasonlított Leipnikére. Ezért is merült fel a hatóságokban a gyanú, hogy a vonatbontás valójában kommunista merénylet volt. *Pest Megyei Levéltár*, VII.1-b-897-11571/1931, 46. p.; VARGYAI Gyula: *A biatorbágyi merénylet, merénylet a merénylet ellen*. Budapest, Paktum, 2002, 47. p.
- ³⁰ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 21. p.
- ³¹ Gerő másik álneve Szeges Ernő volt. Ezzel a személyazonossággal a kommunista vezetés kiállított számára egy születési anyakönyvi kiemelés és egy állampolgársági bizonyítványt. PTI-VI.-858.-Gerő-1. 8–9. p.
- ³² Greiner József a per után szerkesztőként helyezkedett el.
- ³³ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 21. p.
- ³⁴ Gerő Ernő a tárgyaláson beismerte, hogy a hamis okmányokat Szabó Kornéltól kapta. HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 485. p.
- ³⁵ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 478. p.
- ³⁶ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 22., 193. p.
- ³⁷ *Az Est*, 1922. 215. sz. 3. p.; *8 Órai Újság*, 1922. 216. sz. 4. p.
- ³⁸ *Az Est*, 1922. 215. sz. 3. p.
- ³⁹ *Népszava*, 1922. 215. sz. 4. p.
- ⁴⁰ Uo.
- ⁴¹ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 147–149. p.

- ⁴² HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 193. p. Vö. a sajtóban a letartóztatott személyek számában is eltérő cikkek kerültek nyilvánosságra. *Az Est* 70 letartóztatott személyről írt először, majd a tárgyalásról megjelent hírek között már 110 írizetbe vettről számolt be. A *Népszava* 97 személyről számolt be. *Az Est*, 1922. 215. sz. 3. p.; 1923. 83. sz. 4. p.; *Népszava*, 1922. 215. sz. 4. p.
- ⁴³ mek.oszk.hu/01900/01906/html/index2130.html
- ⁴⁴ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 36. p.
- ⁴⁵ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 29–30. p.
- ⁴⁶ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 23. p.
- ⁴⁷ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 32. p. Vö. A mozgalom eljutott Zala-szentgótára, Szombathelyre és Nagykanizsára, ahol Greiner sejteket hozott létre a helyi megbízottak segítségével.
- ⁴⁸ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 478. p.
- ⁴⁹ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 36. p.
- ⁵⁰ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 176. p. Vö. Egy másik jelentésben a párt céljával kapcsolatban a következőt fogalmazta meg a nyomozó hatóság: „a szakszervezetekben, a gyárakban a munkástömegeknek a III. Internacionálé végrehajtó bizottság érdekeinek megfelelő nevelése, a tömegekben sejtek lerakása útján kommunista párt teljes kiépítése, hatalomra jutása, végeredményben a proletariátus diktatúrájának minél előbbi visszaállítása Magyarországon.” HU-BFL-VI-I.5.c-15845-1922. 23. p.
- ⁵¹ TÉRFY Gyula: *Igazságügyi Zsebtörvénytár*. Budapest, 1930, Grill Kiadó, 1006. p.
- ⁵² HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 165. p.
- ⁵³ Ezt rendelet „A gyorsított bűnvádi eljárás rögtönbíráskodási szabályai” címen fogadták el. Lényege, hogy előzetes kihirdetést követően rögtönbíráskodásnak lehet helye az 1912. évi LXIII. törvény a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről 12. § (4) bek.-ben megjelölt bűncselekményekre, amely többek között a Csemegi-kódex által szabályozott államellenes bűncselekményeket foglalta magában. TÉRFY 1930, 1278. p.
- ⁵⁴ A gyorsított bűnvádi eljárás rendes szabályai alkalmazásának megszüntetéséről és a rögtönbíráskodási eljárási szabályok kivételes alkalmazásáról szóló M. E. rend. a 2371/1917. sz. rend. hatályát kiterjesztette Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény 1. és 2. §-ára is. TÉRFY 1930, 1279. p.
- ⁵⁵ A gyorsított bűnvádi eljárás szabályait tartalmazó rendelet e §-a szerint a rögtönítélő bíróság megalakulásáig az ügyészségnek kell intézkedni a terhelt fogva tartásáról. TÉRFY 1930, 1276. p.
- ⁵⁶ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 193. p.
- ⁵⁷ MEZEY Barna: A kivételes hatalom jogi természete. *Jogtörténeti Szemle*, 2015. 4. sz. 25–34. p.; TÓTH J. Zoltán: A magyarországi rögtönbíráskodásra (statáriumra) vonatkozó anyagi jogi és eljárási szabályozás a XX. században. *Hadtudomány*, 2010. 1–30. p. mhtt.eu/hadtudomany/2010/2010_elektronikus/2010_e_23.pdf; Rendkívüli büntetőjog és halálbüntetés az 1910-es évek Magyarországon. *Themis*, 2007. 6. sz. 49–62. p.
- ⁵⁸ A törvény ezen a napon implementálta a magyar jogrendbe a trianoni békeszerződést (1921. évi XXXIII. törvény).
- ⁵⁹ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 498. p.
- ⁶⁰ A különbség a két törvény között abban látható, hogy ez esetben a kormányt hatalmazta fel a nemzetgyűlés helyett a rendeletek hatályban tartásáról szóló döntés meghozatalára.
- ⁶¹ DRÓCSA Izabella: Az államellenes bűncselekmények szabályozása Magyarországon, különös tekintettel az 1921. évi III. törvényben meghatározott államfelforgatás büntetétére. *Jogtörténeti Szemle*, 2016. 4. sz. 64–68. p.; DRÓCSA Izabella: Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény cikk elhelyezése a XX. századi magyar büntetőjogi rendszerben. *Iustum Aequum Salutare*, 2017. 2. sz. 219–226. p. (2017b). Vö. ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog kézikönyve 4. kötet: Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. törvény*. Budapest, 1928, Athenaeum, 29–66. p.
- Mivel a per kapcsán fontos az államfelforgatás törvényi tényállásának megismerése: Átv. 1. § „Aki az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására vagy megsemmisítésére, különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez vagy vezet, büntetett követ el és öt évig terjedhető fegyházzal büntetendő.
- Aki ily mozgalomban vagy szervezkedésben tevékenyen részt vesz, úgy – szintén aki ily mozgalmat vagy szervezkedést előmozdít, vétséget követ el és három évig terjedhető fegyházzal büntetendő [...].
2. § Aki az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására vagy megsemmisítésére, különösen valamely társadalmi osztály kizárólagos uralmának erőszakos létesítésére irányuló mozgalommal vagy szervezkedéssel összefüggően és annak céljára büntetett vagy vétséget követ el [...]”
- ⁶² HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 202. p.
- ⁶³ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 218. p.
- ⁶⁴ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 222. p.
- ⁶⁵ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 383. p.
- ⁶⁶ Az Átv. 2. §-a *delictum complexumot* valósított meg, vagyis az államfelforgatást a jogalkotó összekapcsolta más közönséges bűncselekmények megvalósításával, amelyet a mozgalom vagy szervezkedés érdekében valósított meg az elkövető. DRÓCSA 2017b, 225. p.; DRÓCSA 2016, 66–67. p.
- ⁶⁷ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 383. p.
- ⁶⁸ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 233-299. p.
- ⁶⁹ Ilyen kifogást nyújtottak be többek között Dobai F., Horváth M., Harang I., Mikus E., Simkovich A., Surán N., Tóth B., Wenisch Gy. nevű vádlottak. HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 253. p.
- ⁷⁰ Ponitzil János és Varsányi István kifogása. HU-BFL-VI-I.5.c-15845-1922. 265., 267. p.
- ⁷¹ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 253. p.
- ⁷² HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 307. p.
- ⁷³ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 385. p.
- ⁷⁴ *Az Est*, 1923. 107. sz. 8. p.
- ⁷⁵ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 257. p.
- ⁷⁶ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 384. p.
- ⁷⁷ *Az Est*, 1923. 107. sz. 8. p.
- ⁷⁸ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 456. p.
- ⁷⁹ A tárgyalást a Markó utcában, a büntetőtörvényszék esküdtzéki termében tartották.
- ⁸⁰ *Az Est*, 1923. 83. sz. 4. p.; *Népszava*, 1923. 83. sz. 6. p.; HU-BFL-VI-I.5.c-15845-1922. 456. p.
- ⁸¹ *Az Est*, 1923. 107. sz. 8. p.; HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 456. p.
- ⁸² *Az Est*, 1923. 83. sz. 4. p.
- ⁸³ Uo.; *Népszava*, 1923. 83. sz. 6. p. Ez a szám nem pontos, mert a bíróság 62 vádlottal szemben hozott ítéletet.
- ⁸⁴ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. *Az Est*, 1923. 85. sz. 8. p.
- ⁸⁵ *8 Órai Ujság*, 1923. 83. sz. 6. p.
- ⁸⁶ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 494. p. Vö. a Rákosi-Vági-per bírósági szakasza során a Gerő-ügyhöz hasonlóan a vádlottak visszavonták vallomásaikat, jelentősen megnehezítve ezzel a büntetőeljárást. DRÓCSA 2017a, 197. p.
- ⁸⁷ VARGA 2015, 76. p.
- ⁸⁸ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 501. p.
- ⁸⁹ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 494. p.
- ⁹⁰ *Népszava*, 1923. 104. sz. 7. p. Vö. A védelem érveléséről röviden *Az Est* is beszámolt. *Az Est*, 1923. 107. sz. 8. p.
- ⁹¹ A védelem érvelése szerint ebben az esetben törvényi egység valósul meg, ahol a röpiratok terjesztése csupán eszközselekménynek minősül. BELOVICS Ervin – BÉKÉS Imre – BUSCH Béla – DOMOKOS Andrea – GELLÉR Balázs – MARGITÁN Éva – MOLNÁR Gábor – SINKU Pál: *Büntetőjog általános rész*. Budapest, 2014, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, 192. p.
- ⁹² HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 494. p.
- ⁹³ Uo. Vö. Az Átv. 3. § második bekezdése szerinti büntethetőséget megszüntető oknak minősül a köztudomású tény.
- ⁹⁴ *Népszava*, 1923. 107. sz. 7. p.
- ⁹⁵ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 507. p.; *Az Est*, 1923. 118. sz. 9. p.; *8 Órai Ujság*, 1923. 118. sz. 6. p.; *Budapesti Hírlap*, 1923. 118. sz. 15. p.

- ⁹⁶ *Népszava*, 1923. 118. sz. 4. p.
- ⁹⁷ Gerőt 14 év fegyházra, 10 év hivatalvesztésre és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztésére ítélték. HU-BFL-VI-1.5.c-15845-1922. 466. p.
- ⁹⁸ Greiner Józsefet 13 év fegyházra, 10 év hivatalvesztésre és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztésére ítélték, Greiner Ferenc az 1878. évi Btk. (Csemegi-kódex) 91. §-ának alkalmazása mellett 10 év fegyházbüntetést kapott a már említett büntetési nemek mellett. HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 466. p.
- ⁹⁹ Révész Géza 10 év fegyházbüntetést kapott 10 év hivatalvesztés és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése mellett. HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 466. p.
- ¹⁰⁰ Katzburg Imrét 12 év fegyházra és a fentiekkel megegyező büntetésre ítélték. HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 466. p.
- ¹⁰¹ Szabó Kornélt 12 év fegyházbüntetésre és hasonló módon 10 év hivatalvesztésre és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztésére ítélték. Az ő esetében a minősített eset fennállását azért állapította meg a bíróság, mert bár a *Kommün* és az *Ifjú Proletár* szerkesztésében a többi kezdeményezőhöz hasonlóan nem vett részt, viszont ezekben a sajtótermékekben több írása is megjelent. HU-BFL-VI-1.5.c-15845-1922. 459, 466. p.
- ¹⁰² HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 457, 478. p.
- ¹⁰³ E paragrafus szerint a büntetési tételek megállapítása mellett az 1., 2. és 5–8. §-ban szabályozott bűncselekmények esetén a hivatalvesztést és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztését kötelező megállapítani.
- ¹⁰⁴ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 469. p.
- ¹⁰⁵ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 461. p. Vö. Ezek az elkövetők egy és három év közötti fegyházbüntetést kaptak hivatalvesztés és a politikai jogok gyakorlásának felfüggesztése mellett. HU-BFL-VI-1.5.c-15845-1922. 467–468. p.
- ¹⁰⁶ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 459–463. p.
- ¹⁰⁷ Ez az indokolás tehát rámutat arra, hogy a 3. § lényegében egy szubsidiárius bűncselekményt szabályozott. HU-BFL-VI-1.5.c-15845-1922. 466. p.
- ¹⁰⁸ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 468–469. p.
- ¹⁰⁹ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 469–470. p.
- ¹¹⁰ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 470. p.
- ¹¹¹ A felmentést az indokolta, hogy ezek a vádlottak tagadták a bűncselekmény elkövetését, és még a vizsgálóbíró előtt visszavonták a beismerő vallomásokat. HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 507. p.
- ¹¹² HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 470–471. p.
- ¹¹³ DRÓCSA 2016, 65. p.
- ¹¹⁴ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 494. p.
- ¹¹⁵ A büntetőjog preventív hatásának előtérbe kerülésével Balogh Jenő foglalkozott részletesebben. BALOGH Jenő: A büntetőjog válsága. *Budapesti Szemle*, 1910. 402. sz. 19. p.
- ¹¹⁶ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 495. p.
- ¹¹⁷ SALAMON 2001, 127–175. p.; GRATZ 1935, 94–125. p.
- ¹¹⁸ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 495. p.
- ¹¹⁹ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 496. p.
- ¹²⁰ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 496–498. p.
- ¹²¹ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 500. p.
- ¹²² ANGYAL 1928, 65–66. p. Vö. DRÓCSA 2017b, 226. p.
- ¹²³ Az elkövetők a tárgyalás alatt azzal védekeztek, hogy nem tudtak a kommunista mozgalomról, csupán az újságokat olvasták el. A bíróság ezt elutasította, mert a tettesek a röpiratok átvételekor konkrét utasításokat kaptak a további terjesztéssel kapcsolatban. Így, ha ezeket a parancsokat nem is teljesítették, akkor is tisztában voltak Gerőék céljaival. HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 500. p.
- ¹²⁴ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 501. p.
- ¹²⁵ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 503. p.
- ¹²⁶ A levéltári forrásokból nem lehetett pontosan megállapítani, hogy hány vádlott nyújtott be fellebbezést az elsőfokú ítélettel szemben. Az a tény, hogy volt másodfokú tárgyalás, a fentiekben kifejtett kúriai végzés alapján vált megállapíthatóvá. HU-BFL-VI-1.5.c-15845-1922. 695. p.
- ¹²⁷ E paragrafus lehetővé teszi a bíróságok számára a korlátlan enyhítési lehetőséget.
- ¹²⁸ HU-BFL-VII.5.c-15845-1922. 695–696. p.
- ¹²⁹ Gerővel szabadult Greiner Ferenc (HU-BFL-VII.102.a-fogoly-1922-5776) és Szabó Kornél (HU-BFL-VII.102.a-fogoly-1922-5787).
- ¹³⁰ HU-BFL-VII.102.a-fogoly-1922-5786



Mireisz Tímea

A büntetőjogi és a magánjogi felelősség szétválásának áttekintése a magyar jogtörténetben II.

A felelősségi jog fejlődése évszázadokon át a büntetőjogi felelősség elméleti és gyakorlati szabályainak építésére korlátozódott, elvetve a magánjogi felelősség önálló létjogosultságát, és annak dogmatikai alátámasztását. Az ókori római jogtudomány és a középkori leegyszerűsödött szabályozási formák a büntetőjogi felelősség kereteinek tágításával kívánták megoldani a magánjogi felelősség kérdését, amely a polgári korban

már nem nyújtott megoldást az egyre komplexebb felelősségi problémákra. A kódexek korára tehető a magánjogi felelősség első, büntetőjogtól független formájának kidolgozása, és joggyakorlatba történő átvitele. Magyarországon a fejlődés „kézzelfogható” eredménye, a jogszabályi alapokra helyezés ezen a jogterületen is későbbi időpontra tehető, annak első eredményei azonban rögtön a mintául szolgáló államok fejlődési szintjét is meghaladták, továbbfejlesztették a meglévő alapokat. Emiatt érdemes foglalkozni azzal, hogy milyen változásokon ment át a felelősség büntetőjogi és magánjogi ága, míg mai formájába eljutott.

I. Felelősség a polgári kori Magyarországon

A magánjogi felelősség, ami ekkor a francia Code Civilben már általános szabályként felvételre került,¹ hazánkban egészen az 1900-as Ptk.-tervezetig, az 1913. évi ma-

gánjogi törvényjavaslatig nem létezett egyes polgári és büntetőjogi szabályokon kívül (lásd a magyar vasúti törvényt, mely a korban az egyik leghaladóbb törvény volt a veszélyes üzemi felelősség területén Európában, és a mintaként szolgáló német vasúti törvény rendelkezéseinél is pontosabban szabályozta az objektív felelősség kérdését). Megfelelő anyagi jogi szabályozás híján a magánjogi felelősség tételes szabályai sem kerültek lefektetésre. Mégsem volt azonban ismeretlen sem a jogelméletben a magánjogi kár fogalma (lásd Frank Ignácot, aki már 1848-at megelőzően is megkísérelte definiálni a magánjogi kártérítést: „aki akárminő tettevel kárt okoz, ezt pótolni tartozik”),² sem később a bírói gyakorlatban az ún. tilos (tiltott) cselekményekért való felelősség megállapítása (jóllehet ez korántsem mindig következetesen történt).

A mezei rendőrségről szóló 1840. évi IX. törvény például igen vegyes képet festett tárgykörét illetően: vadkártól kezdve a rongáláson és szomszédjogokon át a vasút mellett okozott károkról is tartalmazott szabályozást, amely már rendelkezett kártérítésről, azonban nem annak polgári jogi alakzatáról, hanem kifejezetten büntetőjogi szankciókkal sújtotta a jogalkotó – a kártérítés rendezéséhez fokozatosságot állapított meg, mértékét illetően pedig olyan körülmények vizsgálatát írta elő a bírók számára.³ A kár mértékét becsülő esküvel és sommás eljárás keretében szabta meg a bíróság. Összességében azonban ez a törvény sem fektette le a polgári felelősség alapvető szabályait, sokkal inkább a tilos cselekmények előzményeinek, alapjainak tekinthető, annak minden büntetőjogi elemét magában foglalva.

A hazai jogelmélet és a joggyakorlat az 1850-es években az 1848-as események hatására (amely események kimenetele miatt ismét elnapolták a polgári magánjogi törvénykönyv megalkotását) megtorpant. Míg azonban az ország közjogi viszonyait illetően az egész országra kiterjedő hatállyal császári pátenst adtak ki, majd 1850-től kezdődött az oktrojált rendeletekkel történő központosítás a birodalomhoz, addig ezzel párhuzamosan a magánjog területén megindult a gyűlölt,⁴ de a hazainál jóval fejlettebb osztrák, valamint porosz és német anyagi és eljárásjogi magánjogi szabályok hatálybaléptetése,⁵ továbbá megalkották az ősiséget eltörlő rendelkezéseket, melyekkel megkezdték a föld- és tulajdonviszonyok rendezését.

A magánjogi felelősség szempontjából jelentős állomás volt a teljes kártérítés megfizetésének elvét hirdető elmélet, mely a tulajdon sérthetetlenségének elvével együtt alakult ki és vált általánossá a XX. század első harmadára. A teljes kártérítés elve korlátozásokkal,⁶ de szerepelt az Osztrák Polgári Törvénykönyvben (Optk.) is, amelyet a Code Civilhez hasonlóan ugyancsak általános felelősségi rendelkezés (generálklauzula) szabályozott, amely mint már szó volt róla, túlságosan tág keretet engedett a megtérítésre, és az igényérvényesítés parttalanná válásával fenyegetett. Emellett azonban az Optk. még részletesebben rendelkezett az eredeti állapot helyreállításáról, illetve ha ez nem volt lehetséges (vagy a károkozó szándékosan vagy súlyosan gondatlanul okozta a kárt), arra az esetre (korlátozta) rendelte alkalmazni a teljes kár megtérítését⁷ – melynek gyökerei azonban ugyancsak a büntetőjoghoz

hasonlóak voltak, minthogy a kártérítés mértéke a vétkeségi fokhoz igazodott.⁸

Hazánkban a neoabszolutizmus korában a bírói gyakorlat az Optk. magánjogi kártérítést előíró szakaszait (nagy részben) hallgatólagosan recipiálta. Ekkortól mondhatjuk tehát, hogy írásos formában is elkezdődött hazánkban a magánjogi felelősség fejlődésének útja, és egyáltalán a modern kártérítési jog kialakulása.

A kiegyezést követően a kiegyezés által szabott keretek között lehetőség nyílt a törvényhozást (ITSz és ágazati szabályok, törvénygyűjtemények és magyarázatok) és az ítélkezés szabályait átalakítani, és elkezdni az ország magánjogi és közjogi felzárkóztatását. Tagadhatatlan ugyanakkor az az újítás, amelyet az osztrák szabályok kénytelen és szükséges alkalmazása, kifelé megnyilvánuló tagadása, mégis az ítéleteken átszüremelő alkalmazása hozott. A bíróságok kezdetben – egyéb törvényi útmutatás híján – kizárólag a mintául szolgáló Optk.-t követték, majd egyre nagyobb önállósággal alakították ki a követendő mintát. Ebből kifolyólag nálunk is a vétkeségi elv mentén indult el a fejlődés, ugyanakkor azon szabályozási deficitek elkerülésével, amelyek az Optk. alkalmazása során már megmutatkoztak. A vétkeségi elv fogalmi ellentmondásainak vizsgálatát a bírói jogfejlesztés figyelmen kívül hagyta, tekintettel arra, hogy a jogelméleti ellentmondások vizsgálata nélkül is egyértelművé vált, mely esetekre nyújt megoldást a recipiált törvényi rendelkezés, és melyekre nem.

Ennek ellenére az Optk., bár a neoabszolutizmus korában történő alkalmazása vagy sokkal inkább figyelembevétele előrelendítette a jogalkalmazást, mégis a századfordulóra már inkább korlátozta volna a bírói gyakorlatot szabad fejlődésében, emellett gátját jelentette az önálló, hazai igényekre és viszonyokra alkalmazható magánjogi törvénykönyv megalkotása folyamatának.

A kiegyezés idejére tehető a magánjogi felelősséget eredményező károkozás típusainak a kidolgozása is. Így a magánjogi deliktum fogalmának (változatlanul a vétkeségi elemmel), valamint az újonnan fellépő társadalmi és gazdasági hatásokra az objektív felelősség fogalmának, a jogos védelem és a végszükség kategóriáinak.⁹ Ezek hazai szinten magánjogi törvénykönyv hiányában az Optk.-t alapul véve bírósági ítéletekben, valamint az itthon is sokasodó magánjogi felelősségi rendelkezéseket tartalmazó speciális törvényekben jelent meg.¹⁰

E gombamód elszaporodó törvények a felelősségnek büntető (közjogi) és polgári típusait is tartalmazták. A vasúti törvényt is megelőzően jelent meg a polgári törvénykezési rendtartás (1868. évi LIV. tc.), amely rendelkezett a magánjogi kártérítés iránti perekről a szerződészegéssel kapcsolatos kártérítési perek vagylagos illetékességének meghatározásával, a bérleti szerződéssel kapcsolatos kártérítési perek sommás eljárás keretében történő szabályozásával, valamint a bizonyítási eszközök között a kár összegszerűségét a bíróság esküvel rendelhette bizonyítani. E polgári eljárásjogi törvényünk tehát már a büntetőjogi felelősségtől részben elválasztva, polgári peres eljárás keretei között rendelkezett a kártérítésről, jóllehet még egyes esetekben bűnösség kérdésében is döntött a kártérítés megállapítása érdekében.¹¹

A vaspályák által okozott halál vagy testi sértés iránti felelősségről szóló 1874. évi XVIII. törvény volt az első olyan törvény, amely részletes anyagi és eljárásjogi rendelkezéseket fektetett le a magánjogi felelősség vétkeségtől független, objektív felelősségi esetére. A törvény jelentősége továbbá, hogy a felelősséget jogi személyek¹² tekintetében is előírta, továbbá a felelősség előzetes kizárását vagy korlátozását a veszélyes üzemi felelősséget illetően semmisnek mondta ki. E tisztán magánjogi felelősségi szabályrendszer mellett pedig a törvény meghagyta a lehetőséget arra, hogy a kártérítésen túlmenően a sérelmet okozó személlyel szemben büntetőjogi felelősséget is érvényesítsenek. Ez az Európában is élenjáró, az objektív, vétkes felelősséget a magánjogi felelősség keretében szabályozó törvény tudatosan a büntetőjogi felelősségtől elválasztva szabályozta a magánjogi felelősséget. A törvényalkotást itt is egy másik törvény, az 1871. évi német *Reichshaftpflichtgesetz* motiválta, a magyar szabályozás elhagyta azonban annak objektív felelősséget korlátozó rendelkezéseit a gyárak és bányák vonatkozásában, amelyekre a gyakorlat kihívásai révén saját ipari törvényeket alkotott.

Az ipartörvényről szóló 1872. évi VIII. tc. az általa bevezetett munkavédelmi szabályok (69. §) mellett az iparjogvédelmi szabályok között szabályozta és kártérítéssel rendelte büntetni azt, aki más iparos tanoncát vagy segédjét alkalmazza, és tudott arról, hogy az illető megszökött munkáltatójától (nem pedig elbocsátást kapott vagy felmondott). A kártérítést pedig a tanonccal vagy segéddel már egyetemlegesen tartozott megfizetni az iparos. Az ipartörvényről szóló 1884. évi XVII. tc. (114., 158. §), valamint az ipari és gyári alkalmazottaknak baleset elleni védelméről szóló 1893. évi XXVIII. tc. (37. §) pedig már explicit tartalmazza, hogy amennyiben a kötelező minimum védelmi intézkedéseket a gyáros elmulasztja megtenni, és mulasztása miatt bármely (tehát nem csak a vétkes) kár bekövetkezik, polgári és büntetőjogi felelősséggel egyaránt tartozik.

Az 1874. évi vasúttörvény jelentősége abban is megmutatkozott, hogy a bírói kar az ítélezési gyakorlat kialakítása során a fenti törvények alapján felmerülő felelősségi esetekre automatikusan a vasúttörvényben foglalt objektív felelősséget vette alapul. Ennek ellenére a vétkességi elvhez híven az „ipari kulpá”-t az osztrák *Eisenbahnpflichtgesetz* hatására, amint neve is mutatja, „vétkesített vétkességként” fogták fel azért, hogy besorolható legyen a vétkességi elméletbe.¹³ A vasút objektív felelősségét a törvény hatálybalépését követően kiterjesztették gőzvasútra, valamint a villamos, illetve ló vontatta vasutak (sőt az omnibuszok) által okozott károkra is.

Első írott anyagi jogi törvénykönyvünket a fenti körülmények következtében Európa többi államához képest megkésve sikerült elfogadni, mely annak ellenére, hogy büntetőjogi kódex (1878. évi V. tc.) volt, sajátos módon kártérítés címszó alatt már rendelkezett a sértett kárainak megtérítéséről. Ennek egyik legfőbb oka Csemegi Károly azon praktikus gondolata volt, hogy mivel ekkor még nem létezett egységes, írott magánjogi törvénykönyvünk, vizont a gyakorlati élet megkívánta volna a kártérítés

egységes szabályozását annak érdekében, hogy a gyakorlati élet bizonytalanságait leküzdje, ezért azt célszerű az egységes joggyakorlat előmozdítása érdekében beemelni a büntető törvénykönyvbe, és az írott joganyag részévé tenni addig is, ameddig polgári törvénykönyvünk elfogadásra kerül.

A Csemegi-kódex ezzel teret engedett azon kárigényeknek, amelyek egy bűncselekmény elkövetése során keletkeznek.¹⁴ A Csemegi-kódex volt az első olyan egységes, írott jogforrásunk, amelynek idejében már a polgári és a büntetőjogi kártérítés elméletben kettévált. Az anyagi jogi szabályok megteremtése mellett a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. tc. vezette be az úgynevezett adhéziós eljárást (5. §), amely alapján egy eljárásban elbírázható vált mind a büntető, mind a polgári kártérítési igény, amennyiben pedig a sértett érvényesítette polgári jogi igényét a büntetőeljárásban, akkor a büntetőbírószak gyakorlatilag pergazdaságossági okokból polgári eljárást folytat a büntetőeljárás keretei között.

A büntetőbírószak kérelemre és hivatalból ítélt meg kártérítést büntetőeljárásban, azonban amennyiben a sértett maga igényelte saját jogon a kártérítést, akkor a bíróság hivatalból nem indítványozta kártérítés követelését, annak érvényesítési joga a sértett kérelmétől függött (292. §). A sértett halála esetén azonban a sértett rokonai kérelme mellett a bíróság hivatalból is megállapított kártérítést. A kártérítés mértékének megítélésében a minimumszabályok felállítását követően a bíróságoknak jutott döntő szerep a kialakításban.

A Csemegi-kódexben tisztán magánjogi kártérítési szabályok felállítása mellett büntetőeljárásban rendelte a kártérítést megtéríteni a jogalkotó. A magánjogi kártérítési jelleg igazolja például a kérelemre történő érvényesítés fent említett keretek között, valamint az, hogy függetlenül attól, hogy az elítélt később kegyelemben részesült-e, vagy mentesült-e, de a kártérítés megfizetése alóli mentesülésre nem terjedt ki sem a kegyelem, sem a mentesítés hatálya.¹⁵ A magánjogi jelleg (a polgári államépítés és államszervezés egyik állomása)¹⁶ érvényesült továbbá többek károkozása esetén, amely esetben a kár megtérítésére az elkövetőket egyetemlegesen kötelezte a jogalkotó, nem pedig külön-külön szankcionálta őket. Sőt, amennyiben valamelyik károkozó a teljes kárt megtérítette, valamilyen károkozó szabadult a kár megtérítése alól a károsulttal szemben. A polgári jogi szabályok érvényesültek továbbá a kártérítés végrehajtására, az elévülésre. Igen korán megjelent hazánkban az a magánjogi rendelkezés, amely lehetővé tette, hogy a kártérítési igény a hagyatéék részét képezze, és azt a károsult örökösei érvényesítsék a károsult halálát követően. A kártérítést ezzel Csemegi valamiféle speciális jogkövetkezménnyé tette, amely meghatározott bűncselekmények elkövetése esetén volt alkalmazható, míg egyéb esetekre a károsultnak meghagyta a teret a magánjogi kártérítés érvényesítésére, amennyiben azt a fennálló gyakorlat lehetővé tette.

A századfordulóra már a magyar jogélet is a felelősségi jog kialakításának „lázában égett”, igyekezték megfelelni az ipari újítások generálta új felelősségi helyzeteknek. Az 1908. augusztus 8-án kihirdetett „automobil üzemel-

tetésből eredő károkért való felelősségről” szóló törvény bevezetése pótolta az Optk. hiányosságait. A bíróságok az egyre népszerűbb mindennapi praktikus célokat szolgáló gépjárműhasználat és a bekövetkező balesetek növekvő száma miatt nem tudtak megfelelő rendelkezést felhozni mankóként. A porosz vasúttörvény pedig szintén nem nyújtott megfelelő támpontot az érdekek megfelelő kiegyenlítésére. A bíróknak ekként az Optk. 1295. §-án kívül más felhívható szabálya nem volt. Amint azt Kolosváry Bálint a témában 1908. november 7-én tartott előadásában kifejtette, az automobiljog szabályozása nem a törvény hiánya miatt volt sürgős, „hanem a meglévő törvény fogyatékoságában, a fölmerült új jogviszonyokra való alkalmazhatatlanságában volt a bajnak a gyökere”.¹⁷ Ebben a törvényben már nemhogy a vétkesség nem szerepel a felelősség jogalapjaként, de már a vélelmezett vétkesség ellentmondásos elméletét sem tartotta fenn: a felelősség alapja tisztán és kizárólag a károkozás ténye lett annak érdekében, nehogy a tág körű elháríthatatlan balesetre (*vis maior*) történő hivatkozással szabadulni lehessen a felelősség alól.¹⁸

A törvény szabályozta, így a magyar jogtudatba is bekerült a veszélyes üzemek találkozása (automobilok, állat – lovas kocsi és automobil), valamint e felelősség vétkes felelősséggel való viszonya is, valamint a kötelező balesetbiztosítás is. Az automobiljog ennek ellenére hazánkban nem lelt követőkre, kizárólag a rendészeti szabályok hazai kiépítését illetően. Nagy szerepe volt ebben Kolosváry előbb idézett művének is, amelyben arra hívta fel a figyelmet, hogy nem szükséges speciális automobil magánjogi szabályokat kialakítani, mert az ebben az esetkörben előforduló magánjogi felelősségi esetekre megfelelően alkalmazható (*analogia legis*) a vasúttörvény. Kiváltképp igaz ez arra, véleménye szerint, hogy az Optk. rendelkezéseit is kiterjesztően értelmezve nemcsak a testi sértés és halál okozása esetén, hanem az ezekben az esetekben a vagyonban okozott kárnál is az objektív felelősséget kell irányadónak tekinteni, mert az automobiljog szintén veszélyes üzemnek minősül. Ez az álláspont jelent meg a Kúria 1907-ben hozott ítéletében, amely már veszélyes üzemnek minősítette az automobilt is.

II. Tervezetek felelősségi rendszere: vétklenül okozott károkért való felelősség és magánjogi tiltott cselekmények

A századfordulóra tehát a bírói gyakorlatban megtalálhatuk a szerződésekből fakadó és szerződésen kívül okozott károkat, amelyeket a bírók magánjogi keretek között és magánjogi szabályok alapján tárgyaltak. Ismét változás következett be ugyanekkor a felelősségi szemléletben, amelyet az első századfordulós magánjogi tervezetünk is tükrözött. Ennek a tervezetnek számos rendelkezése az ugyanekkor kidolgozott BGB szellemiségével azonosul, azonban a vétklen felelősség tekintetében ismét sikerült önálló, a BGB igen szűk körű megemlékezéséhez képest rendkívül gazdag szabályozást belefoglalni a tervezet-

be. A magyar Általános Polgári Törvénykönyv Tervezete 1900-ban¹⁹ számos felelősségi tényállást szabályozott, amelyek nem minősültek tiltott cselekménynek, sőt attól elválasztva tudatosan foglalták őket különálló fejezetbe (XVI. cím: felelősség vétklenül okozott vagy másnak vétkességéből eredő kárért). Idesorolta az 1900. évi tervezet az épület által, állat által okozott károkat, a veszélyes anyagok tartásával kapcsolatban keletkező károkért történő felelősséget, valamint az ipari tevékenységgel és a veszélyes üzem működtetésével okozott károkat. A bírói gyakorlat a tervezet alapján²⁰ az eddig alkalmazott vélelmezett vétkesség helyett végre tisztán objektív alapon kezdte el kezelni azokat az esetköröket, amelyeket nem tudott a vétkességi elvbe szubszumálni. A tervezet tehát már létező, az alapvetően az általános „vétkességi” elven alapuló, azt – speciális esetekben – kiegészítő felelősségként fogadta el.

Az 1900-as tervezet hatására az 1922. évi XVII. tc. felhatalmazása alapján hamarosan rendeletet alkottak a légi közlekedésre vonatkozó baleseti kártérítésre is (10.270/1922. M. E. sz. rendelet). Ennek 19. §-a szabályozta a baleseti kártérítést, amelyet a tárgyi (objektív) felelősség elfogadásával akként szabályoztak, hogy a légi jármű üzeménél másokra háramló kárért a légi jármű járatója, vállalatnál pedig az engedélyes volt felelős. A felelősséget azonban ki lehetett zárni vagy korlátozni az utasok, a szállított áruk, kiképző repülésnél a növendékek látványos vagy versenyrepülésnél pedig a járművön tartózkodó bármely személy tekintetében. Érdekessége a rendeletnek, hogy még *vis maior* sem mentesítette a károkozót a felelősség alól;²¹ a károsult nem követelhetett kártérítést, ha a kár kizárólag saját hibájából keletkezett, ha pedig károsulti közrehatás áll fenn, csak mérsékelt kártérítésre tarthatott igényt. Rendkívüli viszont az a megoldás, amellyel a károkozók egymás közötti felelősségét rendezte. Kifelé a károkozók egyetemlegesen feleltek, míg egymás közötti viszonyukban a kárt teljes egészében a vétkes károkozó viseli. Jóllehet az egyik károkozó objektív felelőssége miatt felelt a károsult felé, azonban a kárt egészében mégis az volt köteles megtéríteni, aki azt vétkesen okozta.²²

Ahogy azt a későbbi légi fuvarozói törvény indokálása is kifejtette:

„A kártérítési felelősségnek ilyen szabályozása – némi eltéréssel – megfelel annak a magánjogi felelősségi rendszernek amelyet az 1874:XVIII. tc. a vaspálya-vállalatokra megszab és amelyet a bírói gyakorlat az egyéb veszélyes üzemekre például a gépkocsiforgalomra is irányadónak tekint. Hasonlóan rendelkezik a magánjogi törvénykönyv tervezetének 1741. és 1742. §-a is. A különbség mégis az, hogy a vasúti közlekedésben a felelősséget sem kizárni, sem korlátozni nem lehet, de az erőhatalom (*vis maior*) a felelősség alól mentesít, míg az említett légiközlekedési alaprendelet szerint nem aminek oka az, hogy a légi járómű természeténél fogva az időjárással kapcsolatos és az általános fogalmak szerint erőhatalomnak tekintett rendkívüli légköri viszonyoknak állandóan ki van téve, a velejáró kockázatot tehát viselnie kell.”²³

Röviden szükséges kitérni a tervezetek szemléletét is alakító jogelméletekre. Jogtudásaink ugyanis a századfordulót követően már aktívan foglalkoztak a vétkességi felelősségtől független felelősség alapjainak kutatásával. Ennek alapjául Binding fenti okozási elve szolgált. Az általános kártérítési elvből („aki másnak kárt okoz, köteles azt megtéríteni”) kiindulva Dezső Gyula szerint például Binding okozási elvének egyik alfaja a vétkesség, amelyek ennek folytán nem ellentétben állnak egymással, hanem egymásra épülnek, mivel a vétkességen alapuló kártérítésnek elengedhetetlen feltétele az okozati összefüggés.²⁴

Míg az 1900. évi tervezet külön fejezetet szentelt a vétkesülést okozott károknak és a tilos cselekményeknek,²⁵ addig az 1913-ban elkészült, jóllehet szintén tervezet szintjén megmaradó Ptk.-tervezet már közös cím alatt helyezte el a felelősségi fejezetet (Tiltott cselekmény és vétkes károkozás). Korábban az Optk.-ban²⁶ a cselekvőképtelenek által okozott károkra kialakított gyakorlatot átvette a BGB²⁷ is, ugyanakkor a jogelmélet kétkedései miatt mindvégig fenntartásokkal kezelte, és végül elvetették annak általános kiterjesztését. A „túlnyomó érdek elv” vagy méltányosság elve és létjogosultsága a felelősségi jogban ugyanis megosztotta a kodifikálókat, mert nem volt összeegyeztethető a vétkességi elven alapuló felelősségi rendszerrel, ezért a tervezetet megelőzően az kizárólag a cselekvőképtelenek által okozott károkra korlátozódott. A tervezet azonban lehetővé tette, hogy bármely esetben, amennyiben azt az eset körülményei megkívánják, lehetősége legyen a bírónak megállapítani a felelősséget, vagy korlátozni annak mértékét (1486. §).

A bírói praxis Optk.-n megerősödött gyakorlatának, valamint a tervezet további érdeme és újítása volt, hogy az okozási elv mellett a méltányosság elvét fogadta el a vétkesülést okozott károk körében, ugyanis ezek esetében a felelősség megállapítása lehetővé tette az érintett felek vagyoni viszonyainak és körülményeinek vizsgálatát, annak automatikus kiegyenlítését célozva meg. Tiltott cselekménynek számított minden jogellenes és vétkes magatartás, amelyet bárki valaki más jogvédte érdekének megsértésével okozott.²⁸ A század első évtizedeiben azonban a magánjogi felelősség alkalmazhatósága még mindig bizonytalan volt, nagyban függött attól, hogy az okozott kár elbírálása és a károkozó az Optk. vagy az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok hatálya alá tartozott-e területileg, hogy fellelhető volt-e olyan legtovább törvényünk, amelyről „kellőképpen le lehet olvasztanunk azok magánjogi tartalmát”.²⁹

Az ítélkezési gyakorlatnak és a jogtudomány által kialakított, (eredetileg) a büntetőjogból átvett kötelemfakasztó tényállásnak számos olyan eleme volt, amely büntetőjogi elemet tartalmazott és a büntetőjogi rendelkezéseket alkalmazták rá a bírók. A tilos cselekmény megállapíthatóságának egyik legfontosabb tényállási eleme³⁰ a beszámíthatóság volt, amely feltételt ugyancsak a büntetőjogban vizsgálták – magánjogi háttérrel hárítva –, illetve azt a HK I. rész 111. címéből kívánták levezetni (3–5. §). A HK rendelkezése hosszasan taglalta a teljes

vagyoni rendelkezési kor elérésének útját, mégis teljesen más tulajdonjogi, társadalmi és gazdasági viszonyokra vonatkozott, alkalmazása ezért zsákutcának tűnt. Másik oka, hogy nem volt az egész ország területére egységesen alkalmazható jogszabály, amely alapján egy cselekményre egységesen meg lehetett volna a tilos cselekményt állapítani – az ország eltérő részein tehát terület és jog alapján eltérően (Optk., ITSz) döntöttek arról, hogy mi számít tilos cselekménynek.

Az első magánjogi tervezet 1087. §-a a beszámíthatóság helyett már a felelősség felismeréséhez belátási képességet határozott meg a tilos cselekmény előfeltételeként, amely az objektív életkorral tényezőről szubjektív szellemi érettségre tolt át a hangsúlyt (és amelyet a bíró polgári perben vizsgálhatott a büntetőjogi szabályok közvetlen alkalmazása nélkül).

Az 1928. évi Magánjogi Törvényjavaslat külön fejezetben szabályozta a magánjogi tiltott cselekményt,³¹ valamint a vétkesülést okozott károkért való felelősséget, illetve a nem vagyoni károkért járó elégtételt.³² A magánjogi tiltott cselekmény változatlanul a büntetőjogi tiltott cselekmény mintájára szerepelt a törvényjavaslatban. Az új kiegészítések is, jogos védelem, a jogos önszegély mind büntetőjogi elemet tartalmaztak, és változatlanul fennállt a vétkesség vizsgálatának feltétele. Megőrizte azonban az 1913. évi javaslat a bírók részére fenntartott méltányosságot. A cselekvőképtelen személy beszámíthatósága az okozott sérelemnél szintén cizelláltabb lett, a jogalkotó már nem engedte, hogy az akár cselekvőképtelen személy által elkövetett károkozó magatartás jóvátétel nélkül maradjon – helyette a vétkesülést okozott károkért való felelősség volt irányadó (Mtj. 1717., 1720. §). A magánjogi tilos cselekményen belül szabályozta a javaslat az általános, összefoglaló szabályokat követően (ahol a többes károkozást is szabályozta) a személy és a vagyon ellen irányuló cselekményeket, továbbá a közfeladatot ellátó személyek által okozott károkat. Ezek a rendelkezések már sok tekintetben közelítettek a végül csak 1959-ben elfogadott polgári törvénykönyv kártérítési szabályaihoz,³³ azonban még rengeteg felesleges büntetőjogi utalás és kifejezett rendelkezés található közöttük, amely miatt például a magánjogban foglalt tilos cselekményt nem tekinthetjük magánjogi intézménynek (sokkal inkább a büntetőjogi felelősség magánjogias leképeződésének). A javaslatban a külön fejezetben szabályozott vétkesülést okozott károkért való felelősség³⁴ sokkal inkább megközelítette a magánjogi felelősség büntetőjogtól független, idealizált képét, mint a tilos cselekmények bármely tervezetben. A vétkesülést okozott károk közé számos szomszédjogi, veszélyes üzemi és egyéb speciális kártérítési alakzatokat (felelősség épületkárokért) is tartalmazott, amely szabályok ellenére sem becsülhető le a javaslat eredménye és előrelépése a magánjogi felelősség kiépítésében.

Szükségtelen hosszasan fejtegetni azt, hogy mind az elkövetkező időkben az 1959. évi Ptk.³⁵ mind a 2013. évi (új) Ptk. a magánjogi felelősség alapjául változatlanul a római jogi hagyatéket, a vétkességet tekinti irányadónak – nem is a római jog iránti tiszteletből, sokkal inkább, mert a mai napig nincsen olyan elméleti tétel, amellyel megfelelően helyettesíteni lehetne a vétkességet, és amelyre a magánjogi felelősség rendszerét építeni lehetne. A Polgári törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény emellett ismét bevezetett egy elsősorban objektív és nem felelősségi (vétkességi)³⁶ alapokon nyugvó jogintézményt a nem vagyoni károk helyett, a sérelemdíjat. A sérelemdíj (Ptk. 2:52. §) funkcióját tekintve a személyiségi jogok megsértésének vagyoni elégtétellel történő kompenzációja, egyben magánbüntetése.³⁷

A magánjog és a büntetőjog ilyen szimbiózis mellett egyes korok és jogelméletek közötti különbségek alapján jelen áttekintés konklúziójaként megállapítható, hogy mindig az adott kor és politikai jogalkotás döntésének függvénye az, hogy a büntetőjogi vétkességet milyen mértékben kívánja fenntartani, és mennyiben teszi át a felelősség súlypontját a vétkes magatartásról objektív tényállási feltételekre. Az elmúlt években ez a fajta elmozdulás figyelhető meg az európai államok törvényeiben, amelyek sokkal inkább a jogvédte érdekek köré (alkotmányos jogok)³⁸ építik a felelősséget, mintsem vétkes vagy vétkes károkozói tényállásokra.³⁹ Az, hogy ez a tendencia a jövőben a már elkezdődött ipari forradalom hatására miként fog változni, hogy az objektív felelősség térnyerésével mennyiben szorul vissza a hagyományos vétkességi elven alapuló kártérítés, további érdekes kérdéseket vet fel.

MIREISZ, TÍMEA

Überblick über die Unterscheidung zwischen strafrechtlicher und zivilrechtlicher Haftung in der ungarischen Rechtsgeschichte II. (Zusammenfassung)

In Bezug auf die Grundlagen des Verantwortungssystems haben sich in der Entwicklungsgeschichte nur wenige Änderungen ergeben, die die Grundlagen des Systems verändern. Das Verantwortungsprinzip, das in den römischen Rechtsgrundlagen des Privatrechtsbegriffs verankert war, beruhte jahrhundertlang im Wesentlichen auf einer straf-

rechtlichen Regel und machte diese Schuld im Allgemeinen zu einer einheitlichen und unbestreitbaren Grundlage für alle Formen der Haftung. Es gibt erhebliche Unterschiede zwischen der Art der strafrechtlichen und zivilrechtlichen Haftung, die die Rechtspraxis im Laufe der Jahrhunderte entwickelt hat.

Jegyzetek

- ¹ Code Civil § 1383 Minden emberi ténykedés, amely másnak kárt okoz, kötelezi azt, akinek a hibájából a kár bekövetkezett, annak megtérítésére.
- ² MEZEY Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet*. Budapest, 2007, Osiris Kiadó.
- ³ „Midőn azonban az okozott kártétel, büntetéskép, annak másodszori megtérítésével is fenyegetik ezen másodszori megtérítés, valamint általán a következő egyébkénti testi vagy pénzübeli büntetés, csak az egyenes kárt-okozóra mondathatik ki.”
- ⁴ Ugyanakkor sok tekintetben a hazai jognál sokkal korszerűbb és fejlettebb.
- ⁵ Például váltótörvényünk.
- ⁶ Az Otk. rendelkezései a magánjogi felelősség előretörésével egyre merevebbé tették az egyébként már teljes kártérítés elvét tartalmazó szerződéses és a szerződésen kívüli károkért (deliktualis felelősség) való felelősséget tartalmazó rendszert, amely így számos esetben a bírói gyakorlat gátjaként, mintsem segítségül szolgált. Lásd például a sérelemdíjnál.
- ⁷ MÁRKUS Dezső: *Az osztrák általános polgári törvénykönyv mai érvényében*. Budapest, 1907, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 287–288. p.
- ⁸ MEZEY (szerk.) 2007.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Ezt a tudatos elválasztást láthatjuk például az 1876. évi XXVII. tc.-ben (a váltótörvény), amely tisztán a kártérítés magánjogi jellegét hangsúlyozta a jogintézményt illetően az alábbiak szerint: „Végre alig lehet szükséges azon körülményt kiemelni, hogy a forgalmi oly esetben, midőn valamely, a váltói jogok elvesztését involváló mulasztást követ el, a meghatalmazónak kártérítéssel tartozik; e kártérítést azonban ellene váltói úton érvényesíteni nem

lehet; ez tisztán magánjogi kérdés s mint ilyen a váltótörvény keretébe nem tartozhatik” (Indokolás).

- ¹¹ 322. § Ha a bűnvádi kereset elévülése az előbbi §-ban említett idő lejárta előtt telik le: a bűnösség kérdése fölött a polgári bíró, – de csak annyiban ítélt, a mennyiben a bebizonyított jogtalan cselekmény folytán a sértett felet kártérítés illeti.
- ¹² Az 1874. évi XVIII. tc. indokolása az alábbiak szerint magyarázza a jogi személy felelősségének indokait és körét, a 2. §-hoz: „A vaspálya-vállalat mindazon sérülésért vagy halálesetért tartozik kárpótlással, mely üzeme által okoztatott. Az ezen törvényben megállapított felelősség csak magánjogi természetű.”
- ¹³ MARTON Géza: Kártérítési kötelek jogellenes magatartásból. In SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar magánjog. IV. kötet. Kötelmi jog különös rész*. Budapest, 1942, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 847. p. Kimentésnek azonban kizárólag *vis maior*, elháríthatatlan külső ok (harmadik személy magatartása) vagy a sértett közrehatása állt fenn, és ezt a gyáros bizonyítani tudta.
- ¹⁴ ZOVÁNYI Nikolett: A felelősség intézményének alakulása a kezdetektől a XX. század végéig. *Debreceni Jogi Műhely*, 2012. 3. sz. DOI 10.24169/DJM/2012/3/8
- ¹⁵ Uo.
- ¹⁶ SZABÓ András: A Csemegi-kódex és a magyar polgári állam kiépítése. *Jogtudományi Közöny*, 1979. 4. sz. 205. p.
- ¹⁷ KOLOSVÁRY Bálint: Automobiljog, különös tekintettel az új osztrák automobiljog törvényre. Előadatott a jog- és társadalomtudományi szakosztálynak 1908. november hó 7-iki ülésén. *Erdélyrészi Jogi Közöny*, 1908. 37–38. sz.
- ¹⁸ A törvény rendelkezik továbbá az automobil átengedése esetén felmerülő felelősség viseléséről, valamint arról a némiképp kezdetleges meglátásról, hogy ha az automobil vezetője szolgálati viszo-

nya során okoz kárt, akkor ő maga nem vonható felelősségre a kárért.

¹⁹ *A magyar általános polgári törvénykönyv tervezete*. Budapest, 1900, Grill Károly Cs. és Kir. Udvari könyvkereskedése.

²⁰ Itt érdemes megjegyeznünk elméleti indokolás nélkül, hogy a tervezet már a veszélyeztetési elvet fogadta el, de megjelenik az érdekelv is.

²¹ Az erőhatalom a felelősség alól nem mentesített, továbbá a rendelet is alapvetően kizárta a felelősségkorlátozás lehetőségét, érdekesség viszont, hogy a felelősséget kizárni vagy korlátozni csak a légi jármű utasai és „a szállított árúk, kiképző (iskolai) repülésnél a növendékek, látványos és versenyrepülésnél pedig a légi jároművön tartózkodó bármely személy tekintetében” lehetett. (10.270/1922. M. E. sz. rend. a légi közlekedésről).

²² A kárt tehát a vétkes és a vétkes károkozó körül annak kellett viselnie, aki azt vétkesen okozta. 19. § [...] Ha a véletlenül kárt okozó mellett más vétkes személy köteles ugyanazt a kárt megtéríteni, a károsulttal szemben mindketten egyetemlegesen felelnek, egymás közötti viszonyukban azonban a kárt egészen a vétkes károkozó köteles viselni.

²³ A nemzetközi légi fuvarozásra vonatkozó 1929. évi varsói nemzetközi egyezmény beicikkelyezéséről szóló 1936. évi XXVIII. törvénycikk indokolása

²⁴ DEZSŐ Gyula: A kártérítés. In ALMÁSI Antal (szerk.): *Glossza Grosschmid Béni Fejezetek kötelmi jogunk köréből című munkájához*. Budapest, 1933, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 192–193. p.

²⁵ A tervezet rendelkezéseinek értelmezéséről a következő években a *Magánjogi Kodifikációink. A polgári törvénykönyv tervezetének kritikai feldolgozása* című folyóirat jelent meg, amely részletesen taglalta a felelősségre vonatkozó szabályokat.

²⁶ 1310. § Ha a károsodott ily módon (aki miatt a kár bekövetkezett) megtérítést nem nyerhet; akkor azon körülmény fontolóra vételével, hogy a károsító, mind a mellett, hogy rendesen ép ésszel nem bír, a meghatározott esetben mégis nem terhelhetik-e vétekkel; vagy hogy a károsodott, a károsító iránti kíméletből, a védelmet nem mulasztotta-e el; vagy végtére, a károsító és a károsodott értékére tekintve, a bíró az egész megtérítést, vagy legalább annak méltányos részét ítélje meg. MÁRKUS 1907, 290. p.

²⁷ Hasonlóképp az Optk. előbbi szabályához.

²⁸ MEZEY (szerk.) 2007; ALMÁSI Antal: *A tilos cselekmény a magánjogban*. I. kötet. Budapest, 1907, Grill Károly Könyvkiadóvállalata.

²⁹ ALMÁSI 1907, I. rész, 6. p.

³⁰ A tilos cselekmény a magánjog minden nagyobb területén megjelent (örökjog, személyjog stb.). Megállapításának előfeltételei azonban minden megjelenési formájánál azonosan a beszámíthatóság, a vétkesség, az okozatosság és a részesség.

³¹ Definiálta a magánjogi tilos cselekményt. 1709. § Aki másnak jogvédte érdekét jogellenesen és vétkesen, bárcsak közvetve is megsérti, köteles a másinak – a sértettnek – ebből eredő kárát megtéríteni.

Ugyanez a kötelezettség terheli azt is, aki a jóerkölcsbe ütköző módon másnak szándékosan kárt okoz.

³² 1928. évi Magánjogi törvényjavaslat (Mtg.) 1114. § Aki szándékosan vagy súlyos gondatlanságból elkövetett tiltott cselekmény vagy ekként elkövetett kötelességsértés miatt van kártérítésre kötelezve, amennyiben tekintettel az eset körülményeire a méltányosság megkívánja, a károsult nem vagyoni kárért is megfelelő pénzbeli kártérítéssel – elégtétellel – tartozik.

Az elégtételhez való jog át nem ruházható és az örökösre át nem száll, kivéve, ha a jogosult a keresetet megindította vagy a kötelezett a jogosultnak elégtételre való jogát vele szemben elismerte.

³³ Mtj. 1727. § Aki tiltott cselekménnyel mást testi épségében vagy egészségében sértett meg, köteles a sértettnek a gyógyítás költségét és elmaradt keresményét megtéríteni, és ha a sértés következtében a sértett keresőképessége megszűnt vagy csökkent, vagy jövőbeli szükségletei szaporodtak, kára fejében megfelelő pénzbeli járadékot fizetni.

³⁴ A Mtj. definiálta a vétkes károkozóval való felelősséget is: 1737. § Aki másnak jogvédte érdekét jogellenesen, de vétkesen sérti meg (vétkes kártétel), a sértettnek ebből eredő vagyoni kárát, ha másnonnan meg nem térül, annyiban köteles megtéríteni, amennyiben ezt tekintettel a körülményekre, különösen az érdekelt felek vagyoni viszonyaira a méltányosság megkívánja.

³⁵ Az 1959. évi IV. törvény mondhatni mai formájában tartalmazta az önálló fejezetben elhelyezett kontraktuális és deliktuális felelősség részletes szabályait, külön szabályozva azt a büntetőjogi és a közjogi felelősségtől. Részletesen kidolgozta annak szabályait, érvényre juttatva a teljes kártérítés elvét (amely a büntetőjogtól a fentebb ismertetett okok miatt szintén elválasztja), ugyanakkor praktikus okokból meghagyta a lehetőséget a büntetőügyeknél a polgári igények elbírálására egy eljárás keretei között.

³⁶ Egyesek szerint viszont a sérelemdíj objektív és szubjektív szankció egyaránt lehet, mert megítélése a kártérítési felelősség jogalapján történik. LÁBADY Tamás: Sérelemdíj versus nem vagyoni kártérítés. *Allam- és Jogtudomány*, 2016. 1. sz. jog.tk.mta.hu/uploads/files/2016-1-labady.pdf

³⁷ T/7971. számú törvényjavaslat a Polgári Törvénykönyvről. www.parlament.hu/irom39/07971/07971.pdf

³⁸ Lásd például a jogvédte érdekek katalógusát a törvénykönyvekben.

³⁹ Marton Géza például éppen ilyen, egységes felelősségi rendszert hirdetett meg, amikor éles kritikáját fogalmazta meg elsősorban a vétkesség elven nyugvó, de alapvetően valamennyi felelősségi rendszerrel szemben, hirdetve egy igazságos, objektív felelősségen nyugvó, igazságos felelősségi rendszer kidolgozását.



I. Bevezetés: a főveszély – a kommunizmus

Eötvös József egy XIX. századi univerzális elme volt: regényíró, költő, filozófus, közíró, miniszter s a politikatudomány első hazai nagyszabású művelője. Munkássága átöleli az első reformkort, a forradalmat, az utána következő önkényuralmat, majd a kiegyezést. Eötvös az első reformkorszakban azzal hívta fel magára a figyelmet – szépirói munkásságán kívül –, hogy mint a centralisták vezéralakja szembehelyezkedett a vármegye kérdésében harmadik utas elképzelést dédelgető Kossuth Lajos municipalista nézeteivel. Akkor ő képviselte a haladó felfogást, amennyiben a magyar államszerkezet és politikai alkotmány Nyugathoz viszonyított elmaradottságát hánytorgatta fel. A forradalom radikalizálódásától visszarettenve lemondott miniszteri tisztségéről, visszavonult, és írta meg korszakalkotó kétkötetes munkáját, *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra* címmel.

Az alábbiakban ezt a munkát fogjuk elemezni. Módszerünk az ún. tudomány-immanens elemzés, ami igyekszik hermeneutikailag feltárni a szerző gondolati magját, ami áthatja egész fogalomstratégiáját. Eötvösnek ebben a szemínális művében az uralkodó eszmék elemzésének középpontjában egy páni félelem, a kommunizmustól való félelem fogalmazódik meg.

Eötvös figyelemre méltó meglátása történelmi példák nyomán az, hogy a kommunista eszme társadalmi megvalósítása lehetséges, de hiányozni fog belőle az egyéni szabadság és kezdeményezés. És így érthető, hogy miért lett a hajdani centralistából az önkormányzat elkötelezett teoretikusa. Ez a meggyőződésünk, ami az Eötvösre vonatkozó irodalomban nem felismert, nem centrális meggyőződés, de megmagyarázza azt is, miért nem támaszkodunk olyan régi szerzők munkájára, mint Bihari Károly, vagy olyan egyébként a maguk nemében kiváló feldolgozásokra, mint Schlett István vagy Gángó Gábor. Mert a mi centrális érdeklődésünk ugyanis más, nagyon más, és ez áthatja egész feldolgozásunkat. Kritikai értékelésük mindenképpen meghaladná egy ilyen terjedelmű tanulmány kereteit.

Eötvös könyvének közvetlen motivációs háttere az 1848-ban egész Európán végigsöpört forradalmakban rejlik. A döbbenet abból fakad, hogy úgy látja, a forradalmak túl könnyen győztek, holott törekvéseik nem feleltek meg a kor fogalmainak, s főként azért győztek gyorsan és átmenetileg, mert

„senki sem mert a fennállónak védelmére kelni; éspe-dig azért nem, mivel azok, kiknek ez hivatásuk lett volna, s kiknek hatalmukban állott, nem hittek jogukban; s az épületet, mely általuk oltalmazandó lett volna, maguk is oly roskatagnak tartották, hogy az első rengés után odahagyták”.¹

A forradalmakat ugyanis csak egy csekély többség vitte végbe, a tömegek kimaradtak belőle. Mégpedig azért, mert a forradalmak mögött rejlett egy még nagyobb ve-

Nagy J. Endre

Magyar államelmélet a XIX. században II. Európai perspektíva a forradalom után: Eötvös József (1813–1871)

szély: magának a polgári civilizációnak a megtámadása. Bár Eötvös láthatólag nem ismerte az 1848-ban kibocsátott Kommunista Kiáltványt, de tisztában volt a kommunista törekvésekkel, s idézte Pierre-Joseph Proudhon híres mondását: a tulajdon lopás.

A XIX. század eszméi tehát anticipálták a XX. századi kommunista totalitarizmust, és még ma is időszerűek szavai, melyben összegezi a kommunista törekvést:

„A politikai forradalom elégtelen; társadalmira van szükség. A család, a birtok, minden megtámadatik, mi az emberi társadalmat eddig összetartá, vagy ami jövőben új alakulás csiréje lehetne. Az emberiséget újjá kell teremteni; nem elégséges a káoszhoz visszatérnünk, hanem atomjaira kell feloszlatnunk mindent! Már közel az idő, midőn szilárd republicai nézetek senkit sem fognak a reaktionarius névtől megóvni; s ki a tömegnek tetszeni kíván, kénytelen lesz a család iránti szeretetet a testvériségen elkövetett árulásnak – a birtokot lopásnak nyilvánítani.”²

Különösen a II. kötet elején, a III. fejezetben tárgyalja a kommunizmus tanait. Rousseau-val kezdődött az az irányzat, ami a szocializmushoz és a kommunizmushoz vezet. Eötvös megállapítja, hogy a szocializmus „tulajdonképpen kívül áll korunk politikai mozgalmainak körén, s hogy annál fogva párhíveit sem a szabadság, sem az egyenlőség elvének pártolói közé nem számíthatni”³. Mégpedig azért, mert a kommunisták a családot akarják felszámolni, hogy leküzdjék az egyéniséget, és a lelket a testnek alárendeli. Mivel el akarja nyomni az emberek erejét, melyet egyesek mások elnyomására akarnak felhasználni, szükségképpen meg kellene támadni a szabadságot, ami minden egyenlőtlenség forrása! De mégis a szabadságra hivatkoznak, ami csak azt bizonyítja, hogy „egyetlen tan sem számíthat korunkban követőkre, ha nem a szabadság megvalósítását tűzi célul”⁴. E látnoki szavak, melyek a kommunizmust

előlegezték meg, nyilván averziót váltottak ki a XX. századi szocialista rendszerben, és ezért is volt kevésbé népszerű a hivatalos irodalomban Eötvös József, a közíró.

Ő az okokat is keresi. Látja, hogy egész Európában, miután a XVI. században megszakadt az egyház hegemoniája, és minden nép, ki lassabban, ki sebesebben elindult önálló fejlődése útján, s a közelmúlt konvulziói minden európai népnél megmutatkoztak, minnek oka csak az eszmék azonosságában rejtőzhet. Ezzel Eötvös idealista alapra helyezkedik. Márpedig, ha feltesszük, hogy Portugáliától Lengyelorszáig, Erdélytől az óceánon túlig, bár az egyes népek a műveltség különböző fokain állnak, mégis ugyanazokkal az eszmékkel találkoznak, mint mozgatórugókkal, akkor vagy azt kell feltennünk, hogy ezek az eszmék tévesek, hiszen nem vezettek nyugalomra, csak újabb forradalmi viharokra, vagy pedig azt, hogy nem az eszmékben magukban, hanem alkalmazásukban rejlik a hiba.

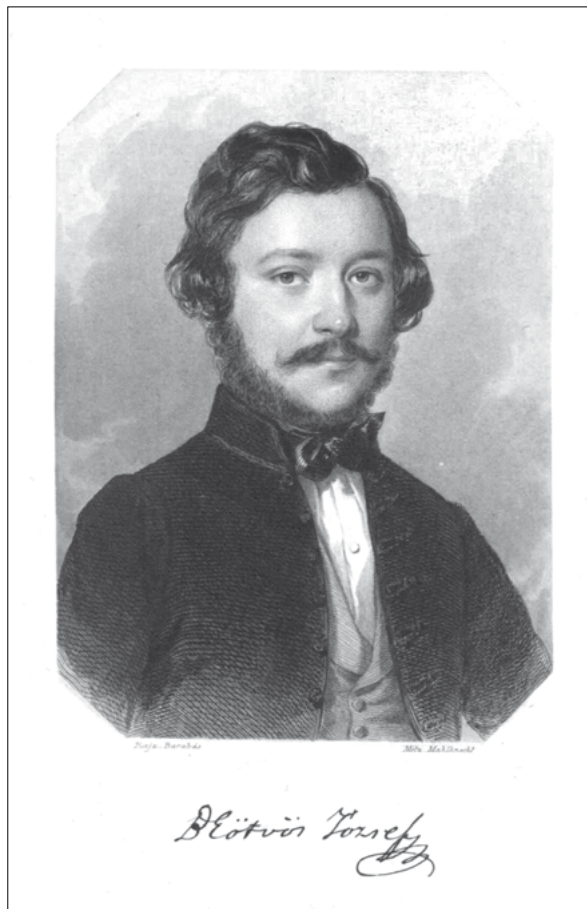
Eötvös egész műve annak bizonyításában áll, hogy nem az eszmékben, hanem alkalmazásukban van a hiba. Ha pedig a forradalmak az állam ellen irányultak, akkor meg kell vizsgálni az államtudományok állapotát ahhoz, hogy megállapíthassuk, mi-
ben rejtett ez a hiba, hiszen több államban – nem beszélve Franciaországról – éppen az államtudomány kiváló művelőire bízta az ország kormányzatát.

II. Pozitivistá módszertan

Eötvös módszertani megalapozást kíván adni fejtegetéseinek. Úgy látja, hogy míg a természettudományok diadalmasan haladtak előre, addig az államtudomány területén a kételyhez tértünk vissza. Tudniillik a természettudományok a tapasztalásra épülnek, az államtudomány művelésében azonban ezt nem észlelhetjük. Vannak, akik a tárgy különbségében lelnek magyarázatot. Míg a természettudomány az örök anyag örök törvényeit kutatja, az államtudományokban az ember érzelmei és viselkedése kiszámíthatatlanok. De ez Eötvös szerint nem magyarázhatja az államtudományok hátramaradottságát. A természettudományok is attól kezdve váltak szilárd tudománnyá, hogy nem szillogisztikus következtetésekre, hanem a tapasztalásra mint a bizonyítás legjobb formájára építettek.

Eötvös ezzel a XIX. századi pozitivistá tudományeszményhez csatlakozik, úgy ahogy azt Auguste Comte és John Stuart Mill kidolgozták. Mill már 1843-ban könyvet írt az induktív és a deduktív logika módszereiről, és ebben Eötvösehez hasonló fejtegetéseket találunk. Így például arra nézve, hogy az államtudományok területén nem lehet kísérletezni, az csak azt jelenti, hogy itt a tapasztalatok

„soha sem nyújthatnak annyi biztosságot, mennyit a természettudományok körében tett kísérleteknél követelünk. Történelmi tények nem analysálhatók tökéletes szabatsóssággal [...] De mindebből csak az következik, hogy [...] az államtudományok soha nem fognak a tökéletes bizonyosság azon fokáig eljutni, mely a természettudományokat jellemzi – s [...] a tapasztalást itt más úton kell keresni [...]”⁶



Eötvös József

Ez a más út pedig a történelem tapasztalati tanúsága, mert bár az ember sokat haladott előre, de bármilyen messze is jutott, „a természet éppoly örök és változatlan az emberben, mint a föld többi teremtményében”.⁷

III. Az uralkodó eszmék torzulása

Nem szükséges a gondolatgazdag módszertani fejtegetéseket tovább követni, ahogy azt Eötvös a bevezető fejezethez készített hosszú jegyzeteiben kifejti, hanem inkább forduljunk az első fejezet tartalmához, ami a fő tézist tárgyalja. A fogalmak, amelyek a kort mozgatták, milyen helyes értelemmel bírtak, és miként torzulnak el az alkalmazás során. Megfigyelhetjük Eötvös azon helyes módszerét, amit mindig is alkalmazni kellene az államtudományban, azt, hogy

egyetlen állam és egyetlen intézménye sem magyarázható meg önmagából, hanem csak azokból a társadalmi körülményekből, melyek között létrejöttek, illetve amelyek között fenntartatnak, illetve azon körülményekből, melyek megváltoztatásukat követelik.

Európában, kivéve Oroszországot és Angliát, három eszmével találkozunk, amit az emberek követtek, a szabadság, az egyenlőség és a nemzetiség.

Szabadság:

„azon állapot, melyben az ember mind saját tehetségeit, mind az őt környező természet erőit a lehetőség határai között, maga által választott célok elérésére használhatja”.

Egyenlőség:

„amennyiben ezen elvnek az állam körében alkalmazásáról van szó, az államéletnek oly módon szabályozása, melynél fogva az egyes sem előjoggal nem bír, sem külön teherrel nem illettethetik. Mindenkinek egyenlő alávetetése vagy egyaránti függetlensége, mindnyájoknak egyenlő jogosultsága az államhatalom gyakorlatában”.

Nemzetiség:

„az egyes népek azon törekvésében nyilvánul, mellyel mindenikük azon helyzet elfoglalása után fárad, melyre magát múltjánál (történeti jogánál), nagyságánál vagy más tulajdonságainál fogva jogosítottnak véli”.⁸

A szabadság valóságos értelmezésére jó példa Franciaország. A szabadság eszményét feláldozták a nemzeti függetlenség oltárán, és a konvent olyan hatalmat foglalt el, mint XIV. Lajos idején, ezt Napóleon csak továbbfejlesztette. A szabadság után fél évszázad Franciaországban csak a kormányhatalomért folytatott küzdelem volt. Innen a tanulság, hogy a politikai szabadság azt jelenti: hatalommal bírni a kormányzásban, mert „minden alkotmány annál szabadelvűbb, minél több biztosítékot nyújt minden egyesnek, hogy a lehetőségig sokat kormányozzon”.⁹ Így a politikai szabadság nem más, mint az egyenlőség elvének alkalmazása az államra, vagyis arra, hogy mindenki egyenlő mértékben járuljon hozzá a közakarat kialakításához.

Rousseau elmélete az állam korlátlan hatalmáról és oszthatatlan szuverenitásáról odavezetett, hogy az egyéni szabadság alávetése a többség akaratának mentén valósítható meg. Az tehát, hogy a politikai egyenlőség teljes mértékben megvalósítható legyen, csak két módon képzelhető el: vagy a tulajdon és a társadalmi viszonyok teljes egyenlősítése révén, ami odavezet, hogy a munkásság „a külvárosokból a törvényhozás palotája felé nyomulva, vörös zászlók alatt halállal fenyegetik a társadalmat”¹⁰ (ami Eötvös reményével ellentétben a XX. században meg is valósult). Vagy pedig a másik lehetőség: egy despotikus kormányforma mellett anélkül, hogy a társadalmi viszonyok egyenlőtlenségét vagy a tulajdonokat egyenlősítőnek. Erre példák a görög, illetve a római történelemben, vagy a cromwelli Angliában, vagy a Napóleon alatt Franciaországban lelhetőek fel (erre pedig a sztálinizmus a példa, ahol az egyenlőség a szabadság elvesztésével, illetve egy új osztályviszonnyal, bürokratikus totalitarizmussal járt együtt).

Mármost az, hogy a nemzetiség mind a szabadság, mind az egyenlőség fogalmával ellentétbe került, a tapasztalatokból következik, hogy

„mindenütt az a szándék tűnik fel, hogy az egyenjogúság eszméjével a nemzeti antagonizmus szelleme is terjesztessék; és bármi szűk körök közé legyen szorítva az egyenjogúság – az iskolában, a községben –, mindenütt eszközüil használtatik az, az egyes nemzetiség felsőbb-ségének szilárdítására – mások rovására”.

IV. A jövő fenyegető, ha...

A XIX. században ezek az ellentmondó elvek a francia forradalom nyomán alakultak ki. Eötvös az I. kötet utolsó, mintegy százoldalas, messze legterjedelmesebb fejezetében felveti a kérdést, hogy milyen jövőnek nézünk elébe. Mert a francia forradalom csak azt vitte tovább, és azokat az elveket követte, amiket a királyság hatalma érdekében századokon keresztül felhasznált. S ma is az egyéni szabadság korlátozása felé halad, amennyiben az államhatalom terjedelmét egyre kijjebb kívánja terjeszteni:

„a nép kezében az abszolút hatalom nagyobb kiterjedésben, s hogyné szorítottatnék általa az egyesnek szabadsága még szűkebb korlátok közé, mint az a királyság alatt lehetséges volt”.¹¹

A kommunisták törekvései csak ezt a folyamatot hosszabbították meg logikailag, amin a jelen államintézményei nyugszanak. A kommunizmus, bármennyire is úgy látszik, hogy ellentétben van az emberi természettel, mégis, hosszú történeti fennállása bizonyította életképességét. Peruban az inkák birodalma évszázadokig kommunista elveken nyugodott. „Mindez azonban nem bizonyítja, hogy a kommunizmus egyáltalában lehetetlen, hanem csak azt, hogy nem állhat fönn abszolútizmus nélkül”,¹² amint ezt később a kommunista totalitarizmus még szelídebb formájában is világosan igazolta. Hogy a francia forradalom terrorba torkollott, túl azok szándékán, akik kezdeményezték, túl minden határon, egy örült Marat-nak és egy utcaszónoknak, Dantonnak a szavaira, és egy diktátor, Robespierre teljhatalmához vezettek, aki „egy középszerű ügyész” képességeivel rendelkezett, annak egyetlen magyarázata volt, az, hogy

„mindarra, ami hatalma ellen felkelt, a törvényszerűtlenség bélyege ütettet. Mihelyt egyszer a korlátlan népakarat az egyedül jogszerű hatalomnak s a convent a nép felségi jogai jogszerű képviselőjének ismertetett el, kénytelen vala mindenki alávetni magát hatalmának, hacsak elveit megtagadni nem akarta. Csak általt volt lehetséges a terreur; mivel azoknak, kik azt meg akarták támadni, jogi alapjuk hiányzott, s az elvek elismerésében minden ellenállás kárhözhatása bennfoglaltatott.”¹³

Ebben az elvben felismerhetjük a sztálini kommunizmus elvét, azt, hogy bárki, aki eltért Sztálin fő irányvonalától, az önmagát ítélte halálra, saját maga szerint is.

Eötvös látja a veszedelmet, ami a XIX. század közepén a „keresztényen polgárosodást” veszélyeztette, nem nyugodhatott bele, hogy tovább is így menjenek a dolgok,

ezért keresett egy ellenjavallatot a kommunizmus, illetve az állami túlhatalom ellen, és ezt ő a hajdani centralista, ironikus módon, az önkormányzat elvében találta meg. Mivel ezt beágyazta az állam központosításának keretébe, elismerve az állam jogát azon ügyek intézésére, amire hivatott, felmerül a kérdés: látott-e valami egyéb orvosságot is az állami túlhatalom ellen, mint az önkormányzatot.

Eötvös könyve az önkormányzat affirmációjának a műve. Miután Eötvös szerint az állam célja nem önmagában, hanem az egyéni szabadság biztosításában áll, meg kell vizsgálni, hogy miként egyeztethető össze a központosítás az önkormányzattal.

V. Az állam célja az egyén boldogsága

A második kötet az államkeletkezési nézetek bírálatával kezdődik. Eötvös szerint el kell választani az állam keletkezését annak jogalapjától. Előbbiről azt állapítja meg, hogy történetileg nem igazolható a szerződéses keletkezés. Utóbbiról azt kérdezi: mi igazolja az állam jogalapját? Nos, a válasz erre az, hogy „abban kell keresnünk az állam jogalapját, ami az akaratot meghatározza, tudniillik: az ésszerűségben”.¹⁴ Ezután értelmezi az állam mibenlétét. Ez nem rejlik sem az erkölcsi törvény uralomra juttatásában, sem a közjólét megalapításában, sem a kizárólagos jogvédelemben, sem a fejlődés előmozdításában, sem az államban mint öncélban.

Az állam célja abban van, hogy a nép valóban mit gondol erről, eltekintve a népek előítéletétől. Ebből következik, hogy az egyén az államot nem célnak tekinti, hanem eszköznek, és úgy hiszi, hogy egyéni céljait az állam segítségével elérheti. Eötvös kitér arra is, hogy az államot, bár Isten művének lehet tekinteni, de ebből nem következik az, hogy „az állam föladatára és az államhatalom természetes hatáira nézve további következtetéseket vonjunk”.¹⁵ Érvényes ugyanis a krisztusi mondás: „Az én országom nem e világból való” (Ján.18,36), azaz semmilyen kormányformát nem szabott meg, hanem mindent egyaránt elismert, éppen ezért nyitott korlátlan teret az emberiség haladásának.¹⁶ Ezért van nagy jelentősége az egyházi és a világi viszonyok elkülönítésének (ami, tesszük hozzá, a mai napig nem ment végbe a muzulmán világban, ahol nem alakult ki a legitimitás világi fogalma¹⁷). Ez tehát egy utilitarista felfogás, mely szerint

„rendes viszonyok között minden államot az egyesek önzése tartja fenn, s a veszélyeket, melyek az államot fenyegetik, csak úgy kerülhetni el, ha a többség meggyőzhető afelől, miszerint önzésből kell kívánniok az állam fönntartását”.¹⁸

Ebből következik, hogy az állam első partikuláris célja az egyéni biztonság garantálása, legelőször is a vagyon biztonsága. De nem ezek megszerzése, hanem csak garantálása.

VI. A hatalmi ágak

Eötvös a harmadik könyvben foglalkozik az egyéni szabadság állam általi biztosításának feltételeivel. Az állam egysége területe és népessége nagyságában, illetve abban a kohézióban és impulzusban rejlik, mellyel célja felé tör, ami az állam törvényhozási, kormányzási és képviseleti egységében testesül meg. Ennek tárgyalásánál tér ki Eötvös az államhatalmi ágak elválasztásának problémájára.

Az első pillanatban meglepő, hogy Eötvös nem híve az államhatalmi ágak elválasztásának. De ha közelebről megvizsgáljuk, akkor nagyon is modern felfogást képviselt, amihez csak Bibó István koncepciója hasonlítható.

Eötvös okfejtése szerint, amikor Montesquieu a XVIII. század közepén kidolgozta elméletét az angol példa nyomán, a fő ellenfél a királyi túlhatalom volt, ami ellen jó eszköz volt hatalom megosztása, amellyel gyengítették a királyi hatalmat. De ha az angol példát vesszük, ott is a parlamenté a szuverenitás: a parlament összehívási joga az uralkodót illeti meg, sőt joga van a parlamentet fel is oszlatni, a vádemelés joga az alsóházat illeti, míg az ítéletet a felsőház mondja ki. Az igaz, hogy sem a törvényhozó, sem a végrehajtó, sem a bírói hatalom nincs egy kézben. De sem a király, sem az arisztokrácia, sem a nép lényeges része nincs kizárva a törvényhozásból, sem a bíraskodásból. És létezik a békebírói intézmény, aminek tagjait Angliában mindig a köznemességből (*gentry*) választják.

„De éppen azáltal, hogy minden államhatalom meg van osztva a királyság és az angol társadalom osztályai közt, oly egység támadt e hatalmak között, minőt egy más államban sem találunk, s éppen annak köszönheti Anglia állami nagyságát; azonnal vége lenne annak, mihelyt a hatalom megosztása elvét, melyet az angol alkotmányból vontak le, valóban be akarnák abba vinni.”¹⁹

Bibó István hasonlóképpen mondja, hogy

„az angol szabadság tehát nem azért funkcionál, mert a hatalmak egymástól el vannak választva, hanem azért, mert több hatalom áll egymással szemben, s különösen körül van bástyázva azoknak a tényezőknél az önállósága, melyek a hatalomkoncentráció veszélyét leginkább megtettesítő végrehajtó hatalommal szemben állnak. A probléma tehát nem az, hogy az állam funkcióit kategorizáljuk, azután kimondjuk, hogy ezeket egymástól tűzön-vízen keresztül el kell választani, hanem az, hogy a hatalomkoncentráció bármely szer- vi jelenségével szemben kell hatásköröket megosztani, tőle hatásköröket elvonni, vele szemben konkuráló hatalmakat megszervezni.”²⁰

A hatalomkoncentrációt kell tehát megakadályozni, ami Bibó szerint a végrehajtó hatalom részéről fenyeget, s ezért „a végrehajtásnak a törvényhozástól, pontosabban a törvényhozás rendszerint népképvisellettől való függősége, felelőssége nemhogy káros volna, hanem nagyon is szükséges”.²¹ S a végrehajtó hatalom koncentrációjával szemben Bibó is többek között „az öngazgatás kiszélesése-

désében²² látja a legfőbb ellensúlyt, éppúgy, mint Eötvös. A végrehajtó hatalmat Eötvös szerint is a törvényhozónak kell alárendelni. Tehát Eötvösre is érvényes – miként Montesquieu-t dicséri –, hogy „igen jól belátta ő, hogy nem annyira a hatalmak megosztásától függ a szabadság, mint inkább attól, hogy kire ruházzák e hatalmakat”²³

Eötvös ezután elemzi a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat. A végrehajtó hatalmat alá kell vetni a törvényhozó hatalomnak. Itt azt a kérdést vizsgálja, hogy miképpen lehet biztosítani az egyéni szabadságot az állam túlhatalmával szemben. Ezt három tényezőben látja: 1. az államhatalom belső szervezete által, 2. a nép jogát arra, hogy meghatározhassa, kikre ruházza az államhatalmat, vagy legalább felelősségre vonhassa kormányt, 3. ha az államhatalmat korlátok közé szorítják, amit nem léphet túl.

Ami az elsőt illeti, erre szolgálnak azok a szabályok, amelyek például megállapítják, hogy a törvényhozás hány tagjának kell jelen lennie, vagy hogy minősített többséget követelnek-e meg bizonyos törvények elfogadásakor. A törvényhozásnak két házra osztása, és így tovább. A királyságot nem szabad a végrehajtó hatalom részének tekinteni, hanem a törvényhozásnak, ugyanis alkotmányos királyságban is ő hívja össze a törvényhozó testületet, illetve feloszlathatja azt; a felsőház feladata pedig az, hogy a pillanatnyi érdekekkel szemben a történeti jogot képviselje. Vannak államok, ahol királyság van, másokban köztársaság. Mindkettő mellett lehet érvelni. De ha királyság van, a királyt a törvényhozás részének kell tekinteni, mert ha a végrehajtó hatalomba sorolják, akkor ugyanaz történik, mint Franciaországban az 1791. évi alkotmánynál: megfosztják a királyt hatalmától.

Ami a nép részvételét illeti a közhatalomban, Eötvös úgy fogalmaz, hogy „az egyes a közakarathoz csak oly mértékben legyen alávetve, amennyiben részt vesz a közakarathoz meghatározásában”²⁴. Nagy államokban a választójog ezt nem biztosítja. A válasz az, hogy az egyén csak igen kis mértékben látja ennek révén egyéni szabadsága biztosítását. Ezért ennek csak egy másik módja lehetséges: redukálni a hatalmat, amit a törvényhozás, kormányzás és képviselés magában foglal.

VII. A központosítás problémái

A negyedik könyv a központosítás problémájával, illetve annak helyes mértékével foglalkozik. A kérdés azonos az állami beavatkozás terjedelmének kérdésével. Olyan állam tudniillik gyakorlatilag elképzelhetetlen, amiben csak egy egységes akarat van. Ezért egyenként kell megvizsgálni, hogy mik a határai az állam cselekvőségének. Így a törvénykezési központosítás nem szükségszerű feltétel. A biztos jogállapot elérhető, ha a polgárok kölcsönös viszonyai és a birtokviszonyok egy idő után összecsiszolódnak.

A francia forradalom óta azonban ezt gyors törvényhozási roham váltotta fel, ami nem eredményezte a jog egyforma kezelését. A törvény érvényessége ugyanis nem a meghozatalkor, hanem a gyakorlati alkalmazás során dől el. Ezért döntő jelentőségű az esküdszék alkalmazása. De

ez nem járul hozzá a törvény egységes értelmezéséhez. Erre csak két mód van: vagy egy kasztra kell bízni a bírói tisztséget, vagy az államtól kell függővé tenni a bírák kinevezését. Mindkettőnek megvannak az előnyei és a hátrányai.

Sokkal érdekesebb a IX. fejezet, amelyben a közigazgatás központosítását tárgyalja Eötvös. Vannak támogatói és ellenzői. Ezért a közigazgatás kettős feladatából kell kiindulni. Egyfelől eszköze az állam parancsai végrehajtásának, másfelől el kell látnia a községek ügyeit is. Ezért tudnunk kell, hogy a helyhatóságok által kezelt ügyek közül melyek tartoznak az államra. Ezt nem lehet megtudni sem tudományos értekezésekből, sem írott alkotmányokból. Ez gyakorlati kérdés.

Eötvös négy szempontot emel ki: 1. az államnak semmi más eszköz nem áll rendelkezésére, mint az állampolgárok, tehát minél több állampolgárt vesz igénybe, annál kevesebb ereje marad a polgároknak egyéb hasznos munkára; 2. nem elég mindenhatósággal felruházni az államot, mert az ösztudás „minden telegráf és rendőrség, alapjog és felelősség mellett sem áll tehetségükben”²⁵; 3. a központi hatalomnak tulajdonított mindenhatóság téveszme, mivel az államhatalom megbízottjai kénytelenek hatalmuk gyakorlását másokra átruházni; 4. ki lehet ugyan mondani, hogy mindenki alá van vetve a főhatalomnak, de azt egyetlen önkényúr, egyetlen kormány sem tudja kieszközölni, s elérni, hogy ne támadjon vele szemben ellenállás. A túlzott központosítás ellenében csak az autonómiák segítenek. Mert, ha

„központosított az állam, s úgy van rendezve, hogy választott törvényhozás többségétől függ az államhatalom gyakorlása, parlamenti ellenzés lép a helyhatósági helyébe. Ha a központosított állam polgárai, mint Franciaországban, hosszas tapasztalás után azon meggyőződésre jutottak, hogy a parlamenti ellenzés terén minden erőfeszítéssel sem lehet semmi eredményre jutni: titkos társulatok működése lép a parlamenti ellenzés helyébe, vagy az államra nézve színleg idegen térre viszik át a vitát, s aláássák az államépület alapját, mely erősebb, hogyszem egyenesen megtámadják. De nekem úgy tetszik, hogy mindezen ellenzések közül a központi hatalomra nézve talán legkellemetlenebb, de az államra bizonyosan legkevésbé veszélyes a helyhatósággal bíró testületek ellenzése a törvény által megszabott formák között.”²⁶

Példa az ellenkezőre Franciaország, ahol megsemmisítették a helyi önkormányzatokat, és ennek következtében

„megsemmisíték az egyéni szabadság érzését, s azzal minden politikai szabadság egyedül biztos alapját; ezáltal azonban, midőn az addigi ellenállási eszközök megkísérlették semmivé tenni, egyszersmind előkészítették a forradalmakat”²⁷

Ezért az állam mindenhatósága ellen csak úgy lehet felépíteni, ahogy századokon keresztül mindenféle zsarnokság ellen megpróbálták, azaz

„hogy a községnek, tartománynak s általában az államban levő szervezeteknek, melyek az egyént az állammal egybefűzik, bizonyos önálló kört adjanak önálló tevékenységre, s ezáltal az államhatalomnak gyakorlatilag szilárd határokat vessenek”.²⁸

VIII. A megoldás: önkormányzatiság

Az ötödik könyv azzal foglalkozik, hogy az önkormányzat miképpen akadályozhatja meg az állam túlhatalmát. Bár Eötvös meg van győződve arról, hogy kora a nagyobb területű és népességű államoké, amiben szükség van egy bizonyos fokú központosításra, de

„az egyéni szabadság védszere demokrata államokban az államhatalom támadásai ellen ugyanaz, mely az egyéni szabadságot századokig védte egyeduralmokban az államhatalom ellen, tudniillik: erős községek alkotása”.²⁹

A helyi önkormányzaton Eötvös elsősorban a községi önkormányzatot érti, ugyanakkor azt is tudja, hogy léteznek a szabad egyesületek is: „az egyesülés lehetősége nélkül nem képzelhetni szabadságot”. Az egyesületek és klubok között azonban lényeges különbséget konstata. Míg az egyesületek szabadon szervezhetnek olyan célokra, melyeket önerővel nem, csak egyesüléssel lehet elérni, addig a klubok, vagyis elsősorban a politikai klubok egy olyan világban, ahol az állam közegei a szabad sajtónyilvánosság és a törvényhozás vitái nyomán meggyőződhetnek a polgárok érdekei felől, szükségtelenek. Ugyanis

„annyian tolják fel magukat az összes nép szóvivőinek, s annyit összevissza beszélnek az állam érdekeiről, hogy az ezer meg ezer hang zavarában sem a nép, sem a kormány nem tudja kivenni: hogy mihez tartsa magát”?³⁰

Ezért veszélyes a közérdek megvitatásának céljával felállított politikai klubok létezése. E megállapításon azonban az élet túlhaladni látszik, amikor ma, több mint száz évvel Eötvös után, úton-útfélen vitatják meg a különböző egyesületek egy-egy kormány intézkedéseit. A fő baj Eötvös szerint az, hogy ott az ellenkező nézet megvitatására nincs lehetőség, s így minden résztvevő abban tünteti ki magát, hogy követeléseit a szélsőségig fokozza. Így „az a meggyőződés, hogy a kormánytól a lehetetlent kell kívánni, hogy valamit nyerni lehessen, a legszélső követeléseknek is mentségül szolgál”.³¹

A történelem tanúsága szerint azt

„csak arra használták, hogy egyes embereket vagy pártokat gyűlölet tárgyává tegyenek, vagy az állam intézményeit erőszakosan felforgassák, s nagy csalódás azt hinni, hogy a szabadság biztosítékául tekintendő, ami az államhatalom birtokában levők állását veszélyezteti s könnyíti az alkotmány megváltoztatását”.

Ezzel szemben a szabad egyesületek megszilárdítják az állam egységét. Az egyesületek ugyanis községek közötti egyesüléseket is létrehozhatnak, amiből következik, hogy

„az egyesületi jog egészen új tömböket képez, melyek nemcsak az állam egyes részeinek igen szoros elkülönítését s túl nagy szilárdságát megakadályozzák, hanem, amennyiben bizonyos érdekek az állampolgárok egész osztályai számára közősek, az egység öntudatát is mindnyájukban ébren tartják”.³²

Az egyesületeket főként a gazdasági szükségletek kielégítésére hozták létre, ahogy az történetileg a céhek keletkezésében, sőt városok szövetségében, mint például a Hanza-városok szövetsége is megmutatkozott. Az állam tehát szilárdságát és bizottságát az egyesületek és községek sokféle önkormányzatában találhatja fel.

Azonban az államot még az is fenyegeti, ha túl gyorsan változtatják a törvényeket, ami ellen azonban semmi intézményes biztosíték nincs. Ennek vizsgálatát Eötvös onnan indítja, hogy gondolkodók sokaságát foglalkoztatta a probléma: mire ruhazzák az államban a főhatalmat. A történelem azonban azt igazolja, hogy bármely kormányformával, legyen az egyeduralom vagy népuralom, mindig vissza lehet élni. Ezért a legnagyobb szellemek amellet foglaltak állást, hogy a vegyes kormányformák a legellenállóbbak. Mindazonáltal, ha nincsenek is intézményes biztosítékok, minden államnak szüksége van némi erkölcsi biztosítékra is. Ilyen biztosíték az államhatalom ellen a jog iránti tisztelet.

S e ponton felmerül a természetjog fogalma, és ez felveti a jog fogalmát. A jogot sokan a törvényekkel azonosítják. Eötvös Montesquieu-t idézi, amikor azt írja, hogy a törvények a dolgok természetéből folyó szükségszerű viszonyok. De erről éppúgy változnak fogalmaink, mint a jogról. Kétségtelenül meg lehet állapítani az ember társas létéből fakadó törvényeket, amelyek minden társadalmi rend feltételei. De a törvények az állam fenntartásához nem elegendők. Csak akkor „ha e törvényeket a hit ereje, egyesnek hatalma vagy a közmegegyezés szentesíti”.³³

Ezzel Eötvös nagyjából anticipálja Max Weber három legitimitációs elvét (karizmatikus, tradicionális és legális). Ezért

„a jog iránti tiszteletet csak annyiban tekintheti az államban levő viszonyok erkölcsi biztosítékául, amennyiben e tisztelet a pozitív törvények által megszabott pozitív jogra is kiterjed. [...] Mert a törvény mindig akkor legerősebb, ha erkölcsi alapokon nyugszik, s a természeti jogok felőli fogalmaknak megfelel”.³⁴

De, ha ezért a természetjogot valami módon is elfogadjuk a pozitív jog mércéjének, még akkor is a pozitív jog és a pozitív törvények tiszteletére van szükség. Ellenkező esetben „a pozitív jog lenézése által” bekövetkezik az állam bukása, ha az emberek csak a természetjog követésére érzik magukat kötelezettnek, éppen a legfontosabb természeti jog szenved sérelmet. Láttuk ezt Franciaországban, ahol

„először a korlátlan királyság érdekében törekedtek minden történeti jog megsemmisítésére, míg a célt elérték, hogy aztán a velünk született emberi jogok nevében a királyság történeti jogait támadják meg, s elvégre pedig minden pozitív jogot megsemmisítettek, s az ész tekintették egyedüli irányadónak az állam rendezésében; ha látjuk, miként adtak az államnak, az ész uralma biztosítása végett, korlátlan hatalmat, s mint tőnek minden egyest tehetetlenné e hatalommal szemben; s hogy azon alapelvek általános elismerése dacára, mik szerint az államot rendezték, dacára mindazon eszközöknek, melyekkel az államhatalom ereje központosítására rendelkezhetett, dacára azon törekvéseknek, mik szerint az állam ellenében minden ellenállást fizikailag lehetlenné akartak tenni, mégsem sikerült sehol valami szilárdat hozni létre [...]”³⁵

IX. Jog és törvény

A jog és a természetjog viszonyának problémája átvezet a törvényhozás és a jog kérdéséhez. Az állam korlátlan hatalmát a jog tisztelete biztosítja, ugyanúgy, mint az egyének jogtisztelete. Eötvös a XI. fejezetben veti fel egy legfőbb törvényszék szükségességének kérdését. Erre azért van szükség, mert

„ha az állam és egyes részei közt fönnálló viszonyokat törvénnyel kell rendezni: az alkotmány által meghatározott viszonyok fönntartása végett ítélőszékekre is van szükség, melyek az államhatalom és az állam egyes részei közt fönnforgó minden kérdésben határozzanak afölött: vajon a kérdésben levő tárgy a törvény szerint az államnak vagy egyes részeinek hatáskörébe tartozik-e”³⁶

Ez érinti – mai kifejezéssel – az alkotmánybíróság problémáját. Eötvös leszögezi, hogy míg az alkotmány fennáll, a bíró ítélete fölötté áll az uralkodó hatalomnak, ami nem egyéb a törvények fensőbbségénél. Amely államban ezt nem ismerik el, despotizmusnak kell tartanunk. A király, még ha a törvényhozás részének is tekintjük, mint Eötvös, nem lehet döntőbíró például hatásköri kérdésekben. A bírói hatalom nem ellenkezik a szuverenitás fogalmával. Amerikában a törvényszék feladata az, hogy a nép és a törvényhozás közé álljon, s itt az annak eldöntése is megilleti, hogy „a törvényhozás szabályai egyezők-e az alkotmánnyal”³⁷

Ez a helyzet megköveteli, hogy a bírák függetlenek legyenek, de ugyanakkor a törvénytől minden esetben magát függésben lévőnek érezzék. A bírót nemcsak az idegen befolyástól kell megóvni, hanem gondoskodni kell arról is, hogy kötelességét teljesítse. Ez a felelősség. Eötvös meglátása szerint a bírót a vesztegetésen és nyilvánvaló törvénysértésen kívül nem lehet felelősségre vonni. Ez különösen érvényes azokra a törvényszékekre, melyek az alkotmány fenntartása felett őröködnek, és az állam és egyes részei közti vitában döntenek. A *vis inertiae*, az ellenállás joga, melyet egyes részek, tartományok vagy megyék bírnak, sosem szolgált védelemül az önkormányzat számára.

X. Állam és vallás

Az ötödik könyv a vallás befolyását vizsgálja az államra. Az államra nézve mindig veszélyes, ha nélkülözi azt az erkölcsi biztosítékot, amit a vallástól kölcsönözhet. De ez nem jelenti azt, hogy oly vallást, amelynek az állam támaszára van szüksége, semmilyen állam nem tarthatja fenn. Az állam a vallás parancsait zsinórmértékül veheti, de eszközként nem használhatja. Ha a vallás túlságosan egybefolyik az állammal, az állam elleni támadás egyben az egyház elleni támadás is lesz. A keresztény vallás egyetemes érvényű,

„oly állapot létesítése, melyben a föld minden népei békeken laknak egymás mellett, testvériségük öntudatában, s egyetlen közösséggé egyesülvén, csupán istennek szolgálnak mint uruknak: ez azon eszmény, melyre a kereszténységnek törekednie kell”³⁸

A kereszténység a szabadság vallása. Ahogy a kereszténység terjedt, úgy törtek össze a rabszolgák láncai, ismerték el az emberi méltóságot, a kereszténység szelídítette meg ama nagy többség sorsát, amelyet kizártak a politikai jogok érvényesítéséből, s a kereszténység biztosította mindenki számára az egyéni szabadságot. Bár a kereszténységet gyakran használták a zsarnokság megalapítására is, mégis ez biztosította híveinek a lelkiismereti szabadságot, ami csak a hit tekintetében lényeges. Ez eredményezi „politikai formák iránti” közönyét.

A kereszténység hozta magával azt is, hogy különbséget teszünk világi és egyházi hatalom között, e hatalmak egymástól függetlenek. A községi önállóság:

„az egyház és a községek szabadsága kölcsönösen támogatják egymást, mert mindkettő ugyanazon elven alapul, miszerint tudniillik az állam hatalma csak bizonyos körön belül lehet korlátlan és nem mindenütt”³⁹

XI. Szociológiai kitérő: a haladás törvényei

A hatodik könyv azt fejt ki, hogy a haladás törvényei miként befolyásolják az államszerkezetet. Eötvös először annak kritériumait vizsgálja, hogy van-e egyáltalán haladás az emberiség történetében. Véleménye szerint három tényezőt lehet lemérni, hogy tényleg van-e haladás a történelemben: 1. azon hatalom mértéke, mellyel az ember bír az anyagi világ erői fölött; 2. a műveltség bizonyos foka mennyire terjedt el az emberek között; 3. mennyire ismerik el és tartják tiszteltben az emberi méltóságot. Eötvös hosszan érvel e kritériumok érvényessége mellett, majd meghatározza a haladás törvényeit.

A haladás a különböző egyének érintkezésétől függ. Ez azt jelenti, hogy a haladás megrekedt ott, ahol egy nép bezárkózott, vagy elszigetelten élt egy szigeten. Ezzel szemben a haladás az ellentétek harcában és keveredésében történik. Európában Róma és Karthágó, a kereszténységben a keleti és a nyugati kereszténység, a pápa és a császár investitúra

habortója, majd a katolicizmus és reformáció, nos, ezek a haladás tényezői Európában.

A haladás irányát mindig az uralkodó eszmék határozzák meg. Így a reformáció a szabad vizsgálódásra épített, ezért ott, ahol uralkodott, többnyire nagyobb polgári szabadságot nyertek a népek, míg a katolikus országokban korlátlan hatalmú fejedelmek uralkodtak.

A haladás mértéke függ a szükségletektől. E törvények közelebbi megvitatása a szociológia területére tartozik. Eötvös azt vizsgálja, hogy e törvények milyen hatást gyakoroltak az államszerkezetre. Az első törvényt igazolja a történelem: a középkorban a keresztény polgárosodást segítette elő – ahogy mi mondjuk – a feudális széttagoltság; a Római Birodalom bukása számos német helyi hatalmat hozott létre, a középkori városi önállóság fejlődése, stb. Ezen különféle egyéniségek ütközése, közlekedése, viaskodása a forrása a középkori fejlődésnek. Ám ez az egyoldalú fejlődés kiváltotta az ellenhatást: a társadalmi biztonságra törekvést, ami arra vezetett, hogy egyre inkább felszámolták a középkori anarchiát, megszüntették a városok és a tartományok autonómiáját, és – részint a Római Birodalomra függesztve tekintetüket – nagy államokat hoztak létre. Ennek a vége a következetes kommunista törekvés, amely az egység nevében fel akarja számolni a tulajdont és a családot is. De erre megint keletkezett ellenhatás: amikor Proudhon az állam létét is szerencsétlennek nyilvánította. Ezzel a két irányzattal szemben Eötvös a fejezethez írott lábjegyzetben az arisztotelészi közepet ajánlja:

*„mint az államot csupán a központosítás elve által tartani főnn: úgy az egyes jóléte az egyéni szabadság elvén alapszik. Mindkét elvet a legszigorúbb következetességgel, de mindeniket csak bizonyos körben kell követni. Ha mindabban, ami az állam köréhez tartozik, a központosítás maximumát, s mindabban, ami e körön kívül fekszik, a legnagyobb decentralizációt létesítjük – csak akkor értük el a juste-milieu-t, a helyes közepet”.*⁴⁰

A második törvény a haladás irányát meghatározó törvény gyakorlati következményeit elemzi. Eötvös emlékeztet: a szabadság, az egyenlőség és a nemzetiség eszméi, ahogy a gyakorlatba átültették, ellentmondásban vannak egymással. Nem sikerült az abszolút állam megvalósítása sem, mégpedig azért, mert bár az eszmék iránya lassan hat az államra, mégis „az egyéni szabadság fogalma szabta meg minden törekvés irányait keresztény polgárisodásunk folyama alatt”,⁴¹ ugyanis az európai történelemben abban állt a haladás, hogy az egyéni szabadságot egyre több ember számára biztosították. Ezért előre látható, hogy az egyéni szabadság elve továbbra is megmarad, mert jöhet ugyan a miénken túlmutató, újfajta polgárosodás, de az is a régi romjaiból keletkezik. „Korunk tagadhatatlan jellemvonása az individualizmus”⁴² – állapítja meg Eötvös meggyőző erővel és előrelátóan.

Az elmúlt ötven év bizonyítja, hogy nem a korlátlan hatalom alatti függés irányába törekszenek az emberek, amit a folytonos forradalmak is bizonyítanak. Inkább az államhatalom tetemes korlátozása mutatkozik a jövő útjának.

A harmadik törvény azt vizsgálja, milyen szükségletek vezetnek az államhatalom korlátozására. Az emberek inkább

ragaszkodnak a fennállóhoz (*inertia*), mintsem elfogadják a bizonytalan újat, s utóbbira csak akkor készek, ha már a szükség az ajtón kopogtat. Eötvös azt reméli, hogy miután nagy államok alakultak, növekedni fog azon körök száma is, melyekben az egyén szabadon mozoghat. Minél nagyobb az állam, annál kevésbé épülhet a hazaszeretet érzelmére. Az állam önállósága jól rendezett pénzügyeitől függ, ahogy az egyén önállóságának alapja a háztartási függetlenség. Az állam szilárdsága tehát attól függ, hogy felülmúlja-e bevétele, illetve az adók a kiadásait.

A fennállót nemcsak erős államhatalommal lehet megvédeni: minden lakóház, amit a polgár épített, minden jog, amit az állam az egyéneknek biztosít, egy-egy kő az állam szilárd épületében. Az anyagi jólét emelkedését az idézi elő, ha

*„minél tágasabb kört nyitottak az egyesek önálló tevékenységének; amiből az következik, hogy az állam polgárai anyagi jóléte előmozdítására nem tehet jobbat, mint ha, önmagát korlátozván, mindenkire magára hagyja ügyei ellátását, akár egyes ember legyen, akár az állam védelme alatt álló testület”.*⁴³

XII. Nemzetiség és állam

De az állam szervezésében nemcsak az anyagi szükségletekre kell figyelniünk. Mert minden kor felett egy eszme uralkodik.

*„Ami egykor a kereszténység eszméje, ami a XVI. században az egyházi, a XVIII.-ban a politikai reformáció volt, ugyanaz a mi korunkra nézve a nemzetiség eszméje. Ez eszme valószínűleg erkölcsi szüksége lett e századnak [...]”.*⁴⁴

Vizsgálni kell azt is, hogy milyen hatással van a nemzetiségi eszme az államhatalom korlátozására. Ehhez meg kell határozni, hogy mit is értünk nemzetiségen? Eötvös szerint az egyes nemzetek öntudata nem a közös leszármazás tudatán alapul, helyébe a nyelvkülönbség lépett. Ez részint múltjuk öröksége, egy nép „minél messzebb haladt műveltségben: annál inkább fölülmúlja a fajkülönbség befolyását azon erkölcsi hatás, melyet a történetek gyakorolnak nézeteire és cselekedeteire”.

Ezzel szemben mások számbeli többségükre hivatkoznak. De mindkét esetben

*„a nemzetiség öntudata minden népnél külön egyénisége öntudatán alapszik: minden nemzeti jogosultsági igény nem egyéb az egyes népek azon igényeinél, hogy egyéniségüket elismerjék”.*⁴⁵

Ahol egy államban több nemzetiség él együtt, a többség nagyobb befolyással van az államra. Mivel Európában alig található olyan államot, ahol a nemzetiségek határai egybeesnének az államhatárokkal, s mivel az egyén Rousseau nézetei szerint minden jogát az államra ruházta, „szó sem lehet olyan jogok létezéséről, melyekre valaki nem mint polgár,

hanem mint valamely nemzetiség tagja tart igényt”.⁴⁶ Hogy e nemzetiségi igények mégis szét ne feszítsék az államot, erre „az önkormányzás elve alkalmazásaiban találjuk föl az eszközt”. Ugyanis

„a nemzetiség elve melletti lelkesedés nem egyéb, mint minden nép ünnepélyes tiltakozása, az egyéni szabadság keresztényi elve nevében, az állam mindenhatóságának elve ellen, melyet a pogány világtól kölcsönöztünk”.⁴⁷

Az 1848. évi nemzetiségi harcok azon meggyőződéshez vezettek, hogy a béke garanciáját a jövőre nézve minden nép egyenjogúságában kell keresnünk. Ezért – Eötvös hite szerint –

„a végeredménynek azonban szükségképp annak kell lenni, hogy minden nemzetiség törekszik fölemelkedni, s a humanitás érzése diadalt ül a népek között, és csak akkor fog az összes emberiség óriás léptekkel haladni előre, ha minden nép minden erejével a legfőbb célra törekszik, ha minden nemzetiség szüntűgy becsülni tanulja mások jogait, amint az egyes már most sem meri másoknak bizonyos jogait megtagadni”.⁴⁸

És bár Eötvös nem érte meg a XX. századi totalitarizmusokat és a trianoni békét, mégis e szavak messze hangzóan adnak irányt a jövőbeli teendőkre nézve.

NAGY J. ENDRE

Ungarisches Staatsleben im 19. Jahrhundert II.

Europäische Perspektive nach der Revolution: József Eötvös (1813–1871) (Zusammenfassung)

Nachdem der Autor die alte Spaltung zwischen den westlich orientierten und ungarisch orientierten Fraktionen, bzw. den Zentralisten und Munizipalisten im ersten Teil dieses Aufsatzes ausführlich dargestellt hat, kann man das Hauptwerk von József Eötvös, „*Der Einfluss der regierenden Ideen des 19. Jahrhunderts auf den Staat*“ analysieren. Nach der Auffassung von Eötvös hat die Geschichte des 19. Jahrhunderts klar gemacht, dass die Ideen, die das ganze Jahrhundert grundlegend beeinflusst haben, nicht in ihrem originellen Sinn, sondern in ihrer Implementierung umgewälzt worden sind. Die Freiheit hat aus der Freilas-

sung von der politischen Gebundenheit in mehrere Möglichkeiten zur Regierung, aus der Gleichheit vor Gesetzen in reale Gleichheit, und die Nationalität aus dem freien Rennen in die Unterdrückung anderer Nationen umgeschlagen. Eötvös ist darauf gekommen, dass die riesige Gefahr, die für die ganze christliche Gesellschaft eine Drohung geleistet würde, bestände im Kommunismus. Deswegen hat Eötvös mit seiner damaligen zentralistischen Überzeugung aufgehört, und proklamierte mit tiefer Überzeugung die Selbstregierung als einziges Kurmittel gegen Tyrannen aller Sorte.

Jegyzetek

- ¹ Eötvös József: *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. I–II. kötet.* Budapest, 1902, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 7. p.
- ² Eötvös I. 1902, 5. p.
- ³ Eötvös II. 1902, 37. p.
- ⁴ Eötvös II. 1902, 39–40. p.
- ⁵ www.bildarchiv.austria.at/Preview/7260304.jpg
- ⁶ Eötvös I. 1902, 21. p.
- ⁷ Eötvös I. 1902, 22. p.
- ⁸ Eötvös I. 1902, 35–36. p.
- ⁹ Eötvös I. 1902, 37. p.
- ¹⁰ Eötvös I. 1902, 51. p.
- ¹¹ Eötvös I. 1902, 292. p.
- ¹² Eötvös I. 1902, 317. p.
- ¹³ Eötvös I. 1902, 344. p.
- ¹⁴ Eötvös II. 1902, 63. p.
- ¹⁵ Eötvös II. 1902, 78. p.
- ¹⁶ Eötvös II. 1902, 80. p.
- ¹⁷ Lásd erről SCRUTON, Roger: *A nemzetek szükségességéről.* Budapest, 2002, Helikon Kiadó, 86–120. p.
- ¹⁸ Eötvös II. 1902, 85. p.
- ¹⁹ Eötvös II. 1902, 137. p.
- ²⁰ BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok. II. kötet.* Budapest, 1986, Magvető Könyvkiadó, 380. p.
- ²¹ BIBÓ 1986, 392. p.
- ²² BIBÓ 1986, 396. p.

- ²³ Eötvös II. 1902, 137. p.
- ²⁴ Eötvös II. 1902, 185. p.
- ²⁵ Eötvös II. 1902, 246. p.
- ²⁶ Eötvös II. 1902, 250. p.
- ²⁷ Eötvös II. 1902, 302. p.
- ²⁸ Eötvös II. 1902, 319. p.
- ²⁹ Eötvös II. 1902, 5–6. p.
- ³⁰ Eötvös II. 1902, 27. p.
- ³¹ Eötvös II. 1902, 28. p.
- ³² Eötvös II. 1902, 37. p.
- ³³ Eötvös II. 1902, 51. p.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ Eötvös II. 1902, 54. p.
- ³⁶ Eötvös II. 1902, 58. p.
- ³⁷ Eötvös II. 1902, 63. p.
- ³⁸ Eötvös II. 1902, 77. p.
- ³⁹ Eötvös II. 1902, 82. p.
- ⁴⁰ Eötvös II. 1902, 152. p.
- ⁴¹ Eötvös II. 1902, 156. p.
- ⁴² Eötvös II. 1902, 158. p.
- ⁴³ Eötvös II. 1902, 182. p.
- ⁴⁴ Uo.
- ⁴⁵ Eötvös II. 1902, 187. p.
- ⁴⁶ Eötvös II. 1902, 188. p.
- ⁴⁷ Uo.
- ⁴⁸ Eötvös II. 1902, 200. p.

Föglein Gizella

Dr. Máday István törvényjavaslatai 1945-ben

Emlékezés a 60 éve elhunyt orvosra és az államtudományok doktorára

A jogász, orvos és pszichológus Máday (1899-től marosi) István 1879. április 5-én született az Osztrák–Magyar Monarchia Budapestjén.¹ Édesapja Máday Izidor (1839–1925) miniszteri tanácsos, közigazdasági író, édesanyja Nagy Linda volt.

Máday eredetileg jogi tanulmányokat folytatott Budapesten, az orvosi egyetemet 1916-ban fejezte be Prágában.²

I. Az orvosdoktor

Máday harmincévesen kezdte el az orvosi egyetemet, de akkor mindjárt kettőt is, a bécsit és a budapestit. Orvosi tanulmányait Innsbruckban folytatta, végül a prágai egyetemen avatták orvosdoktorrá 1916-ban.

A boldog békeidőkben nyolc évig az osztrák–magyar közös hadseregben dragonyos tisztként szolgált. Az első világháborúban katonaeorvos volt, többször is kitüntették (Károly csapatkereszt, bronz és ezüst Signum Laudis a kardokkal II. oszt., Vöröskereszt díszjelvény hadi díszítéssel).³

Községi orvosként működött Heves megyében, majd a Budapesti Orvosegyetem (Moravcsik Ernő-féle) Ideg-Elmekórtani Klinikájáról pályázott sikerrel a Debreceni Egyetem Orvoskara Ideg- és Elmeorvosi Klinikájának első tanársegédi posztjára 1921-ben.⁴ 1927. október 31-én habilitált.⁵ Magántanári képesítésének megszerzését követően Budapestre költözött.⁶

II. A gyermekpszichológus

A debreceni évek alatt Máday István számos tanulmányt írt, többek között a bécsi és a grazi gyermekvédelmi és gyógypedagógiai intézményekről, az osztrák iskola-reformról, valamint a Montessori-féle bécsi óvodákról. Azt javasolta a gyermeklélektan foglalkozóknak, hogy vezessenek naplót a gyermekek fejlődéséről, s ehhez – akárcsak Alfred Binet francia fejlődéspszichológus (1857–1911) és később Jean Piaget svájci pszichológus (1896–1980) – saját gyermekeiről vezetett megfigyelési naplóból kiindulva adott mintát.⁷

1927-ben megalapította a Magyar Individuálpszichológiai Egyesületet. 1932 és 1936 között a *Gyermekvédelem* című folyóirat szerkesztője volt, és évekig vezette az Or-

szágos Gyermekvédő Liga Budai Nevelési Tanácsadóját. Saját lakásán tartott individuálpszichológiai kurzusokat pedagógusoknak, orvosoknak és más érdeklődőknek. 1940-ben jelent meg *Individuálpszichológia* című munkája. A második világháború után figyelmét a pszichoterápia kötötte le, de munkásságának kifejtésében hosszas betegsége megakadályozta.

Máday István életpályájának sokszínűségét bizonyítja, hogy nemcsak egyetemi magántanárként, hanem törvényszéki ideg- és elmeorvos szakértőként, képesített iskolaorvosként és egészségtan-tanárként is tevékenykedett, elsősorban gyógypedagógiai és gyermekvédelmi kérdésekkel foglalkozott, és Magyarországon ő volt a pályaválasztási tanácsadás egyik úttörője.

III. Az államtudományi doktor

Máday a második világháború után régi ismerősének, a kortárs és kartárs Zsedényi Bélának,⁸ az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnökének 1945. augusztus 5-én a Potsdami Konferencia befejezése után, még az alkotmányos monarchia időszakában meleg hangú szívélyes levelet írt, s annak mellékleteként két törvényjavaslatot is készített.

1. Máday István levele az Ideiglenes Nemzetgyűlés Elnökéhez

„Méltóságos Nemzetgyűlési Elnök Úr, Kedves Barátom,⁹

Július 26-án, mikor szíves voltál engem fogadni, felbátorítottál arra, hogy az október 6-i nemzeti engesztelő ünnepre vonatkozó törvényjavaslatot dolgozzak ki. Ezt a mai napon elkészítettem.¹⁰ Sajnos, könyvtáram jelenlegi rendezetlensége következtében nem tudtam a magyar szabadságharcosok teljesebb listáját adni, csak Dózsát és Martinovicsot említettem meg, de azt hiszem, ezt bármelyik történész kiegészíthetné.

Engedd meg, hogy ezen kívül még két törvényjavaslatot és egy Kérelmet is mellékeljek. Egyik a magyar álam örökös semlegességére, a másik a szabadságjogok visszaállítására vonatkozik. A kérelem pedig a parlamentek megöletésének kivizsgálására.¹¹ (Azt hiszem jól emlékszem, a dátumra, hogy ez a merénylet 1944. dec. 28-án történt.) Ezt is szíveskedjél ellenőrizni.

Remélem, hogy ezzel a négyféle irattal nem okozok Nektek túlságos és felesleges gondot. Természetesen teljesen belátásodra bízom, hogy mind felhasználod-e, vagy csak az okt. 6-ít, s azt is ebben a formában, vagy pedig átdolgozod.

Személyemre nézve semmilyen kérésem nincsen, vagyis nekem nem fontos, hogy a nevem szerepeljen, elég, ha Te tudod, hogy a javaslatok tőlem származnak. Egyre azonban megkérek.

A 18 év óta elnökségem alatt álló Magyar Individuál Pszichológiai Egyesület a napokban megindítja a béke-propagandát. Ennek a propagandának s az

egyesületnek nagy hasznára volna, ha a semlegességre vonatkozó törvényjavaslatom 6. §-ában foglalt iskolai békére-nevelés eszméjét (amely 15 évvel ezelőtt emlékezetem szerint a Magyar Feministák Egyesületétől indult ki), a Magyar Individuál Pszichológiai Egyesület újította fel, amely egyesület most fogja nyilvánosságra hozni nagyvonalú reformtervezetét is.

Mély tisztelettel maradtam alázatos híved:

Dr. Máday” (Kézzel írt aláírás)

2. Törvényjavaslat a magyar állampolgárok szabadságjogairól¹²

1. §

A magyar állam örök időkre, ünnepélyesen visszaállítja az 1848., 1867. és 1894. évi alkotmányjogi törvényeket, melyek a magyar állampolgárok szabadságjogait, ezek között a személyes szabadságot, a szabad költözködést, a szabad szólást, a szabad sajtót, a vallás szabad gyakorlatát és a törvény előtti egyenlőséget kimondták.

2. §

Sohasem hozható olyan törvény, mely a fent felsorolt jogokat megszünteti. Érvénytelen minden olyan kormányrendelet, mely ezeket a jogokat felfüggeszti.

3. §

Csak a független magyar bíróságok mondhatnak ki szabadságjogokat korlátozó ítéleteket, de azok is csupán a magyar büntetőtörvények alapján.

4. §

Kivételt képeznek a külállamokkal kötött vagy kötendő békeszerződések, melyek esetleg magyar állampolgárok kitelepítéséről intézkednek. Ilyen szerződéseket is csak kényszerhelyzetben köthet a magyar állam.

3. Máday állampolgári szabadságjogokról szóló törvényjavaslatának nívuma

A második világháború utáni koalíció pártjai (Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Független Kiszgazdapárt) 1946 elején javaslatokat készítettek az állami főhatalom gyakorlásáról. A Kiszgazdapárt törvény-előkészítő bizottságában a párt legtekintélyesebb jogász képviselői Auer Pál, Eröss János, Pfeiffer Zoltán, Sulyok Dezső, valamint Vásáry István vettek részt. A kiszgazdapárti tervezet a hatalommegosztás „klasszikus”, alapjában véve polgári követelményeit fogalmazta meg. Sőt, a törvénytervezet valójában kisebb alkotmánytervezet volt.

A „Kiszgazda-tervezet” a magyar állam minden polgárát „szabadnak és egyenlő jogúnak” ismerte el, akiknek „természetes és elidegeníthetetlen” jogai

„a személyes szabadság, a vallásos meggyőződés szabad nyilvánításának és a vallás szabad gyakorlásának joga, a gondolat és vélemény szabad nyilvánításának joga, az egyéni tulajdon, a személy biztonsága, az elnyomástól, félelemtől és nélkülözéstől való függetlenítése, az államirányításban való részvétel joga, a munkához és emberi megélhetéshez való jog”.

A „Kiszgazda-felsorolás” némiképp foghíjas volt, hiszen hiányzott belőle például a sajtószabadság, a gyülekezési és egyesülési jog, az állampolgári jogegyenlőség, valamint a kisebbségi jogok.

Mindazonáltal az összes tervezet közül egyedül ez tett szélesebb körű, átfogó kísérletet az „emberi és polgári jogok” törvénybe iktatására, kimondván egyidejűleg azt is, hogy a megnevezett jogok „csak törvényes keretek között és csak abban a mértékben gyakorolhatók, ameddig mások hasonló jogait nem sértik”.¹³

Máday István törvényjavaslata „a szabadságjogok visszaállítására” a második világháború után az e jogalkotói témában megszületett legelső törvényjavaslat volt. Tiszteletre méltó jogalkotási törekvés volt, azt a jó szándék vezette. Nem a szerzőn múltott, hogy 1945-ben, még az alkotmányos monarchia időszakában, a személyes szabadság, a szabad költözködés, a szabad szólás, a szabad sajtó, a vallás szabad gyakorlata és a törvény előtti egyenlőség gondolata illúzió és vízió volt és lehetett. Történelmi távlatban csak a rendszerváltozás, a jogállamiság, az alkotmányozás folyamata adhatta meg ehhez a zöld utat.

4. Törvényjavaslat Magyarország örökös semlegességéről¹⁴

1. §

A magyar állam ünnepélyesen kinyilatkoztatja, hogy az összes nemzetekkel és államokkal békésen kíván élni. Háborút a magyar állam ezen túl nem visel.

2. §

Az 1941–45-i háború békekötése alkalmából a magyar állam ünnepélyesen kinyilatkoztatja, hogy (az 1914. előtti Belgium példájára) mindennemű európai háború esetén semleges marad.

3. §

Külállamokkal szemben felmerülő nézeteltéréseket vagy érdek-ellentétet minden esetben kizárólag békés megegyezéssel, szükség esetén a genfi Nemzetek Szövetsége vagy a hágai Nemzetközi Törvényszék döntése útján fog rendezni.

4. §

Kivételt képez az olyan eset, amikor egy külállam anélkül, hogy a magyar állam erre okot adott volna, a magyar államot megtámadja. Ilyen esetben a magyar állam fegyveres erejével megvédi területét és polgárainak életét.

5. §

A magyar állam ezen túl csak annyi katonát képez ki és tart fegyverben, amennyi ilyen támadások ellen való védekezésre okvetlenül szükséges. Mihelyt a szomszédos államok a magyar állammal egyezséget kötnek, melynek értelmében a jelen törvényhez hasonló törvényt hoznak, a magyar állam fegyveres erejének létszámát olyan mértékre szállítja le, mely a belső rend fenntartására elegendő.

6. §

A magyar állam kötelezi a területén működő állami, községi, egyházi, egyesületi és magán-tanintézeteket, a kisdédóvóktól a főiskoláig, a katonai intézeteket sem kivéve, hogy intézményesen és tervszerűen nevelje a magyar ifjúságot békére, emberszeretetre és az összes nemzetek megbecsülésére.

5. Máday örökös semlegességről szóló törvényjavaslatának nívuma

A szakirodalom a XX. századi rendszerváltozásokhoz köthetően, több örökös semlegességi kezdeményezést tart számon. A második világháború után Máday Istvánnak „a magyar állam örökös semlegességéről” szóló törvényjavaslata kétségtelenül első ízben fogalmazta meg a semlegesség gondolatát.

A rendszerváltások idején – így 1944/1945, 1956, 1968, 1989/1990 – az örökös semlegesség igényéről több törvényjavaslat is született. A külügyi tárca költségvetési vitájában például Sulyok Dezső pápai ügyvéd fogalmazta ezt meg 1947 tavaszán. Ám az 1945-ös sorrendet, a polihisztor Máday javaslatának primátusát nem írta, nem írhatta felül.

A semlegesség alfája és ómegája mindenkor és mindenhol a nagyhatalmi támogatás ténye volt. Ennek híján a semlegesség ügye csupán elvetélt kísérlet volt és lehetett.

IV. Záró gondolatok

Máday István 80 éves korában, 1959. június 17-én halt meg Budapesten.

Életművét az új keresése jellemezte. „Ezért tette lehetővé, hogy az Individuálpaszichológiai Társaság előadásain a hivatalos állásponttól eltérő vélemények – haladó gondolatok is – elhangozhassanak. Értékes törekvéseit, egyéni útkeresését a század elejének bizonytalan pszichológiai nézetei megakadályozták abban, hogy energiáját szívósan a tudományos pszichológia építésére fordíthassa. Egyes tudományos megállapításai, értékes szándékai, törekvései és tragikus vergődése váltotta ki megemlékezésünket.”¹⁵

A méltatlanul elhallgatott polihisztorra, Máday Istvánra való emlékezés az utókor fájdalmasan nemes kötelessége.

Jegyzetek

- ¹ *Magyar írók élete és munkái.* Új sorozat. GULYÁS Pál adatgyűjtéséből sajtó alá rend. VICZIÁN János. Pótlás a XVII. kötethez (Maácza János – Myskovszky Viktor). Budapest, 1999, Argumentum Kiadó – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 259–260. p.
- ² *Magyar írók élete és munkái.* 1999, 258–260. p.
- ³ *Debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1937–38. tanévről.* Közzéteszi DR. CSIKESZ Sándor rector. Debrecen, 1938, Debreceni M. Kir. Tisza István-tudományegyetemi Nyomda, 115–116. p.
- ⁴ I.F.J. DR. SIRÓ Béla: *Fejezetek a Debreceni Ideg- és Elmeorvostudományi Klinikai történetéből.* I. kötet. Debrecen, 2001, Debreceni Egyetem Orvos- és Egészségtudományi Centrum, 47. p.
- ⁵ BOT György – KAPUSZ Nándor: *Nyolcvan éves a debreceni orvostudomány 1918–1998.* Debrecen, 1998, Debreceni Orvostudományi Egyetem, 498. p.
- ⁶ SIRÓ 2001, 49. p.
- ⁷ SIRÓ 2001, 48. p.

- ⁸ (lőcsei) dr. Zsedényi Béla (Aknaugytag, 1894. április 5.–Budapest, 1955. február 8.) jogász, bíró, ügyvéd, miskolci evangélikus jogakadémiai tanár, egyetemi tanár. VIDA István (főszerk.): *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Almanachja 1944–1945.* Budapest, 1994, 510–513. p.
- ⁹ MNL OL XVIII-3. 2. doboz. II. tétel. Ideiglenes Nemzetgyűlés iktatás nélküli, vegyes iratai 1944–1945.
- ¹⁰ A hivatkozott dokumentum nem képezi e tanulmány részét.
- ¹¹ A hivatkozott dokumentum nem képezi e tanulmány részét.
- ¹² MNL OL XVIII-3. 2. doboz. II. tétel. Ideiglenes Nemzetgyűlés iktatás nélküli, vegyes iratai 1944–1945.
- ¹³ Politikatörténeti Intézet Levéltára 283.f. 10. cs. 241. ő. e. dátum nélkül ceruzával ráírva: „Justus. Kisgazdapárt javaslata”
- ¹⁴ MNL OL XVIII-3. 2. doboz. II. tétel. Ideiglenes Nemzetgyűlés iktatás nélküli, vegyes iratai 1944–1945.
- ¹⁵ Máday István (1879–1959). *Magyar Pszichológiai Szemle*, 1960. 4. sz. 430. p.

Szente Zoltán tavaly megjelent áttekintése a parlamentek történetéről grandiózus vállalkozás. A feladat méretei egyszerre teszik ki a szerzőt a részletekre irányuló kritikának, és óvják őt ennek hatásától: egy ilyen tabló egészének helyességét nemigen érinti egy-két apróság vitatása. A teljes körűség igénye és a szisztematikus tárgyalás pedig ugyan nyomban szembetűnővé teszi az esetleges fehér foltokat, de még ennek is inkább az előnyei domborodnak ki: gondolkodásra serkenti, sőt az elméletalkotás felé mozdítja el olvasóját. Ha pedig egy jogtörténész munkáját történész olvassa,¹ aki a parlamentarizmus történetének közös témájához a másik diszciplináris irányból érkezett, akkor reflexióit egyszerre jellemzi a saját tudománya védelmében eszközölt aprólékos kritika, és a hála azért, hogy milyen sokat tanulhatott kollégája munkájából. Jelen ismertetésben mindezen szempontok ötvöződnek.

A könyv fő célkitűzése „elsősorban a képviselői gyűlések jogállásának, szervezeti és működési rendjének, valamint funkcióinak kialakulását és fejlődését” feltárni, de emellett szerzője törekszik „bemutatni a parlamentek fejlődésének alapvető politikai és társadalmi kontextusát, s azt is, hogy a parlamentek milyen szerepet játszottak az egyes államokon belül a politikai hatalom gyakorlásában” (14. p.). Szente Zoltán eléri kitűzött célját, és átfogó, nemzetközi viszonylatban is kivételesen rendszeres áttekintést ad az európai rendi gyűlések intézménytörténetéről. Széles körű szakirodalomra támaszkodva kísérli meg következetesen alkalmazni vizsgálati szempontjait. Elismerésre méltó módon még a legújabban megjelent szakmunkákat is felhasználja könyvében. Remélhetőleg várható angol nyelvű változatának megszületése is, mert sokáig lehetne sztenderd kézikönyve a parlamentarizmustörténet kutatásának.

A könyv nagyon komoly munka eredménye, amelyért a szerzőt minden elismerés megillet. A szerző józan megfontolással alaposan megindokolt álláspontot foglal el a rendiség történetének sokszor vitatott alapkérdéseit illetően. Nagyon alapos és részletező munka – ami néha hátrányára is válik az olvashatóságnak. A tárgyalás nem teljesen egyenletes – de nem is lehet. Bizonyos országok és ezeken belül is egyes időszakok parlamentje az átlagosnál sokkal több figyelmet kap, mint például az angol parlament XVII. századi történetének ismertetése. A kritikának elébe menve Szente Zoltán már könyve elején okát adja ennek az aránytalanságnak: „Az angol parlament bizonyos fejlődési szakaszai [...] azért

Parlamenttörténeti tabló

Szente Zoltán: A parlamentek története.

A korai rendi gyűlések kialakulásától a modern népképviselői törvényhozásokig

Budapest, 2018, Országgház Könyvkiadó

ISBN 978615567444 0, 662 p.

érdemelnek nagyobb figyelmet [...], mert számos parlamenti eljárás mód és jogintézmény itt alakult ki” (14. p.).

Az egyik nagy előnye az itt megvalósított szisztematikus tárgyalásnak az, hogy rákényszeríti az olvasót az összehasonlító parlamenttörténet látószögének elfoglalására, ami fókuszba hozza az anomáliákat, és így a szerzőhöz hasonlóan az olvasónak is gondolkodnia kell. Vajon

miért van az, hogy a kronologikusan tagolt részekben belül elhelyezkedő egyes fejezetek komoly diszkrpanciát mutatnak? A XVII–XVIII. századdal foglalkozó IV. részben az angol fejezet csak a XVII. századi fejleményeket tárgyalja, és az V., utolsó részben 1701-gyel indul az angol fejezet, míg a francia már a forradalom előzményeivel. Nyilván a kronologikus szempontokat felülíró tematikus megfontolás vezeti Szente Zoltán tollát, aki ezzel mintegy azt állítja, hogy az angol parlament XVIII. századi története már a rendi képviselőtől a polgári alkotmányosságig vezető átmenet része, nem pedig „a rendi gyűlések alkonyá”-hoz tartozik. De másutt ezt a szempontot nem próbálja meg érvényesíteni a szerző, így a korai rendiséget tárgyaló résznek a „Korai gyűlések a balkáni államokban és tartományokban”

című fejezete egyenesen így kezdődik: „A balkáni államokban először a bizánci befolyás, később a török hódoltság miatt *nem alakultak ki* rendi gyűlések” (129. p., kiemelés Sz. I.).

Vajon a francia parlamentarizmus történetéről szóló beszámoló, amely 175 éves szünet után éppen csak hogy megkezdődött 1789-ben, miért ér véget 1791-ben az alkotmány elfogadásával? „Az általános rendi gyűléstől a forradalmi Konventig, azaz a rendi képviselőtől a népképviselőig: Franciaország” fejezetcím arra utal, hogy Szente Zoltán szándéka az volt, hogy a népképviselői



országgyűlések létrejöttéig vigye el a parlamentarizmus történetét. De ez nem mindenütt érvényesül. Az Amerikai Egyesült Államok parlamentje eleve népképviselőként jött létre, mégis kap egy fejezetet a kötetben.²

Magyarországon köztudomásúlag az 1848. évi áprilisi törvények helyezték rendi alapról népképviselői alapra a parlament működését. A változás ismertetésével a szerző valóban elvarrottanak tekinti története magyar szálát, az osztrák és a német parlamentarizmustörténet viszont nem ér véget az 1848. évi frankfurti parlamenttel (amely valóban folytatás nélkül maradt) vagy később, a népképviselői elv következő megjelenésekor, hanem nagyjából az első világháborúig folytatódik. És joggal: a parlamentarizmus hiánya vagy korlátozott hatásköre a döntő faktor, illetve a választójog szélessége amúgy is másodlagos, ha kuriális rendszer biztosítja bizonyos társadalmi csoportok politikai dominanciáját.³ Más államokban is ez a helyzet: a népképviselői elv bizonyos fokú érvényesülése nem jár feltétlenül együtt valódi parlamentarizmussal.⁴ (Ha nem a népképviselő legelső megjelenése jelenti azt a célszalagot, melyet át kell szakítani az egyes nemzeti fejlődés-meneteknek, akkor persze a francia történetet is tovább lehetett volna mesélni, sőt a német esetben is indokolt lett volna a weimari berendezkedés bemutatása.)

Mi az angol eset helye ebben a történetben? Mikortól népképviselői az angol parlament?

Az alsóházba már a középkorban is bárki követet küldhetett, akinek 40 shilling értékű tulajdona (*freehold*) volt. Az 1832. évi választójogi reform, ameddig Szent Zoltán a történet angol szálát szövi, nagy jelentőségű mennyiségi változást hozott, de nem minőségileg új rendszert, nem helyezte új alapokra az angol választójogi rendszert.⁵ A parlamenttörténelmi összehasonlítás itt végső soron az európai történelmi fejlődés bizonyos alapkérdéseit különösen éles fényben láttatja. Az angol társadalomfejlődés speciális volta más aspektusokban is felvetődött. Elég Alan Macfarlane antropológus kiváló könyvére utalni, aki *Az angol individualizmus eredetéről* értekezve, a tulajdonviszonyokra koncentrálna arra jutott, hogy Anglia már a XIII. században sem volt „paraszti társadalom”, már ekkor eltértek az angol társadalom meghatározó alapvonásai a nyugat-európaiakétól.⁶

De nem csak a Westminster fejlődése tért el az európai fő vonaltól. A svéd *Riksdag*ban, illetve a tiroli vagy fríz tartománygyűlésben, egyes svájci kantonokban vagy Bajorországban ott ültek a rendi parlamentekben is a parasztság képviselői, itt tehát már a középkorban sem csak a kiváltságos rendek vettek részt a parlament megválasztásában.⁷

Szent Zoltán könyvének olvastán előbb meggyökerezik, majd megerősödik olvasójában az a meggyőződés, hogy a parlamentarizmus nem egyetlen utat jelent, amelyen egyes államok és tartományok bandukolnak, és egyesek előrébb tartanak, míg mások lemaradnak, hanem eleve több gyökerű, majd sokfelé elágazó, végül különféle gyümölcsöket hozó színpompás fát. Leírására, jellemzésére nem elegendő egy elméletileg kielégítően megalapozott képlet, mely – mondjuk – az elágazóság szabályát adja meg, hanem aprólékos bemutatásra és szükségképpen tör-

ténelmi megközelítésre van szükség – éppen úgy, hogyan arra a szerző ebben a könyvben kísérletet is tesz. Vannak mindazonáltal kisebb pontatlanságok, amelyek kijavítása (mondjuk egy angol változat elkészítésekor) hasznára válna a szövegnek.

Ami azt illeti, egy angol kiadásban bizonyos szóhasználati kérdések automatikusan a helyükre kerülnek. Ilyen például a „provinciális” szó „tartományi” értelemben való igen gyakori használata (23, 28, 30. p. stb.), mely a magyar nyelvhasználat eltérő szokásai miatt a könyvben kissé zavaró. A „provincia” szó középkori francia vagy XIX. századi német kontextusban vagy a lengyel vajdaságokra utalva (például 125., 172., 511. p.) sincs igazán a helyén, illetve annak, aki otthon van a kérdés magyar nyelvű szakirodalmában, kissé furcsán cseng az Egyesült Tartományok megnevezést helyettesítő „Egyesült Provinciák” változat (például 387. p.).⁸ Hasonlóképpen a fonetikus „konvenció” magyarul nem jelent összejövetelt, tanácskozást (például 98., 353. p.), a „kapitulárék” pedig választási feltételeket, választási kapitulációkat (például 187. p.). „Spirituális lordokat” (149., 336. p. stb.) emlegetni a megfelelő angol kifejezés tükörfordításával (*Spiritual Lords*) talán nem a legjobb megoldás akkor, amikor az érsekekről és püspökökről van szó, de még mindig biztosan jobb, mint „egyházfők”-ről írni (60., 71., 334. p. stb.). Az angolos „Brunswick” (199. p.) helyett a magyarban az eredeti német Braunschweig a szokásos megjelölés. Ám mindezen kifejezések nyilván magától értetődő könnyedséggel kerülnek vissza a saját helyükre egy angol nyelvű kiadás szövegében.

Vannak továbbá bizonyos szerkezeti problémák. A viking thingekre az 1.2.2. alfejezet után a 3.6. fejezet érthetetlen módon visszatér (47–48., illetve 58. p.), és az angol parlament kezdeteinek tárgyalása az első rész 3.1. alfejezete után ugyancsak megismétlődik (valamivel bővebben) a második rész 3.1. alfejezetében (51–53., illetve 85–86. p.). Az Amerikai Egyesült Államok kongresszusának tárgyalása (483–497. p.) után – szembemenve mind a kronológiai elvvel, mind a logikával – az olvasó meglepve olvassa az amerikai angol (brit) gyarmatok XVII–XVIII. századi képviselői gyűléseinek rövid történetét (579–583. p.).

Ha van egy külön fejezet „Az Európán kívüli parlamentek kialakulása” tárgyalására, miért nem ide került az USA történetének vonatkozó része? Ha pedig belefér a könyvbe az, hogy a Feröer-szigetek gyűlését 1852-ben tanácsadó szervként élesztették újjá, akkor furcsa, hogy a francia forradalom Konventjének története nem (506. p.). Így a svájci fejezetből tudjuk meg mintegy mellékesen, hogy 1848-ban bevezették az általános választójogot férfiakra nézve Franciaországban is (ahogy Svájcban is) először a világon (530. p.). Illetve a IV. rész összegzésében szó van a XIX. századi francia parlament osztályairól (611. p.) és törvény-előkészítési (614. p.), illetve interpellációs gyakorlatáról (615. p.) – míg a francia parlamentarizmust tárgyaló rész erre az évszázadra már nem terjed ki.

Néhány apróbb pontatlanságot is érdemes lesz majd igazítani a könyv további kiadásaiban vagy fordításaiban. Olvashatunk „I. és VII. Jakab”-ról (165. p.), pedig ilyen

uralkodó nem volt a Brit-szigeteken, csak II. és VII. Jakab, illetve (akire az utalás vonatkozik) I. és VI. Jakab. (Az első szám az angol királyok sorában helyezi el őket, a második a skótokéban.) Az osztrák tartományok közül Alsó- és Felső-Ausztria (*Österreich unter der Enns, Österreich ob der Enns*) megnevezése kicsit sutára sikerült: „Ausztria tartományban vagy Felső-Enns-ben” (204. p.). Pfalzi Frigyes cseh királysága mellett mint a másik kivétel a Habsburg-uralom alól (206. p.) megemlítendő lenne még Károly Albert bajor választó (később VII. Károly császár) szintén kérészetű csehországi uralkodása is, aki III. Károly néven cseh király volt 1741–1742-ben. Hollandiát emlegetni kissé korai az 1550-es évek közepéről írva (220. p.). Sente Zoltán szerint a svéd *Riksdagot* „egy alkalommal pedig, 1660-ban Svédországon kívül, Gothenburgban tartották” (399. p.). Azonban Göteborg, bár 1621-ben holland kereskedőtelepként alapították, már ekkor sem volt Svédországon kívül, 1660-ban pedig még kevésbé. Az 1814. évi norvég alkotmány elfogadásának helye nem Eidsvøll (536., 537. p.), hanem Eidsvoll. A XIII–XV. századról írva „északolasz” tartományok (80. p.) helyett észak-itáliaiakat szokás emlegetni.⁹ Túlzás azt állítani, hogy „Ausztrália mint önálló szövetségi állam 1901-ben vált ki a Brit Birodalomból” (591. p.). Az Ausztrál Államszövetség 1901-ben mint a brit birodalom domíniuma jött létre, azaz nem teljes függetlensége a birodalmon belül valósult meg. Törvényhozási tekintetben függetlenségét az 1931. évi Westminsteri Statútum adta meg.

„[...] 1497-ben Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd házasságával a félsziget két legerősebb monarchiája, Kasztília és Aragónia egyesült, és létrejött a Spanyol Királyság¹⁰” – olvasható a könyvben (236. p.). A mondatban az évszám elírás lehet, hiszen Ferdinánd uralkodása Aragóniában 1479-ben kezdődött. (Izabelláé Kasztíliában 1474-ben, s házasságukat már 1469-ben megkötötték.) Míg a közép- és kora újkori részekben a Pireneusi-félsziget országai viszonylag nagy súllyal vannak képviselve (5, 10, illetve 6 oldal terjedelemmel), a népképviselőre való áttérés időszakának tárgyalásakor ez igencsak kurta összefoglalásra redukálódik (másfél oldal szöveggel, 547–549. p.). Hollandia teljesen ki is marad (Belgiummal együtt) az elsősorban a XIX. századdal foglalkozó V. részből. A németalföldi korai rendi gyűlések (a Német-római Birodalmat követő) tárgyalásánál (114. p.) indokolt lett volna megjegyezni, hogy ezek a területek is a Német-római Birodalomhoz tartoztak, sőt ugyanolyan tartományi rendi gyűlések voltak ezen belül, mint az utoljára leírt *Landtagok* (112–113. p.).

A lengyel parlamenttörténettel kapcsolatban több kérdés is felmerül. A szerző szerint „a városok képviselője a 16. század végétől kiszorult a diétából” (298. p.), illetve a *sejm* alsóházában „néhány város képviselői is jelen voltak, igaz, szavazati jog nélkül” (281. p.). A lengyel városok diétái képviselőtől azonban Ring Éva a következőképpen ír: „1505-ben szabályozták a *sejm* összetételét. Ekkor mondták ki, hogy az úgy nevezett országgyűlési rendek (3 *stany sejmujące*) a következők: a király, a szenátus és a nemesség. Ez a rendelkezés kizárta a rendi gyűlés határozatának elfogadásából a városokat, amelyeknek képviselőit korábban meghívták, illetve néha a *sejmikek*

is elküldték az országgyűlésbe a területükön fekvő városok delegáltjait. 1505 után már csak Krakkó és Wilno (ma Vilnius) követői vehettek részt a *sejm* tanácskozásain. Később Lemberg, Kamieniec Podolski és Lublin is képviselhetette magát, de csak a városokat érintő kérdésekben nyilváníthattak véleményt, szavazati jog nélkül. A követek házában ülésezhettek az autonómiával rendelkező porosz terület, az ún. gdański Pomeránia küldöttei, akik között szerepeltek Gdańsk, Chełmno, Elbląg képviselői is, de a porosz követeknek összesen csak egy szavazatuk volt a *sejmben*.”¹¹ Mindenesetre az a sommás ítélet, hogy a *sejm* Lengyelországban csak a nemesség képviselője volt (138. p.), legalábbis erősen sarkító.

A lengyel *sejm* zárásakor tagjai minden valószínűség szerint testületileg hálaadó misén vettek részt. Ez a könyvben így kerül említésre: „Az ülések végén a marsallók és a kancellárok beszédet tartottak, majd kezét csókoltak a királynak, és közösen elénekelték a *Te Deumot*” (286. p.). Nagyon nehezen hihető, hogy Lengyelországban 1710-ben egy „parlamentí bíróság föbelövésre ítelt egy tábornokot” (435. p.). Talán az NKVD pincéi előtti korban sohasem volt ilyen kivégzési metódus. A golyó általi halál nem föbelövés révén történt.¹² Az őzgrófk és várkapitányok emlegetése a Varsói Nagyhercegség parlamentjének leírásakor (562. p.) homályban hagyja az olvasót abban a tekintetben, hogy ezeken kit is kellene értenie. A lvovi és krakkói *sejm* tárgyalását (565. p.) követő oldalon azt állítani a poznańi *sejmről*, hogy 1831 után „egy ideig ez volt az egyetlen lengyel parlament” (566. p.), nem szerencsés, hiszen az olvasó éppen most értesült arról, hogy a krakkói 1815–1846-ig működött, a galíciai pedig 1817–1845/46-ig, majd 1861-től 1919-ig.

Ami a magyar országgyűlés intézménytörténetét illeti, a döntéshozatalban a szabad királyi városok *votum curiatumra* szorítása a szakirodalom többségének meggyőző álláspontja szerint csak a XIX. század elején történt meg, ezt a XV–XVII. századra visszavetíteni (265. p.) nem indokolt.¹³ A *sessio mixta* nem „vegyes bizottság” (265. p.), hanem a két tábla együttes ülése volt a diétán. A *status evangelicus* pedig nemcsak az evangélikus (260. p.), hanem a református rendeket is jelentette, azaz a protestánsokat. 1764-ben a diétán semmilyen értelemben nem lehetett tét „az állandó hadsereg felállítása” (414. p.), ez már régen létezett. Minden érdeme ellenére sem lehet a XVIII. századi magyar országgyűlést „a kormányzás legfontosabb hazai intézményének” (415. p. – kiemelés Sz. I.) nevezni, hiszen egyik legfontosabb jellemzője éppen a végrehajtó hatalomtól való teljes elszakítottasága volt, és esetleges volt, hogy a meghozott törvényekből melyeket hajtottak végre, és melyeket nem. A *decretum* megszövegezésében a diéta képviselői mellett (416. p.) a kancellária küldöttei is részt vettek.¹⁴

Az az állítás, hogy az „adókról egyébként az országgyűlés a rendi korszakban nem törvényben rendelkezett” (555. p.), nem érvényes a XVI–XVII. századra, amikor 55 *decretumban* történt rendelkezés az adóról.¹⁵ Nem egészen világos, hogy „a Habsburgok abszolútizmusának idején” kitétel milyen időszakot is takar, de valószínűleg az, hogy ekkor „az adókat egy szűkebb testület, a *concurus* ajánlotta

meg” (555. p.), csak egy viszonylag rövid időszakra igaz: a XVII. század végének és a XVIII. század elejének adófelosztó *conkursusait* 1708 és 1721 között követték adó-megajánló *conkursusok*, majd 1734 és 1737 között még négy pótdadó-megajánló *conkursusra* került sor.¹⁶

Tacitus *Germania* című munkájára utalva Sente Zoltán azt írja, hogy az ellentmondást kifejezni hivatott „nyöszörgés szokásának megmaradására nem találtam példát” (308. p.), de valójában csak annak a jogelvnek az érvényesítéséről van itt szó, hogy az ellenkezésnek hangot kell adni, ez pedig valójában sok helyütt a rendi gyűlésekben is nyilván megtalálható volt – példának okáért a XVIII. századi magyar diétán is.¹⁷

Bizonyos kérdésekben a recenzens vitába bocsátkozna a szerzővel. Talán kicsit erős úgy fogalmazni, hogy Buda 1541. évi elfoglalása után Szulejmán „a maradék országot felosztotta Ferdinánd és Szapolyai utóda, János Zsigmond között” (271. p.). „Jusztinianusz 531. évi törvénye” (67. p.) nem a római jognak I. Iustinianus (Jusztiniánosz) bizánci császár által elrendelt kodifikációja lenne inkább, amelynek kötetei 529-ben, 533-ban és 534-ben jelentek meg? Miért nem kerül elő vajon a könyvben a XVII–XVIII. századi parlamentek hatásköreinek felsorolásakor (441. p.) az adózás? És lehet-e egyáltalán állampolgárságról beszélni 1678-ban (433. p.)?

Sajátos módon – Eric Hobsbawmot követve – marxista magyarázatot kapunk a modern népképviselési parlamentek létrejöttére: a „polgári átalakulás” vet véget a rendi alkotmány uralmának előbb a XVII. századi Angliában, majd a francia forradalom után Európában másutt is. Ennek „társadalmi és politikai előfeltételei” közül az „ipari forradalom” kerül kiemelésre, mely a „gazdaság kapitalista átalakulásához”, és így a „feudális kötöttségek” lebontásához „jelentősen hozzájárult”, és a XIX. században „felszámolták a feudalizmust” (447. p.). A XVII. századi forradalmak eredményeként a hatalom centruma „elsősorban az alsóházra helyeződött át”, írja Sente Zoltán könyve 452. oldalán, majd mégis azt állapítja meg, hogy 1832-ig „a Lordok Házának jóval nagyobb presztízse volt, mint az alsóháznak, és kezdetben bizonyosan nagyobb hatalma is volt, különösen, ha azt vesszük, hogy az angol kormányt 150 évig *peerek* dominálták. A lordoknak ráadásul jelentős befolyásuk volt a *House of Commons* összetételére is: még a XVIII. században is az alsóházi helyek egy részének, akár több mint felének a betöltését a *peerek* ellenőrizték” (464. p.). Ami persze felveti azt a kérdést, hogy esetleg mégsem a XVII. század közepi „polgári forradalom” volt a döntő. Ha Sente Zoltán „mai szemmel is imponáló”-nak nevezi a XV. századi angol parlament

törvényalkotási teljesítményét (152. p.), akkor ehhez érdemes hozzátennie azt is, milyen jellegű rendelkezések voltak ezek többségükben: nem általánosan kötelező normatív szabályokat alkottak, hanem egyedi ügyeket döntöttek el, többnyire petíciókra válaszolva.

A kötet összehasonlító perspektívája indokolná, hogy a szerző bizonyos helyeken szakadjon el a lokális jogi értelmezéstől, mert egyébként az összehasonlíthatóságot veszíti el. Például Angliában a lovagok, általában a *gentry* a harmadik rend részét alkotják (138. p.) – ami ellentétben van a harmadik rend korábbi definíciójával: „akik dolgoznak” – szemben a nemességgel és a papsággal (65. p.). A *gentry* angol jogi szemlélettel valóban nem része a nemességnek (*nobility*), mely ott az arisztokráciával egyenlő, ugyanis csak a lordoknak vannak jogi privilégiumaik, társadalomtörténetileg viszont a kontinentális köznemességnek felel meg. De akár a helyi jogi fogalmakhoz ragaszkodik a szerző, akár az összehasonlíthatóságot szem előtt tartva saját történelmi fogalmaival dolgozik, mindenképpen explicite ki kellene fejtenie véleményét erről, és pedig lehetőleg már a könyv elején. A francia *noblesse moyenne* inkább köznemességnek, mint középnemességnek (177. p.) fordítandó. Sente Zoltán következetesen többes számban „*gentryk*”-ről beszél, pedig az eredeti angol fogalom gyűjtőfogalom: a *gentry* tagjait a *gentlemanek* jelentették, illetve az *esquire*, lovag, *baronet* címmel rendelkezők. Nem egészen világos ezért a nemességgel szembeállított porosz „*dzsentrik*” értelme (511. p.) vagy az orosz „*dzsenti nemesség*” (576. p.) jelentése sem.

Sente Zoltán enciklopédikus, kézikönyvként is forgatható művének értékét azonban nem ezek az apróságok fogják meghatározni. Hatalmas anyagot áttekintve felrajzol bizonyos tendenciákat. Minthogy az összehasonlító perspektívából adódó tanulságok levonására a nagy kronologikus részek végén olvasható összefoglalók a legalkalmasabbak, ezeket indokolt lesz kötelező irodalomként használni a történelem szakos felsőoktatási képzésben. Az egész könyv végére is indokolt lenne egy elemző és következtető összegzés megírása a féloldalas zárszó (617. p.) helyére. Itt fejthetné ki Sente Zoltán érdemben, mire jutott hosszú vizsgálódása során, mi mindent talált, mit állít, és ez mennyiben újdonság.¹⁸ Akárhol is fogja elhelyezni mondani- valója hangsúlyait, az egyértelmű, hogy az európai parlamentarizmus történetét világos struktúrák helyett a szerves fejlődés sokszínűsége jellemzi, amelynek egyetlen lehetséges megközelítése a történelmi – amelyet Sente Zoltán választott.

Szijártó M. István

Jegyzetek

¹ Más megközelítési értékelését lásd Mezey Barna: Recenzió Sente Zoltán A parlamentek története című könyvéről. Parlamenti Szemle, 2018. 2. sz. 188–193. p.
² A későn létrejövő népképviselési parlamentek bemutatása már nem fért bele úgy a műbe, mint például az amerikaié: a lengyelnek csak a létrejöttét állítja egy mondat (567. p.).

³ Ami az 1867 utáni ausztriai Reichstag értékelését illeti, általában nagyobb súlyt szoktak adni a császár rendeletalkotási jogának (527. p.), mely a parlamentarizmus komolyságát tulajdonképpen megkérdőjelezte.

⁴ Ha a népképviselési elv a döntő, akkor elhanyagolható, hogy a népesség hány százaléka rendelkezett választójoggal? A japán 1889.

- évi alkotmány értelmében például a felnőtt férfiak mindössze 1,1%-a szavazhatott a következő évi első választáson (596. p.).
- ⁵ A IV. rész záró fejezetben van is egy utalás arra, hogy a Westminsterben az alsóház nem ekkor lett népképviselői, hanem csak a választójogot terjesztették ki (609. p.) – azaz Szent Zoltán tudatában van az elhatárolás problematikus voltának. Az 1832. évi angol választójogi reform hatását a vonatkozó fejezetben a szavazásra jogosultak számának 57%-os megemelkedésére taksálja a szerző (464. p.), de a IV. rész összegzésében azt mondja, hogy az „a brit választójogosultak számát egymillióra – az addigi kb. 200 ezerrel” emelte (605. p.). (A két változatból az első áll közelebb a valósághoz.)
- ⁶ MACFARLANE, Alan: *Az angol individualizmus eredete. A család, a tulajdon és a társadalmi átmenet.* Ford. MELEGH Attila. Budapest, 1993, Századvég Kiadó – Hajnal István Kör.
- ⁷ Ha pedig csak az a népképviselői parlament, amelybe rendi különbség nélkül választják az összes tagot, akkor a Westminster ma sem népképviselői.
- ⁸ A „Hollandia Egyesült Provinciái” (224. p.) kifejezés pedig egyedi: a Google kereső szerint ez a szóösszetétel eddig még sehol sem szerepel az interneten.
- ⁹ A kötet olvasói számára feladványt jelenthet még a középkori Itáliában kasztíliai fennhatóság alatt álló „közép- vagy dél-itáliai tartomány” említése (80. p.). Az sem világos, hogy miféle értelemben lehetett a bécsi kongresszust követően „Piemont, vagyis a Szárd Királyság egyfajta ütközőállam [...] az osztrák protektorátus alá került északi tartományok és a félsziget középső és déli részén restaurált kis fejedelemségek között” (543. p.).
- ¹⁰ Pontosabban a katalán–aragón korona és a kasztíliai korona országainak dinasztikus uniója, amelyben a két korona 1714-ig megőrizte önállóságát.

- ¹¹ RING Éva: A szejm és a diéta. In DOBSZAY Tamás – FORGÓ András – IFJ. BERTÉNYI Iván – PÁLFFY Géza – RÁCZ György – SZIJÁRTÓ M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig.* Budapest, 2013, Az Országgyűlés Hivatala, 201–202. p.
- ¹² A hibát a forrásmű magyar fordítója követte el, aki a „Tode des Erschiessens” kifejezést (HÜPPE, Siegfried: *Verfassung der Republik Polen.* Berlin, 1867, Ferdinand Schneider, 138. p.) „föbelövés”-nek fordította. (HÜPPE, Siegfried: *A lengyel alkotmány története.* Ford. SZATHMÁRY György. Budapest, 1894, A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata, 190. p.)
- ¹³ SZIJÁRTÓ M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés.* Budapest, 2005, Osiris, 314–316. p.
- ¹⁴ SZIJÁRTÓ 2005, 93–97. p.
- ¹⁵ SZIJÁRTÓ M. István: *Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a magyar rendiségről.* Budapest, 2006, Universitas Könyvkiadó, 164–165. p.
- ¹⁶ SZIJÁRTÓ 2006, 218–236. p.
- ¹⁷ SZIJÁRTÓ 2005, 307–309. p.
- ¹⁸ Természetesen arra is van elméleti lehetőség, hogy a szerző a későbbiekben esetleg tekintetbe vegye a politika kultúrtörténetének az elmúlt években megélnéző irányzatát, ennek a parlamentáris intézményekre irányuló kutatásait, ezek jelentős tudományos eredményeit. De ez a nézőpont egyértelműen távol áll tőle. (Lásd főleg STOLLBERG-RILINGER, Barbara: *Des Kaisers alte Kleider. Verfassungsgeschichte und Symbolsprache des Alten Reiches.* München, 2008, C. H. Beck és áttekintő jelleggel FORGÓ András: *A politika kultúrtörténete. Világtörténet,* 2012. 3–4. sz. 171–186. p.)



Brodarics István (1471 körül – 1539) szerémi, majd váci püspökre leginkább mint a mohácsi csatáról szóló hiteles leírás¹ szerzőjére emlékezhetünk. A néhány évvel ezelőtt megjelent, jelentős mennyiségű, eddig ismeretlen forrást feldolgozó életrajza nyomán azonban kirajzolódni látszik egy nagy tekintélyű diplomata portréja, és ennek az életútnak a forráshiány következtében korábban homályban maradó állomásai.

I. Brodarics felkészülése a diplomáciai munkára

Brodarics István életútja egy mozgalmas időszakban, a közép- és kora újkor határán ívelt keresztül. Ő maga még Mátyás király uralkodása idején született, akinek udvara nemcsak a humanisták, hanem a mai értelemben vett diplomácia korai központja is volt.² Fiatalkorában pártfogóinak köszönhetően külföldön tanulhatott. Ebben a korszakban számos tehetséges ifjú töltött el néhány évet külhoni egyetemeken, Padovában, Bolognában, Bécsben, Krakóban vagy Prágában, hogy onnét visszatérve az adminisztrációban folytassa pályafutását. Akkoriban még nem létezett külön diplomáciai képzés,³ az alapokat az egyetemen megszerzett humán tudományok ismerete,

Szapolyai János király magyar diplomatája Brodarics István új életrajzáról

Kasza Péter: Egy korszakváltás szemtanúja. Brodarics István pályaképe
Pécs, 2015, Kronosz Kiadó
ISBN 9786155497353, 267 p.

a nyelvtudás⁴ és a kapcsolati tőke jelentette, amelyre egy követi pályafutás ráépülhetett. Brodarics esetében azonban az iskolai tanulmányokat szerencsésen megválasztott, magas kormányzati pozíciókat betöltő patrónusok mellett eltöltött gyakornoki idő is követte. Magyarországra való visszatérését követően előbb Bakócz Tamás, majd Szatmári György szolgálatában állt, így egyrészt módja volt megismerkedni a kancelláriai-kormányzati munkával, másrészt itt közvetlen kapcsolatba kerülhetett a következő évtizedek magyar elitjének számos tagjával.⁵

II. Brodarics, a diplomata

Brodarics Szlavóniából származott, mint a korszak több humanistája. Támogatóinak köszönhetően két itáliai egyetemen, Padovában és Bolognában is tanult. Itt nem csupán a tudományokban – a latin és görög irodalomban, valamint a kánonjogban – jeleskedett, de számos ismeretséget kötött, például diáktársai voltak a lengyel királyi udvar későbbi kiváló humanista tudósai, akikkel élete végéig szoros kapcsolatban maradt. Brodarics korának egyik legműveltebb embereként tért vissza Magyarországra a XVI. század első évtizedének közepén, s hamarosan bejáratos lett a királyi udvarba is.

Valószínűleg már az 1510-es évek második felétől részt vett különböző diplomáciai küldetéseket. 1522-ben II. Lajos őt nevezte ki az első állandó római követnek.⁶ Brodarics legfontosabb feladata ez idő tájt a török elleni harchoz szükséges pénzügyi és diplomáciai támogatás megszerzése lehetett. Az új pápa, VI. Adorján (1522–1523) beiktatásakor elmondott beszéde nagy sikert aratott, nyomtatásban is megjelent; ez alapján tevékenységének irányai rekonstruálhatóak. A magyar követ sikerrel járt: a pápa pénzsegélyt is folyósított és diplomáciai támogatást is nyújtott a törökellenes harchoz. Brodarics azonban nem csupán a magyar érdekeket képviselte a pápai udvarban, lengyel kérésre többször is közreműködött lengyel egyházi ügyek elintézésében.

Brodarics római megbízatása – egy hosszabb budai kitérővel – 1525-ig tartott. A növekvő török veszély árnyékában a magyar diplomácia megpróbált közvetítőként fellépni a szomszédos államok viszályaiban, bízva abban, hogy ily módon a törökellenes összefogás is könnyebben létrehozható. Brodarics és más magyar diplomaták (például Statileo János⁷) ennek érdekében a Mohács előtti esztendőkből folyamatosan járták az európai udvarokat. 1525-ben Brodarics hazatért Magyarországra, ahol pápai támogatással 1526 tavaszán kancellárrá⁸ nevezték ki. A kancellár akkoriban a királyi pecsét birtokában, az okiratadás ellenőrzése révén, királya szolgálatában a külpolitika egyik alakítójának is számított. Pályája csúcán tehát Brodarics István olyasféle posztot töltött be, ami későbbi korszakokban a külügyminiszteri tisztségnek feleltethető meg. Nem tudjuk, milyen eredménnyel látta volna el a feladatát, hiszen megválasztása után fél évvel a mo-

hácsi síkon nemcsak a magyar sereg, de – az egyházi és világi méltóságok jelentős részének elestével – a magyar adminisztráció is vereséget szenvedett.

Brodarics jelen volt a csatában, és azon kevesek közé tartozott, akiknek sikerült elmenekülnie, élményeit később a szemtanú hitelességével vetette papírra, ez az „*Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról*” című munkája, amelyet máig használnak a korszakkal foglalkozó szakemberek.⁹ A Lajos király

halála nyomán kibontakozó, több mint egy évtizedig tartó (1527–1538) belháborúban Brodarics rövid gondolkodás után I. János király mellé állt.

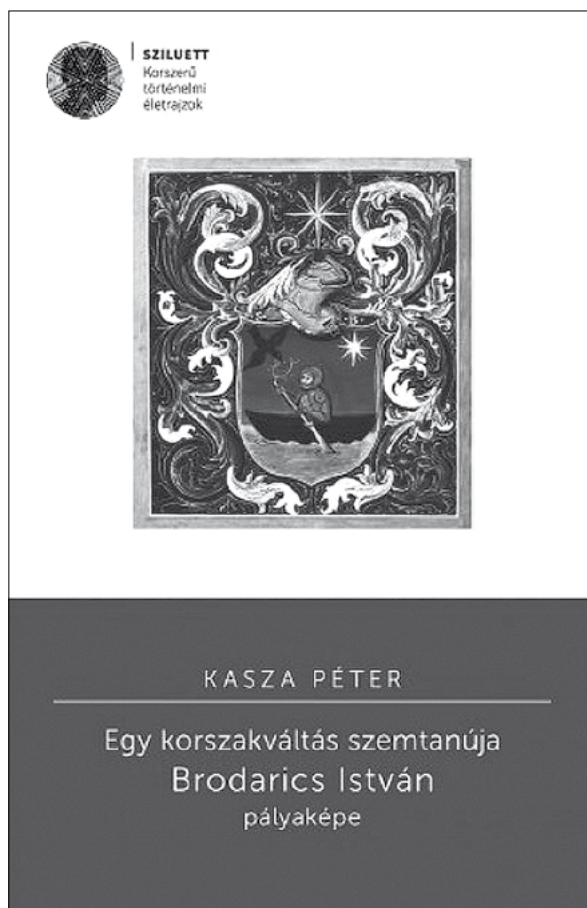
Brodarics pályafutásának harmadik, utolsó szakasza ekkor kezdődött el, János király oldalán. Korábbi megbízásaihoz képest itt jóval nehezebb feladatról volt szó, hiszen a nemzeti király mellett kellett érvelnie az akkori világhatalom, a Habsburg Birodalom diplomatáival szemben.

Brodarics 1527-től János király képviselőjeként folyamatosan úton volt. Kezdetben kiváló lengyel kapcsolatát felhasználva Lengyelországban, majd Itáliában és Franciaországban tárgyalt. Később, az 1530-as évek elejétől bevonták a Habsburg I. Ferdinánd és Szapolyai I. János között a királyi hatalom lehetséges megosztásáról folyó tárgyalásokba, így megfordult Bécsben, Innsbruckban és Regensburgban. János később Brodaricsot küldte tár-

gyalni V. Károly német-római császárhoz is. A polgárháborús időszakot lezáró váradi béke (1538) előkészítésében komoly szerepet vállalt, a békeszerződés megkötése pályafutása csúcának is tekinthető. Ezt követően utolsó útjai lengyel földre vezettek, János király őt küldte leánykérdőbe a Jagelló udvarba. Izabella királyné megérkezésével (1539), János Zsigmond megszületésével (1540) és János király halálával egy új politikai-hatalmi helyzet állt elő, amelyben azonban már Fráter György vitte a főszerepet.¹⁰

III. A reálpolitika képviselőjeként

Brodarics diáktársai közül többen magas posztokat töltöttek be a nyugat- és közép-európai udvarokban, így követként számos alkalommal helyzeti előnnyel indult, ha információk megszerzéséről vagy találkozó meg szervezéséről volt szó. Erre a háttérre szüksége is volt, hiszen János király diplomáciája a Habsburgokkal szemben jó-



val szerényebb lehetőségekkel és pénzügyi eszközökkel rendelkezett. Szapolyai nehézségeinek ez azonban csak a kisebb része volt. A nagyobb problémát az jelentette, hogy János király és diplomatái valószínűleg előbb ismerték fel a beháborúba merült ország, országrészek előtt álló lehetőségeket, mint a Habsburg-párti főurak vagy a nyugat-európai döntéshozók. János király politikája a beháború vége felé ennek következtében vált a törökökkel való együttműködést elfogadó realpolitikává, amelyet Bécsben csak pár évtizeddel később, Fráter György halálát (1551) követően értettek meg teljes egészében. Brodarics ténykedésének értékét csak növeli, hogy sokszor kényszerpályán kellett eredményeket elérnie. Tehetségét, szakértelmét kortársai – a vele szemben állók is – elismerték, élete vége felé Európa-szerre ismert és tisztelt diplomatává vált.¹¹

IV. A magyar diplomata-életrajzok összegyűjtésének fontossága

A közelmúltban megjelent *Diplomáciai Lexikon* egyik nagy erénye, hogy rövid diplomata-életrajzok segítségével felhívta a figyelmet a történeti előzmények kutatásának és bemutatásának fontosságára.¹² A kötet végén található „arcképcsarnok” nagyjából a kiegészítés koráig vezeti vissza az olvasót, ezzel is jelezve, hogy a magyar diplomáciai és konzuli szolgálat gyökerei és hagyományai a látszattal ellentétben több mint százévesek. A vizsgálódás tehát nem állhat meg 1918-ban, az önálló magyar külügyminisztérium létrehozásánál, hanem lehetőség szerint vissza kell nyúlnia a kezdetekig.

A dualizmus időszakának diplomáciatörténete, a magyar nemzetiségű diplomaták életútjának feltárása, megismerése – különös tekintettel arra, hogy az önálló magyar külügyminisztérium a kezdeti időkben szervezetében és személyi állományában erős átfedéseket mutatott a korábbi osztrák–magyar külügyminisztériummal – kiemelt kutatási területnek kell, hogy számíton. Erről az időszakról a magyar történetírás egyre több adattal, forrásfeldolgozással rendelkezik, amelyek a külügyi tervező és értékelő munkában is jól hasznosíthatóak.¹³ Magyar nemzetiségű diplomaták azonban már a dualizmus korát megelőzően is tevékenykedtek a Habsburg Birodalomban, sőt már a

középkori Magyarországon is. Brodarics István a legkorábbi egyike, mai értelemben vett professzionális diplomataként pedig az elsőnek tekinthető, akinek mély hazaszeretetéről, Magyarországhoz való ragaszkodásáról saját írásából értesülhetünk. Érdemes itt idézni Brodaricsnak I. Ferdinánd királyhoz írt levelének sorait 1527-ből:

„[...] bocsásson meg nekem, ha nem akarok részt venni hazám eltiprásában és keresztény vér ontásában [...] és ha nem hálátlan gyermekként térek meg anyám ölébe, aki szült, táplált, óvott és nem csekély javakkal és tisztségekkel ruházott fel engem, és ha annak nyugalmát, békéjét, jogát és szabadságát minden más ügynél előbbre helyezem.”¹⁴

V. A diplomáciatörténeti kutatások hasznáról

A történetírói igényességgel elkészült Brodarics-életrajzot olvasva egyértelművé válik, hogy a külügyi elemző és értékelő munkához is szükség van a korábbi korszakok magyar diplomatáinak életrajzaira, munkásságuk ismeretére, hiszen a mai magyar külpolitika irányainak kijelölésekor a diplomáciatörténetből számos hasznos információt nyerhetünk. Brodarics római követi megbízatása például, amikor egyidejűleg lengyel megbízásokat is teljesített, illetve a korszak híres lengyel diplomatájával, Johannes Dantiscusszal¹⁵ (lengyel nevén: Jan Dantyszek) közös kiküldetése a lengyel–magyar diplomáciai együttműködés egyik korai bizonyítéka.

A professzionális magyar diplomácia kezdeteinek feltárása, az egykori diplomáciai célok és szövetségek megismerése pedig egészen más dimenzióba helyezi a mai külügyi munkát is. Magyar diplomáciáról, magyar diplomatákról beszélve tehát – mint azt az új Brodarics-életrajz is bizonyítja – nem száz, hanem nagyjából ötszáz évre kell visszatekinteni, ezt az időszakot kell átnézni és feldolgozni. Az eredményeket pedig akár a *Diplomáciai Lexikon* egyik későbbi kiadásánál egy bővített fejezet formájában, akár önálló kötetként, történészek bevonásával érdemes lenne publikálni, hogy azok a diplomata- és konzuli képzés során is mielőbb hasznosuljanak.

Domaniczky Endre

Jegyzetek

¹ BRODARICS István: *Igaz leírás a magyaroknak a törökökkel Mohácsnál vívott csatájáról*. mek.oszk.hu/05800/05872/html/

² Mátyás humanistái közül többen rendszeresen vagy eseti jelleggel láttak diplomáciai feladatokat is. Az uralkodó egyes diplomatáinak rövid életrajzát lásd FRANKÓI Vilmos: *Mátyás magyar diplomatái. Századok*, 1898. 1–14, 97–112, 385–404, 481–489, 769–781, 865–875. p.; *Századok*, 1899. 1–8, 291–309, 389–410, 773–787, 869–878. p.

³ Az egyik legkorábbi diplomáciai képzőhelynek a XVII. század végén az isztambuli Habsburg-követségén létrehozott tolmács-iskolát tekinthetjük, ennek intézményesített változataként jött létre 1754-ben bécsi székhellyel a Keleti Akadémia.

⁴ A források szerint latinul, olaszul, magyarul és horvátul tökéletesen beszélt.

⁵ Így például a későbbi esztergomi érsekkel, Oláh Miklóssal (1493–1568) itt kötött barátságot.

⁶ 1518 és 1522 között a magyar király egy, a mai állandó ügyvivőhöz hasonló, firenzei megbízottal rendelkezett az Örök Városban.

⁷ Életrajzát és tevékenységét lásd bővebben SÖRS Pongrác: *Statileo János életéhez*. In *A Pannonhalmi Főapátsági Főiskola évkönyve az 1915–1916-diki tanévre*. Pannonhalma, 1916; BOTLIK Richárd: *Statileo János diplomáciai küldetesei János király (1526–1540) uralkodásának idejéből*. *Századok*, 2013. 3. sz. 813–854. p. Érdemes

megjegyezni, hogy Statileo unokaöccse, Verancsics Antal későbbi esztergomi érsek a diplomáciai fortélyokat Brodaries mellett sajátította el.

- ⁸ A kancellár a XV. század második felétől az egyik legmagasabb udvari méltóságnak számított, aki mint a királyi pecsét őrzője, az írásbeliség biztosításáért volt felelős. A késő Jagelló-korban Szatmári György (1521–1524), Szalkai László (1524–1526) és Brodaries István (1526) töltötte be a kancellári posztot.
- ⁹ Vö. például PAP Norbert – FODOR Pál – KITANICS Máté – MORVA Tamás – SZALAI Gábor – GYENIZSE Péter: A mohácsi Törökdomb. *Történelmi Szemle*, 2018. 2. sz. 325–345. p.
- ¹⁰ Életét és tevékenységét lásd részletesen OBORNI Teréz: *Az ördögös barát: Fráter György*. Budapest, 2017, Kronosz Kiadó.

- ¹¹ Ismerősei között a korszak vezető diplomatái is megtalálhatóak: Cornelius Schepper (1503 körül – 1555) és Johann Weese (1489–1548), akik karrierjük csúcsán V. Károly császár mellett dolgoztak.
- ¹² Vö. BABA Iván – SÁRINGER János (szerk.): *Diplomáciai Lexikon. A nemzetközi kapcsolatok kézikönyve*. Budapest, 2018, Éghajlat Könyvkiadó, 679–707. p.
- ¹³ Többek között Diószegi István, Somogyi Éva, Pritz Pál és Zeidler Miklós munkái.
- ¹⁴ KASZA Péter: *Egy korszakváltás szemtanúja, Brodaries István pályaképe*. Pécs, 2015, Kronosz Kiadó, 76. p.
- ¹⁵ Joannes Dantiscus (1485–1548) humanista, az első állandó lengyel nagykövet volt.



A Gondolat Kiadó könyvajánlata

KUKORELLI ISTVÁN

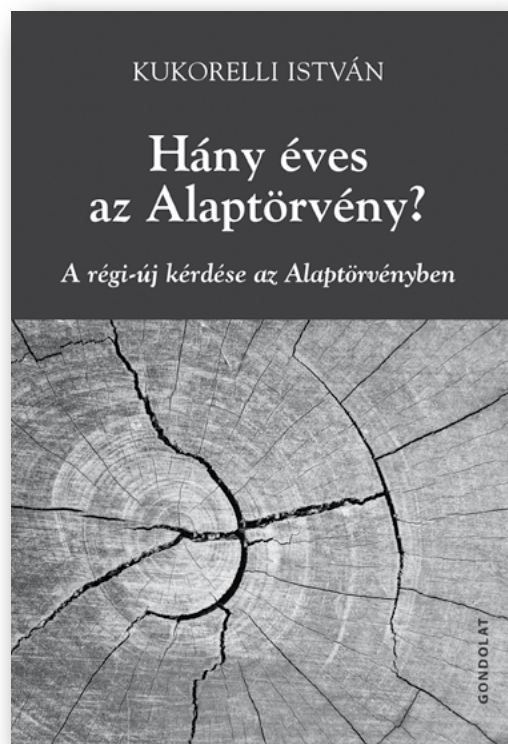
Hány éves az Alaptörvény?

A régi-új kérdése az Alaptörvényben



A tematikus tanulmánykötet a *Hány éves az Alaptörvény?* címet viseli és ez a címadó tanulmánya is. A *Hányas vagy?* kérdése nem ismeretlen a köz-és magánbeszélgetéseinkben, s különös jelentősége van a számoknak a több szempontból sajátos, megszakításokkal, rendszerváltásokkal tarkított magyar alkotmánytörténetben is.

A könyv két fejezetből áll, az elsőben az elvibb, alkotmányjogi írások találhatóak, a második történetibb és talán személyesebb hangvételű.



A könyv alkotmánytörténetileg lényegében és nagyvonalakban a 20. század közepétől 2016-ig nyomon kíséri a magyar állam és alkotmány történetét. Központi témája az 1989–90-es alkotmányos rendszerváltozás. Sikeres volt-e alkotmányjogi értelemben a rendszerváltozás, vagy itt kell keresni az ösbűn forrását? *Annus mirabilisként*, vagy *annus miserabilisként* vönl be a történelembe ez a két év, ami alatt több történt, mint a megelőző negyven évben összesen.

Miután a szerző résztvevője volt az alkotmányos rendszerváltozás folyamatainak, ezért néhány személyesebb hangú visszaemlékezés, interjú is található a kötetben (Népfrontátvonalás, emlékeim a taxisblokádról, Szárszó). Ezeket nem viném magammal.

286 oldal, 3000 Ft
ISBN 978 963 693 743 0

A kötet a kiadó honlapján kedvezményes áron megvásárolható.
www.gondolatkialdo.hu

A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán 2016 őszén alapított Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténelmi Kutatócsoport¹ 2019. április 29-én második alkalommal tartott angol nyelvű tudományos ülést családjogtörténelmi témákkal. A rendezvény együttműködő partnere ezúttal a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Civilisztikai Tudományok Intézete volt.

A kutatócsoport célul tűzte ki, hogy az európai jogfejlődés közös gyökereit és értékeit az összehasonlító jogtörténet kutatási módszereivel feltárja, valamint bemutassa a közös európai jog alapjait.² Ennek szellemében a kutatócsoport szakmai fórumokat szervez, és elektronikus folyóiratában, a *Dikében* lehetőséget kínál e fórumok előadójának tudományos eredményeik közzétételére.

A kutatócsoport kiemelt figyelmet fordít az európai családjog egyes intézményeinek vizsgálatára. A téma iránt érdeklődő szakmai közönség igénye szolgáltatta az alapot az első Family Law-konferencia megrendezésére 2018. december 10-én Pécsen, melynek előadásai magyar nyelven a *Diké* 2018. 2. tematikus lapszámában olvashatók.³

A Family Law I előadói a házasság és család védelmének elvével foglalkoztak az európai jogi kultúrában, jogterületeket átívelő módon, illetve – ahogy azt Herger Csabáné, a kutatócsoport vezetője a tudományos ülés nyitó előadásában kiemelte – a jogtörténelmi kutatások és a hatályos jogi szabályozás között hidat építve.⁴ Krausz Bernadett PhD-hallgató „*The Support of Under Age Children During Wedlock and after the Termination of Marriage between 1938 and 1945 in Hungary*” című előadásában a házasságból született kiskorú gyermek tartásával összefüggő korabeli bírói gyakorlatot ismertette a MNL Zala

Marriage – Family – Child

Protection in the European Legal Culture

Beszámoló a Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténelmi Kutatócsoport családjogtörténelmi tudományos üléseiről

Megyei Levéltárban végzett kutatás alapján. Császár Kinga PhD-jelölt a magyar nőmozgalom törekvései tükrében a gyermek- és nőkereskedelem elleni intézkedéseket mutatta be a XX. század első felének Magyarországon „*Efforts of the Hungarian Women's Movements to Reduce Woman and Child Trade at the Beginning of the 20th Century*” címmel megtartott előadásában. Herke-Fábus Barbara Katalin tanársegéd a család védelmét a gyermekvédelmi hatósági intézkedések szemszögéből közelítette meg. „*Effectiveness of Preventive Patronage in the Light of the Opinion of Law Enforcement Agencies of Baranya County*” című előadásában az ún. megelőző pártfogás és a szülői felügyeleti jog korlátozásának kapcsolatát vizsgálta. A gyermek- és ifjúságvédelem témaköréhez csatla-



kozott Korinek Beáta Zsófia tudományos segéd munkatárs előadása is, melyben a családon belüli erőszak megjelenésének okaival, valamint a kiskorú áldozatok sértüléseinek kezelési módjaival foglalkozott („*Choosing of School as a Supervisory Right of the Parents at the Beginning of the 20th Century*”). A történelmi jog-összehasonlítás módszerét alkalmazta Nguyen Thi My Linh PhD-hallgató a tradicionális magyar és vietnami házassági vagyonjog alapintézményeinek vizsgálatakor („*The Development of Matrimonial Property Law in Vietnam*”), míg Niklai Patrícia Dominika PhD-hallgató a szülői felügyeleti jog egy elemét, az iskolaválasztás szabadságát járta körül a XX. század első évtizedeire koncentrálna („*Choosing of School as a Supervisory Right of the Parents at the Beginning of the 20th Century*”).

A Family Law II 2019 áprilisában szintén két családjogi témakörrel foglalkozott, a házasság és a család intézményével, valamint a gyermekvédelem kérdésével. A tudományos ülést ezúttal Fábíán Adrián, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának dékánja nyitotta meg. Külön üdvözölte a pécsi és a szegedi jogi kar közötti együttműködést, amelynek keretében a tudományos ülés előadói köre bővült a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának két oktatójával és négy doktorandusz hallgatójával. A tudományos ülés résztvevőit Herger Csabáné köszöntötte, felhívva a figyelmet a családjog-történelmi kutatások fontosságára a kutatócsoport tevékenységi körében, valamint a történelmi és a hatályos jogot oktató kollégák közötti együttműködés jelentőségére.

Az első szekció (Gyermek a családban – Gyermekvédelem) előadásait Hegedűs Andrea egyetemi docens (SZTE ÁJTK) moderálta. Elsőként Herke-Fábos Barbara Katalin tanársegéd „*National and International Experiences in the Crime Prevention of Children and Juvenile*” című előadása hangzott el. Az előadó hangsúlyos szerepet szánt a Baranya megyében működő – pályázati forrásból indult, mára pedig már a kormányhivatal költségvetésébe beépült – közösségi foglalkoztató bemutatásának. Visontai-Szabó Katalin adjunktus a szülői felügyelet tartalmának, gyakorlásának és rendezésének kérdéseit tekintette át az európai jogfejlődésben „*Child Custody Decisions Now and Long Ago*” című előadásában. A szekció következő előadója

Korinek Beáta Zsófia tudományos segéd munkatárs volt, aki „*Child Protection in Hungary. Past and Present*” című előadásában a második világháború után Sztehlo Gábor evangélikus lelkész által alapított Gaudiopolis (az Öröm Városa) működését mutatta be. Rékasiné Adamkó Adrienn PhD-hallgató „*The Practise of Adoption in Hungary until 2013 Based on Court Decisions*” című előadásában a dualizmus kori szabályozástól 2014-ig, az új Ptk.

hatálybalépéséig tekintette át az örökbe fogadás intézményét a jogi normák és a bírói gyakorlat alapján. A gyermekházasság problematikus kérdéseit járta körbe Kálmán Renáta PhD-hallgató („*Glimpse into the Child Marriage Phenomenon*”), hangsúlyozva a házasságkötéshez szükséges minimum életkor megjelölésének fontosságát és feltárva a társadalmi körülményeket. A szekcióülést Niklai Patrícia Dominika PhD-hallgató zárta „*The Effect of Introducing the 8 Grade Elementary Schooling on Parents’ Supervisory Rights Regarding School*



Attendance” című előadásával. A téma tárgyalása során Niklai rámutatott a polgári kori Magyarországon a családi gazdaságban végzett munka szükségessége és a tankötelezettség biztosítása, valamint a gyermek iskoláztatásához való joga közötti összefüggésekre.

A büféebédet követően a II. szekció (Házasság és Család) előadásait Katonáné Pehr Erika c. egyetemi docens moderálta. Herger Csabáné egyetemi docens előadásában („*Mediation in Hungarian Divorce Law before 1952*”) a bontójogi megegyezés korabeli lehetőségeit tárgyalta a XIX. század második felének hazai felekezeti házassági jogrendje, az 1894. évi XXXI. tc. és az 1911. évi I. tc., valamint a pártállami korszak családjogi és eljárásjogi normái alapján. A témához csatlakozva mutatta be Klisics Diána PhD-hallgató a családjogi vitákban alkalmazható közvetítés mai formájának első megjelenését és annak feltételeit „*Mediation in Family Matters*” című előadásában. Krausz Bernadett PhD-hallgató a kiskorú gyermek tartására vonatkozó hatályos szabályozást vetette össze az 1945 előtti magyar szokásjogi renddel a MNL Zala Megyei Levéltárának polgári peres iratain keresztül „*The Maintenance of Minor Children nowadays in Hungary in the Light of the Regulation of the Civil Era*” című előadásában. A jegyesség szokásjogi és vallási hagyományokon

alapuló történetét és fejlődését mutatta be Deli Alexandra Viktória PhD-hallgató, párhuzamba állítva a hatályos jogi szabályozással „*On the Way to Marriage – The Rules of Engagement then and now*” című előadásában. Baranyi Emese PhD-hallgató „*Comparison of Wedding Donations in Hungarian Law and Mahr in Islamic Law*” című előadásában a magyar, házasságkötéshez kapcsolódó vagyoni juttatások szabályozását vetette össze az iszlám mahr intézményével. A konferencia záró előadása Linh Nguyen Thi My PhD-hallgató nevéhez kapcsolható. „*Matrimonial Property Law in Vietnam During the French Colonial Period*” című előadásában a francia gyarmati jog Vietnam házassági vagyonyjogára kifejtett hatását mutatta be. Az előadó utalt a francia megszállás jogellenes voltá-

ra, ugyanakkor üdvözölte a gyarmatosítás azon családjogi eredményét, amely felváltotta a férfi abszolút pozícióját a családban.

A tudományos ülés eredményeinek összegzését követően Hegedűs Andrea – a jövőbeni gyümölcsöző együttműködés reményében – Szegedre invitálta a pécsi kutatócsoport tagjait. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara 2019 őszén rendezi meg a Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport a családjog-történeti rendezvénysorozat következő, harmadik tudományos ülését. A 2019. áprilisi ülés eredményeit az előadók a *DÍKÉ* 2019. 1. tematikus lapszámában teszik közzé.

Herke-Fábos Barbara Katalin

Jegyzetek

¹ HERGER, Cs. Eszter – STEPPAN, Markus: Die Gründung der Dezső-Márkus-Forschungsgruppe für Vergleichende Rechtsgeschichte in Pécs. Beweggründe – Motive – Visionen. *Journal on European History of Law*, No. 2, 2016, 180–184. p.

² A kutatócsoport alapító okiratát lásd md.ajk.pte.hu/sites/default/files/files/grundungsstatut2.pdf

³ A *Diké* 2018. 2. számát lásd journals.lib.pte.hu/index.php/dike/issue/archive

⁴ HERGER Csabáné: A házasság és a család védelme a modern magyar magánjogban. A Márkus Dezső Összehasonlító Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos ülésének megnyitójára (Pécs, 2018. december 10.). *Diké*, 2018. 2. sz. 3–15. p.



• **2019. március 12-én** vehette át a Szegedi Tudományegyetemen végzett oktatói, kutatói és tudományszervezői munkájának elismeréseként a Szegedért Alapítvány fődíját Homoki-Nagy Mária tanszékvezető, egyetemi tanár.

• **2019. április 4-én** „150 éves az 1869. évi IV. törvénycikk” címmel rendezett konferenciát a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Közigazgatási Kara.

Koltay András rektor köszöntőjében hangsúlyozta, nagy megtiszteltetésnek tartja, hogy a bírói függetlenséget deklaráló törvényről szóló tudományos tanácskozásnak az NKE adhat helyet. Kis Norbert dékán szerint az ünnepelt törvénycikk 150 évvel ezelőtt mérföldkő volt a jogalkotásban, és elgondolkodtató, hogy a napjainkban születő értékteremtő törvények megmaradnak-e ilyen időtávlatban a kollektív emlékezetben vagy a tudományban.

Máthé Gábor professor emeritus, a konferencia levezető elnöke bevezetőjében kiemelte, hogy a rendezett államélethez hozzátartozik a bírói joggyakorlat szabályozása is. Mint mondta, a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. tc. „megfelelt a kor kívánalmainak, olyan alapszintű törvény, amely nélkül nem létezhetne jogállam. Elvi alapot és ma is követendő példát ad.”

Varga Zs. András alkotmánybíró előadásában kiemelte, hogy az 1869. évi törvény értelmében – igaz, kartális

alkotmány hiányában, de – létezett a normakontroll intézménye. Peres Zsuzsanna egyetemi docens (NKE) ifj. Majláth György országbíró, kúriai elnök életpályájának legjelentősebb állomásait idézte fel. Mezey Barna tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE) előadásában azt vizsgálta, hogyan hatott az 1869. évi IV. tc. a magyar büntetőjogi profiljára. A korszak nehézségeit és megoldásra váró feladatait jelentette egyfelől, hogy a tömlőc, a börtön, a fogház és a fegyház fogalmai nem különültek el még egymástól jól körülhatárolható módon, valamint az évi 4700-5000 fogvatartott alkalmas elhelyezése, hiszen az akkortájt működő nyolc fegyintézet jórészt alkalmatlan helyen, régi zárdákban, várakban nyert elhelyezést. A XIX–XX. századi bírói fizetésrendezési törekvésekről adott átfogó képet Bódiné Beliznai Kinga egyetemi docens (ELTE) „Adj a bírónak aranyat, tied az igazság. A bírók anyagi függetlensége” című előadásában. „Amikor nem érvényesült a hatalommegosztás elmélete” címmel Horváth Attila alkotmánybíró, egyetemi tanár az 1950-es évek ítélkezési gyakorlatának problematikáját taglalta.

HÍREK



Az 1869. évi IV. törvénycikkre emlékezve az érdeklődők további előadásokat hallgathattak meg a kiegészítést követő egységes törvénykezési rendszer kialakításáról, a hatásköri összeütközések XIX. századi elbírálásáról, a Közigazgatási Bíróság XX. századi történetéről, az 1869. évi törvény hatásáról a mai bírói karra, valamint a bíróságok megkülönböztető jegyeiről a magyar köz-
 jogban.

- **2019. április 10–12-én** a Pázmány Péter Katolikus Egyetem szervezésében került megrendezésre a XXXIV. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Állam- és Jogtudományi Szekciója. A jogtörténeti tagozatokban az alábbi eredmények születtek.

Magyar állam- és jogtörténeti tagozat I.

I. Suhajda Máté (PTE): A kivételes hatalom szabályozásának egyes kérdései európai kitekintéssel (Témavezető: Korsós-né Delacasse Krisztina egyetemi adjunktus)

II. Biczó András (DE) „Majdnem törvényes tekintély...” – Benedikt Carpozov hatása Debrecen XVIII. századi büntető esetjogára (Témavezető: Papp László egyetemi adjunktus)

II. Krusóczki Bence (SZTE): A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara szerepe a tisztességtelen versenyselekmények kapcsán (Témavezetők: Homoki-Nagy Mária egyetemi tanár, Varga Norbert egyetemi docens)

III. Kolostyák Kamilla (NKE): II. József házassági pántensének bontóperekre gyakorolt hatása (Témavezető: Peres Zsuzsanna egyetemi docens)

Különdíj Kovács Akos Tibor (ELTE): A párbaj története Magyarországon 1867 és 1914 között, különös tekintettel a párbaj társadalmi vonatkozásaira (Témavezető: Bódiné Beliznai Kinga egyetemi docens)

Magyar állam- és jogtörténeti tagozat II.

I. Botos Mihály Bálint (SZTE): A veszélyes üzemi felelősség jogtörténeti vizsgálata, különös tekintettel a bírói joggyakorlatra (Témavezető: Homoki-Nagy Mária egyetemi tanár)

II. Kárász Marcell (ELTE): A felsőház szerepe a két világháború közötti közjogi berendezkedésben (Témavezető: Mezey Barna egyetemi tanár)

III. Schlachta Boglárka Lilla (KRE): Az első nő a magyar országgyűlésben. Slachta Margit életútjának feltáratlan oldala a hatalom titkos gépezetében (Témavezető: Stipta István egyetemi tanár)

III. Békési Gábor (PTE) Kormányzósértés a pécsi jogszolgáltató szervek joggyakorlatában 1922–1944 között (Témavezető: Béli Gábor egyetemi docens)

Különdíj Toplenszki Zalán (ME): Magyarországi németek elleni kényszerintézkedések a második világháború után a Tokaj-hegylajai régióban (Témavezető: Lehotay Veronika egyetemi adjunktus)

Különdíj Szépvölgyi Enikő (SZE): Szigorított őrizet, avagy egy fejezet a határozatlan tartamú intézkedések köréből a XX. századi Magyarországról (Témavezetők: Mezey Barna egyetemi tanár, Kelemen Roland egyetemi tanársegéd)

Egyetemes jogtörténeti és római jogi tagozat

I. Galicz Kamilla (PTE): Diktatúra luzitán módra. Portugália a két világháború között (Témavezető: Korsós-né Delacasse Krisztina egyetemi adjunktus)

II. Giovannini Máté (KRE): A *datio in solutum* a római jog forrásaiban (Témavezető: Pókecz Kovács Attila egyetemi tanár)

II. Vajda Szabolcs (PTE): Gazdaság és jog kapcsolata az építési beruházásoknál az antik Rómában és a hatályos polgári jogunkban (Témavezető: Jusztinger János egyetemi adjunktus)

III. Csehes András (NKE): A curialisok helyzete a jogforrások tükrében (Témavezető: Kelemen Miklós egyetemi adjunktus)

Különdíj Báró-Farkas Csaba László (SZTE): A párbaj megítélése hazánkban a Csemegi-kódex után, angolszász kitekintéssel. Felülírhatja-e a társadalmi elvárás a törvényi normát? (Témavezető: Balogh Elemér egyetemi tanár)

Különdíj Pető Nóra (PPKE): Megjegyzések a római gyámság fogalmához egy jogeset kapcsán (Témavezető: Erdődy János egyetemi docens)

- **2019. április 15-én és 16-án** Christian Neschwara egyetemi tanár, jogtörténész (Universität Wien, Juridicum, Institut für Rechts- und Verfassungsgeschichte) tartott szemináriumot az osztrák–magyar kiegyezésről a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara hallgatóinak. *Das österreichische ABGB – eine europäische Kodifikation* című tudományos előadását április 17-én hallgathatták meg az érdeklődők.

- **2019. április 24-én** ünnepi megemlékezést tartott a Kúria az Országház Felsőházi termében a bírói függetlenséget deklaráló 1869. évi IV. törvény megalkotásának 150. évfordulója alkalmából.

A konferencia napja több szempontból szimbolikus. A régi magyar jog nevezetes ünnepe volt április 24., Szent György napja, városaink hosszú évszázadokon keresztül e napon választottak maguknak bírót, és ítélkező fórumaink tavaszi üléseit is ezen a napon kezdték meg. Az 1869. április 24-re meghirdetett országgyűlésen Ferenc József trónbeszédében úgy fogalmazott, hogy „a jó, gyors és részrehajlatlan igazságszolgáltatás a rendezett államélet első kellékei közé tartozik. Ennélfogva szükséges, hogy egyrészt az, akire a nagyhorderejű bírói hatalom gyakorlása bízva van, mind egyesek, mind a közhatalom irányában a függetlenség minden biztosítékaival elláttassék; másrészt viszont mindenki biztosítva legyen a bírói hatalom túlterjeszkedése ellen.” A tanácskozáson a magyar bírói kar tagjai, jogtudósok, egyetemi tanárok és a kormány képviselői vettek részt. A konferenciát Kövér László, az Országgyűlés elnöke nyitotta meg. A szakmai tanácskozás három kerekasztal-beszélgetés keretében zajlott.

Az első panel az 1869. évi IV. törvény megalkotásáról és jelentőségéről értekezett. Máthé Gábor professor emeritus (NKE ÁKK) bevezető szavait követően Béli Gábor tanszékvezető, egyetemi docens (PTE ÁJK) a királyi Kúria létrejöttéről, ennek kapcsán az uralkodó ítélkező hatalmáról, a királyi jelenléti bíróságokról, valamint az 1723. évi bírósági reform jelentőségéről beszélt. Bódiné Beliznai Kinga egyetemi docens (ELTE ÁJK) a neoabszolutizmust követő évek igazságszolgáltatási szervezeti változásait mutatta be, kiemelve az

1861. évi Országbírói Értekezlet érdemeit és az 1868. évi törvénykezési rendtartás bírósági szervezetet érintő változásait. Röviden szólt a bírói hatalom gyakorlásáról szóló törvénytervezetet kidolgozó és előterjesztő Horváth Boldizsár igazságügy-miniszterről és Csemegi Károly miniszteri tanácsosról, akik kiemelkedő szerepet játszottak a hazai jog visszaállításáért vívott harcban. A Horváth Boldizsár által a bírói függetlenség Magna Chartájaként és a Csemegi Károly által a magyar igazságügy „legszebb alkotásaként” aposztrofált javaslat parlamenti vitájáról, a főrendiházi, illetve a képviselőházi véleményekről Barna Attila tanszékvezető, egyetemi docens (SZE ÁJK) beszélt.

Bóka János igazságügyi államtitkár vezette a közigazgatási bíráskodással foglalkozó szekciót, amelynek résztvevői Hajas Barnabás miniszteri biztos (IM), Hörchemé Marosi Ildikó alkotmánybíró és Patyi András kúriai tanácselnök a Közigazgatási Bíróság XIX–XX. századi szervezetéről és működéséről, a Közigazgatási Felsőbíróság felállításáról, valamint a bíróságok közötti párbeszéd szükségességéről szöveleztek. Az igazságszolgáltatás jövőjéről, a jog, az ítélkezés és a digitális társadalom kapcsolatáról a harmadik kerekasztal értekezett. Koltay András rektor (NKE) beszélgetőtársai Zódi Zsolt egyetemi docens (Corvinus), Tóth András, a Gazdasági Versenyhivatal elnökhelyettese és Osztoivits András, a Magyar Igazságügyi Akadémia igazgatója voltak.

A konferencia tanulságait Handó Tünde, az Országos Bírósági Hivatal elnöke összegezte. Mint mondta, az ítélkezés nem a bírákról magukról szól, a bíróságok a társadalmi igazságosságot hivatottak helyreállítani. Darák Péter, a Kúria elnöke zárszavában kiemelte, hogy „az elmúlt időszakban a szervezeti, személyi és szemléleti megújulás a bírói testület filozófiájává vált. Mindez olyan társadalmi és politikai légkörben zajlott, amely a demokratikus átalakítást sokkal inkább a jogalkotástól, mint a bírói jogfejlesztéstől várta.”

- **2019. június 1-jén** Képes György egyetemi adjunktus (ELTE) a Debreceni Egyetem doktoravató ünnepségén prof. dr. Szilvássy Zoltán rektortól és prof. dr. Csernoch László tudományos rektorhelyettestől átvette habilitált doktori oklevelét.
- **2019. június 19-én** sikerrel zajlott le Rigó Kinga (ELTE Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola) kutatóhelyi vitája. „A magyar felsőoktatási jog története” című dolgozat történeti-jogi és intézménytörténeti szempontból is szervesen kapcsolódik a Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék kutatási témáihoz. A vita résztvevői Rigó Kinga fokozatszerzési eljárásának megindítását egyhangúan támogatták. A jelölt témavezetője: Mezey Barna tanszékvezető, egyetemi tanár.



E SZÁMUNK SZERZŐI

Bódiné Beliznai Kinga PhD egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék; **Domaniczky Endre** PhD vezető kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet; **Drócsa Izabella** PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Doktori Iskola; **Föglein Gizella** CSc habilitált egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék; **Herke-Fábos Barbara Katalin** PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; **Koch, Arnd** intézetvezető, egyetemi tanár, Universität Augsburg, Juristische Fakultät, Institut für die gesamte Strafrechtswissenschaft; **László Balázs** PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; **Mireisz Tímea** PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola; **Nagy J. Endre** DSc professor emeritus, Semmelweis Egyetem; **Nagy Péter** PhD-hallgató, tanársegéd, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék; **Szijártó M. István** DSc egyetemi tanár, az MTA doktora, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszék; **Turkovics István** PhD egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Közigazgatási Jogi Tanszék



E számunk megjelenését a Pólay Elemér Alapítvány támogatta.

TISZTELT SZERZŐINK!

A Jogtörténeti Szemle Szerkesztőbizottsága a szerkesztés és a nyomdai előállítás megkönnyítése érdekében kéri, hogy írásait e-mailen a beliznai.kinga@ajk.elte.hu címre küldjék el.

Kérjük, hogy nevük mellett közöljék jelenlegi beosztásuk és munkahelyük pontos és teljes megnevezését is, annak érdekében, hogy hiteles adatokat tudjunk közölni!

A szerkesztőség legfeljebb 1 íves (= 40 000 n) tanulmányokat fogad el.

A tanulmányokhoz szükséges egy 1000–1500 karakter terjedelmű német nyelvű összefoglaló csatolása.

A szerkesztőség kéri a következők szíves figyelembevételét:

- A szöveget Word programban, 12 pontos Times New Roman betűtípussal írva kérjük megküldeni.
- A szövegben – az egyedi szerzői kiemeléseken túl – kérjük a mű-, valamint a folyóiratcímek kurziválását, továbbá a nevek, intézmények teljes nevének kiírását. A szövegben ezen túlmenően minden más formázás mellőzését kérjük.
- A jegyzeteket végjegyzet formájában kérjük elhelyezni.
- Az irodalomban említett szerző(k) teljes nevét és a mű pontos, teljes címét kérjük feltüntetni az alábbi módon:
 - Szerző(k) (vezetéknev kiskapitális), cím (kurzivalva), alcím (ha van, kurzivalva), (ha van, fordító), kiadás helye, ideje, kiadó, az egész kötet vagy a hivatkozott idézet oldalszáma, sorozatcím. Például KRIPPENDORFF, James prof.: *Az új-guineai shelmikedmuk élete*. Ford. BARTOS Tibor. Budapest, 2002, Gondolat, 340. p.
 - Folyóiratban megjelent tanulmány esetében: szerző, cím, a folyóirat címe (kurzivalva), kiadási év, hányadik szám (napilapoknál dátum), oldalszám. Például FEJTŐ Ferenc: *Négyszáz éve született Descartes*. *Jelenkor*, 1993. 1. sz. 17–250. p.
 - Ha gyűjteményes kötetben megjelent írásra utal: szerző, cím, „In” szócska (kettőspont nélkül), a gyűjteményes kötet szerzője vagy szerkesztője, a gyűjteményes kötet címe, illetve alcíme (kurzivalva), kiadás helye, ideje, kiadó neve, oldalszám, sorozatcím. Például KOMORÓCZY Géza: *A babilóni fogság*. In KOVÁCS Géza (szerk.): *Hagyományok ütközése*. Budapest, 1998, Blanko, 56–99. p.
 - A végjegyzetekben már szereplő műre történő rövidített hivatkozás: szerző vezetékneve és a mű kiadásának évszáma, oldalszám. Például KOMORÓCZY 1998, 98. p.
- Az oldalszámot a magyar „o.” helyett „p.” (pagina) jelzéssel kérjük ellátni.

Kérjük a szerzőket, hogy a tanulmányokhoz szíveskedjenek illusztrációként képanyagot küldeni. Nyomdatechnikai okokból csak fekete-fehér fotók vagy vonalas ábrák közlésére van módunk. Az illusztrációkat digitalizált formában (min. 300 pixel/inch, 300 dpi felbontásban, TIFF vagy JPEG formátumban) kérjük megküldeni.

Kérjük a szerzőket, hogy a kézirat benyújtásakor tegyenek nyilatkozatot arról, hogy írásukat még nem ajánlották közlésre más kiadónak, és hogy az nem is jelent meg korábban (lényegileg hasonló formában).

Ha a megküldött tanulmányok a fenti követelményeknek nem felelnek meg, úgy azt a szerzőhöz visszajuttatjuk.

Köszönettel

a Szerkesztőbizottság

INHALT

AUFSÄTZE

- KOCH, Arnd – Abschaffung der Todesstrafe. Deutsche, europäische und globale Perspektiven 1
TURKOVICS, István – Die Vollstreckung von Verwaltungsentscheidungen im dualistischen Ungarn 12
BÓDINÉ BELIZNAI, Kinga – Richterliche Verantwortlichkeit in Ungarn 1871 19

WERKSTATT

- NAGY, Péter – Die Tätigkeit des Eheobergerichts in der siebenbürgischen Reformierten Kirche 29
LÁSZLÓ, Balázs – Der Böse, der Messerheld und der königliche Staatsanwalt. Das Amts- und Privatleben 38
der Familie Kozma von Leveld
DRÓCSA, Izabella – Ein bekannter Kommunistenprozess aus dem Jahre 1922. Das Strafverfahren gegen
Ernö Gerő und seinen Gefährten 47
MIREISZ, Tímea – Überblick über die Unterscheidung zwischen strafrechtlicher und zivilrechtlicher Haftung in der
ungarischen Rechtsgeschichte II. 56

QUELLE

- Ungarisches Staatsleben im 19. Jahrhundert II. Europäische Perspektive nach der Revolution:
József Eötvös (1813–1871) – NAGY J., Endre 65
Gesetzentwürfe von Dr. István Máday im Jahre 1945. Erinnerung an den vor 60 Jahren verstorbenen
Arzt und den Doktor der Staatswissenschaften – FÖGLEIN, Gizella 72

ÜBER BÜCHER

- SZIJÁRTÓ M., István – Parlamentsgeschichtliches Bild. Über das Buch von Zoltán Sente 75
DOMANICZKY, Endre – Ungarischer Diplomat von König Johann Zápolya. Über die neue Biografie
von István Brodarics 79

RUNDSCHAU

- Marriage – Family – Child Protection in the European Legal Culture. Bericht über die familienrechtshistorischen
Sitzungen der Dezső-Márkus-Forschungsgruppe für Vergleichende Rechtsgeschichte – HERKE-FÁBOS,
Barbara Katalin 83

NACHRICHTEN

- AUTOREN DIESES HEFTES 88

Auf der Titelseite:

Sándor Kozma (1825–1897) kgl. Oberstaatsanwalt

Rechts

geschichtliche Rundschau

Internationales Redaktionskollegium:

Prof. Dr. Wilhelm Brauner (Wien), Prof. Dr. Izsák Lajos (Vorsitzender des Redaktionskollegiums), Prof. Dr. Peeter Järvelaid (Tallinn),
Prof. Dr. Günther Jerouschek (Jena), Prof. Dr. Srđan Šarkiđ (Novi Sad), Prof. Dr. Kurt Seelmann (Basel), Prof. Dr. Erik Štenpien (Košice),
Prof. Dr. Martin Löhnig (Regensburg)

Redaktionskollegium: Dr. Barna Attila, Prof. Dr. Béli Gábor, Prof. Dr. Homoki-Nagy Mária, Dr. Koncz Ibolya, Prof. em. Dr. Máthé Gábor,
Prof. Dr. Mezey Barna, Prof. Dr. Révész T. Mihály, Prof. Dr. Stipta István, Prof. Dr. Szabó Béla, Prof. Dr. Szabó István

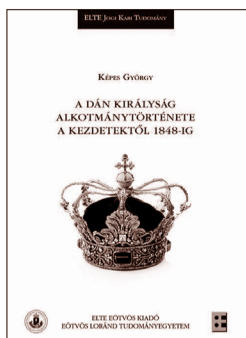
Chefredakteur: Prof. Dr. Mezey Barna
Redakteurin: Bódiné dr. Beliznai Kinga



Anschrift der Redaktion: 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3, 2. Stock, Zi. 211 Tel./Fax: +36-1-411 65 18
ISSN 0237-7284

Herausgeber: Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Debrecen, Lehrstuhl für Ungarische Staats- und Rechtsgeschichte
der Eötvös-Loránd-Universität, Institut für Rechtsgeschichte und Rechtslehre der Károli-Gáspár-Universität der Reformierten Kirche,
Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Miskolc, Lehrstuhl für Staats- und Verwaltungsgeschichte der Nationalen Universität
der Öffentlichen Dienste, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Katholischen Pázmány-Péter-Universität,
Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Universität zu Pécs, Lehrstuhl für Rechtsgeschichte der Széchenyi-István-Universität,
Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte der Universität zu Szeged

Verantwortlicher Herausgeber: Prof. Dr. Mezey Barna
Verlag: Gondolat Kiadó

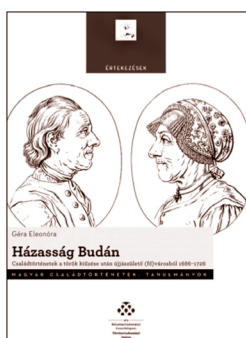


A DÁN KIRÁLYSÁG ALKOTMÁNYTÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL 1848-IG

Képes György

A Dán Királyság kontinensünk talán legrégebb, jogfolytonosan létező állama: az 1972 óta uralkodó II. Margit családfája a X. század legendás királyáig, Kékfogú Haraldig és apjáig, Öreg Gormig vezethető vissza egyenes ágon. Mindez önmagában is felkeltheti a magyar olvasó érdeklődését az ország iránt, de a két ország közötti történelmi párhuzamok is izgalmasak. Dániában és Magyarországon szinte egy időben történik meg a kereszténység felvétele és jön létre a nyugati típusú monarchia. Pár évszázaddal később a királyi hatalom korlátozása is hasonló okokból megy végbe, bár az eredmény különböző: míg nálunk a rendi gyűlés, addig Dániában az országtanács képezi a királyi hatalom fő ellenpontját. A kora újkori Magyarországon a Habsburgok abszolutisztikus törekvései elbuknak a rendek ellenállásán, Dániában viszont a svédekkel szembeni vesztes háborúk a fiskális-katonai állam szükségességét támasztják alá, amelynek egyedülállóan erős változata jön létre az 1660-as években. 1848 márciusában aztán mindkét országot eléri az európai forradalmi hullám: a békés körülmények között létrejött alkotmányos monarchia Magyarországon a rendi képviselői, Dániában az abszolút monarchia kormányformáját váltja fel. A közös kiindulópont, a hasonló kérdésekre adott, sok esetben hasonló válaszok különleges szint kölcsönöznek számunkra Dánia alkotmánytörténetének tanulmányozásához, miközben az eltérő társadalmi és gazdasági fejlődésből fakadó, különösen az újkorban szembetűnővé váló különbségek azt segíthetnek megérteni, miképpen és milyen okok miatt távolodott el egymástól az évszázadok során Gorm és Harald, illetve Géza és István egykoron egymással szinte párhuzamosan fejlődő állama.

ISBN 9789633123010, ELTE Eötvös Kiadó, 2019, 299 p.

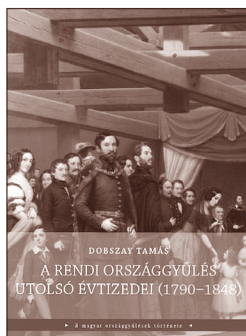


HÁZASSÁG BUDÁN – CSALÁDTÖRTÉNETEK A TÖRÖK KIÚZÉSE UTÁN ÚJJÁSZÜLETŐ (FŐ)VÁROSBÓL 1686–1726

Géza Eleonóra

A *Házasság Budán* egymással perlekedő házastársai, örökségért vetélkedő rokonai, gonosz mostohái, hálátlan mostohagyermekai, gyámolításra szoruló idősei szórakoztató elemeket sem nélkülöző vagy tragikus történetei közelebb hozzák a törökellenes háborúk, az újjáépítés és a Rákóczi-szabadságharc korát. A háborús veszély, a gazdasági válság, a pestis, az árvizek és a nagy tűzvészek korában bárki földönfutóvá válhatott. A segítségre szorulókat a rokonságban, a szomszédok összetartásában, a céhükben, a női szolidaritásban vagy a keresztény könyörületességben bízhattak. A könyv betekintést nyújt a patriarchális világképbe nem illők, a társadalom peremén létezők és a kizsájtottak mindennapjaiba is. A rendhagyó, család- és nőközpontú megközelítés új részletekkel gazdagítja az elsősorban közigazgatás-centrikus várostörténeti munkákat.

ISBN 9789634161646, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Történettudományi Intézet, 2019, 292 p.



A RENDI ORSZÁGGYŰLÉS UTOLSÓ ÉVTIZEDEI (1790–1848)

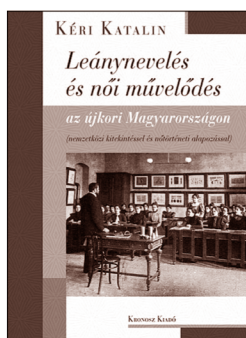
Dobszay Tamás

Negyedszázadnyi önkényuralom után, 1790-ben a Habsburg uralkodók visszatértek a rendekkel való együttműködés útjára, és a francia háborúk ideje alatt 1790 és 1812, majd 1825 és 1848 között rendszeresen összehívták a magyar rendi országgyűlést. A diétát mellőző közbeeső tizenhárom év ellenére a vizsgált időszak fontos szakasza a magyar parlamentarizmus történetének, a modern alkotmányosság előzményeinek. A két táblában szerveződő országgyűlés, amely Közép-Európában egyedülálló mértékben biztosított politikai befolyást széles társadalmi csoportoknak, összetételét és működési formáit a XVIII. századból örökölte. A Szent Korona tagjainak tekintett, politikai jogokkal bíró rendek érdekeit jelentette meg a királyi hatalommal szemben.

A diéta a törvényalkotás mellett betöltötte a közügyek megvitatását, érdekek kifejezését lehetővé tevő politikai fórum szerepét is, illetve a rendek fontos társasági és ünnepi eseménye volt, amely nemcsak képviselte, hanem alakította is a közvéleményt. Alkalmasnak bizonyult a rendek, és áttételesen az ország egésze érdekeinek bizonyos fokú érvényesítésére is az abszolutista törekvéseit le nem vetkező királyi hatalommal szemben.

A kötet a kései rendi országgyűlések szerveződésének elveit, összetételét és működési mechanizmusait mutatja be, valamint felhívja a figyelmet az öröklött formákban bekövetkező változásokra is, amelyek főként a reformkorban már a modern parlamentarizmus irányában módosították a testület működését.

ISBN 9786155948060, Országház Könyvkiadó, 2019, 508 p.



LEÁNYNEVELÉS ÉS NŐI MŰVELŐDÉS AZ ÚJKORI MAGYARORSZÁGON – NEMZETKÖZI KITEKINTÉSSSEL ÉS NŐTÖRTÉNETI ALAPOZÁSSAL

Kéri Katalin

A könyv szintézisteremtő igénnyel mutatja be az újkor magyarországi nőnevelés magyar nyelvű, nyomtatott forrásokra alapozott történetét. A kötet alapjául szolgáló, csaknem három évtizedes kutatás főként a középső és felső társadalmi rétegekhez tartozó magyarországi és erdélyi lányok és nők történetét, nevelés- és művelődéstörténetét vizsgálja széleskörű nemzetközi beágyazottsággal és összehasonlításokkal, az önmagában is igen tág témakört nőtörténeti kontextusba helyezve. A kötet középpontjában a XVII–XVIII. század fordulójától a XX. század elejéig terjedő bő két évszázad áll, ami nevelés-, művelődés-, társadalom-, nő-, eszme-, politika- és gazdaságtörténeti szempontból is több, önmagában is tanulmányozásra méltó korszakot foglal magába. A tág időkeretnek kijelölését annak a folyamatnak a nyomán követése indokolta, hogy az újkor kezdeti, a hagyományos nőideál szerinti lánynevelést célul tűző lépéseitől hogyan „születik meg” a XX. század elejére az a „modern” nő, aki – ha korlátok közé szorítottan is – először részesülhetett a férfiakéhoz hasonló képzésben valamennyi iskolai szinten, és korábban soha nem látott módon élhetett a kor művelődési lehetőségeivel. A szerző sok szempontú, alapos vizsgálata megmutatja, hogy a nőnevelés kibontakozása egyértelműen a rendi társadalmat fokozatosan lebontó sokszínű emancipáció egyik részfolyamataként értelmezhető.

ISBN 9789634670377, Kronosz Kiadó, 2019, 745 p.